

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut mezinárodních studií

Katedra německých a rakouských studií

Diplomová práce

2023

Bc. Tereza Novotná, B.A.

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut mezinárodních studií

Katedra německých a rakouských studií

Image Západního Berlína:

Od hledání vlastní identity k veliteli frontového města Willy Brandtovi

Diplomová práce

Autor práce: **Bc. Tereza Novotná, B.A.**

Studijní program: **Německá a středoevropská studia / Deutsche und Mitteleuropäische Studien**

Vedoucí práce: **doc. PhDr. Tomáš Nigrin, Ph.D.**

Rok obhajoby: **2023**

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 02. 01. 2023

Bc. Tereza Novotná, B.A.

Poděkování

Ráda bych poděkovala svému vedoucímu, panu docentovi Tomášovi Nigrinovi, za četné konzultace, věcné připomínky a podporu při psaní diplomové práce. Mé díky patří i rodině a přátelům, kteří mi byli po celou dobu oporou.

Bibliografický záznam

Novotná, Tereza. *Image Západního Berlína: Od hledání vlastní identity k veliteli frontového města Willy Brandtovi*. Praha, 2023. 76 s. Diplomová práce (Mgr.) Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut mezinárodních studií. Katedra německých a rakouských studií. Vedoucí diplomové práce doc. PhDr. Tomáš Nigrin, Ph.D.

Rozsah práce

139 624 znaků (vč. mezer)

Abstrakt

Poválečný vývoj Západního Berlína ovlivňovaly demografické a ekonomické problémy, ale i fakt, že se město stalo bojištěm studené války, kdy mezi sebou soupeřily dva politické systémy. Západní Berlín měl pro Západ bezpochyby symbolickou hodnotu, což mu poskytovalo bezpečnostní záruky. Ovšem pokud se nechtěl spokojit s pouhým přežíváním, bylo třeba zaměřit se na image politiku, která by ze Západního Berlína vytvořila sebevědomé atraktivní město. Cílem práce je zmapovat proces budování image a zároveň se pokusit tento vývoj interpretovat s pomocí konceptu měkké síly. Hypotéza předpokládá, že hlavním tvůrcem image města byl jeho starosta Willy Brandt. Jelikož pojem image není v historii jako studijním oboru příliš metodicky ukotven, kombinuje práce poznatky ze sekundární literatury z různých oborů a ty doplňuje o Brandtovy projevy, dopisy a články z novin *Der Spiegel*. Práce dochází k závěru, že proces budování image byl započat již během války skrze narativ o svobodě a Willy Brandt v něm sehrál důležitou roli v době, kdy byla postavena berlínská zeď a bylo třeba k městu přilákat pozornost Západu. To se Brandtovi povedlo a v tomto ohledu tak disponoval měkkou silou. V případě Západního Berlína to již tak očividné není. Město se sice snažilo zatraktivnit se v očích Západu a tím si získat jeho podporu, avšak Západ měl z pomoci Západnímu Berlínu rovněž prospěch, a tak v této souvislosti nelze jednoznačně o měkké síle hovořit.

Klíčová slova

Image, Západní Berlín, Willy Brandt, studená válka, komunikační strategie, mediální komunikace, měkká síla

Title

Image of West-Berlin: From the search for its own identity to the commander of the front town, Willy Brandt

Abstract

The post-war development of West Berlin was influenced by demographic and economic problems, but also by the fact that the city became a battlefield of the Cold War, where two political systems competed with each other. West Berlin undoubtedly had a symbolic value for the West and this fact provided the city with security guarantees. However, if West Berlin did not want to be satisfied with mere survival, it had to focus on an image policy that would make it a self-confident and attractive city. The aim of the thesis is to analyse the process of image building and at the same time try to interpret this development with the help of the concept of soft power. The hypothesis assumes that the main creator of the city's image was its mayor, Willy Brandt. Since the concept of image is not very methodically anchored in history as a field of study, the thesis combines findings from secondary literature from various fields and supplements them with Brandt's speeches, letters and articles from the newspaper *Der Spiegel*. The thesis concludes that the process of image building was already started during the war through the narrative of freedom, and Willy Brandt played an important role in it at the time when the Berlin Wall was constructed, and it was necessary to attract the attention of the West. Brandt succeeded in this and thus possessed soft power in this respect. In the case of West Berlin, it is no longer so obvious. Although the city tried to make itself attractive in the eyes of the West and thereby gain its support, the West also benefited from the aid to West Berlin, so in this context it is not possible to talk unequivocally about soft power.

Keywords

Image, West-Berlin, Willy Brandt, cold war, communication strategy, media communication, soft power

Obsah

ÚVOD	1
<i>Kritické zhodnocení literatury</i>	3
1. OD ROZDĚLENÍ K VLASTNÍ IDENTITĚ	5
<i>1.1 50. léta: město bez budoucnosti?</i>	6
<i>1.2 Berlínská zeď</i>	8
<i>1.3 Pozdě, ale přece: hospodářský zázrak</i>	9
2. ZÁPADNÍ BERLÍN: SYMBOL STUDENÉ VÁLKY	12
<i>2.1 Faktor image</i>	13
<i>2.2 Politika symbolů jako nástroj tvorby image</i>	16
<i>2.3 Image Západního Berlína</i>	19
2.3.1 Narativ o svobodě a demokracii studené války.....	19
2.3.2 Centrum vzdělání a výzkumu.....	21
2.3.3 Centrum kultury	24
2.3.4 Urbanismus a architektura.....	28
2.3.5 Město zítřka: blahobyt za zdí	30
3. ZÁPADNÍ BERLÍN V MEDIÁLNÍ KOMUNIKACI WILLYHO BRANDTA	37
<i>3.1 Masová komunikace v politice</i>	37
<i>3.2 Média: partner a(nebo) nástroj politiky</i>	39
<i>3.3 Žurnalisti jako vlivní asistenti Willyho Brandta</i>	41
<i>3.4 Novinář Willy Brandt: lídr, který zaujme</i>	43
<i>3.5 „Německý Kennedy“</i>	47
<i>3.6 Willy Brandt v boji za Západní Berlín</i>	50
4. ZÁPADNÍ BERLÍN: PŘÍKLAD SOFT POWER?	58
<i>4.1 Koncept soft power</i>	58
<i>4.2 Soft power, Západní Berlín a Willy Brandt</i>	60
ZÁVĚR	64
SUMMARY	65
POUŽITÁ LITERATURA	68
<i>Prameny</i>	68
<i>Sekundární literatura</i>	69
PŘÍLOHY	74
<i>Příloha 1: Dopis Willyho Brandta americkému prezidentovi J. F. Kennedymu z 15. srpna 1961</i>	74

Úvod

Velká část 20. století byla ovlivněná studenou válkou mezi Východem a Západem, přičemž souboj těchto dvou mocenských bloků se nejnápadněji odehrával v Berlíně – městě, které si vítězné mocnosti po válce rozdělili s vizí, že ho budou spravovat společně. Vývoj berlínské otázky byla ale takový, že město se postupně rozdělilo na východní a západní část a každá fungovala v jiném politickém systému. Situace v Západním Berlíně byla o to komplikovanější, že se jednalo o ostrov uprostřed východního bloku, což mu komplikovalo celou řadu záležitostí.

Předložená diplomová práce se věnuje Západnímu Berlínu v kontextu toho, jak se město nejprve snažilo najít vlastní identitu, jež se později přetavila v image města – a to všechno v době, kdy kolem zuřila studená válka. Poválečné pořádky byly pro německý národ složité – Němci se cítili zrazeni systémem a domnělá legitimita státního zřízení se najednou zcela rozplynula. Pro obyvatele Západního Berlína to bylo ještě komplikovanější – najednou se totiž ocitli v pozici osamocené třetí plochy mezi východním a západním blokem. Kromě toho se město v 50. letech nacházelo v tíživé hospodářské situaci, panovala zde vysoká nezaměstnanost a ve stárnoucí populaci převažovaly ženy, což s sebou neslo další zátěž pro západoberlínskou ekonomiku. Kromě toho město během krátké doby zažilo zkušenosti s blokadou, leteckým mostem, Chruščovovým ultimátem či stavbou zdi. Přesto se z něj jen krátce na to stala prosperující výkladní skříň kapitalismu.

Diplomová práce si tak klade otázku, jak si město postupně budovalo svou image, na jakém základě tak činilo a jakou roli v celém procesu hrál Willy Brandt a jeho komunikační strategie. Vedlejší výzkumná otázka se pak týká toho, zda lze celý tento proces interpretovat s pomocí konceptu soft power Josepha Nye. Z toho plyne i cíl práce, a sice analýza procesu tvorby imagepolitiky Západního Berlína, stanovení a následný rozbor oblastí o něž se image opírala a v neposlední řadě je cílem dokázat, že mediální komunikace může být jedním z aspektů měkké síly. Hypotéza předpokládá, že Spojenci by Západní Berlín nenechali padnout tak či tak, a proto jsou počátky budování image města spojeny až s Willy Brandtem, jenž musel z pozice starosty čelit výzvam v podobě Chruščovova ultimáta či berlínské zdi. Brandtovým záměrem bylo zajistit finance a ochranu pro Západní Berlín skrze pozornost Západu a za tímto účelem uměle vybudoval konstrukt s cílem město zatraktivnit, přičemž se tento idealizovaný obrázek o Západním Berlíně v podstatě naplnil. V popředí zájmu je tak Brandt a jeho snaha zachránit „své“ město,

přičemž není podstatné, zda svůj politický styl založený na práci s médii praktikoval s ohledem na vlastní kariéru a image, nebo se záměrem zajistit lepší podmínky pro své město.

Práce je rozdělená do čtyř hlavních kapitol. Ta první s názvem *Od rozdělení k vlastní identitě* prakticky kopíruje časové zařazení hlavní části práce, ale věnuje se zejména ekonomickému vývoji a důležitým událostem v dějinách města, jež formovaly to, čím vlastně Západní Berlín je a jaká je jeho historická úloha. Soustředí se tak zejména na 50. léta, která se nesla v duchu hospodářského neúspěchu a hledání vlastní identity. Druhá podkapitola se věnuje zlomovému okamžiku v podobě berlínské krize a stavby berlínské zdi a ta třetí již mapuje nastupující hospodářské úspěchy města po stavbě zdi.

Druhá kapitola *Západní Berlín: symbol studené války* se nejprve obecněji věnuje symbolice v politice, která měla v době studené války ohromný význam, a poté i definici pojmu image. V druhé části se pak přesune již k image Západního Berlína a analyzuje oblasti, do nichž město, respektive Spolek, směřovaly finance a Západní Berlín si na nich v průběhu 50. let vybuďoval své renomé. Těžištěm městské image jsou: narativ o svobodě a demokracii studené války, vzdělání a výzkum, kultura, urbanismus a architektura a atraktivita života v blahobytu (ač za zdi).

Třetí kapitola s názvem *Západní Berlín v mediální komunikaci Willyho Brandta* prakticky pojednává a okolnostech a podmínkách, které městu umožnily rozvinout svůj potenciál i přesto, že v té době čelilo berlínské krizi, jež vyústila ve stavbu berlínské zdi. Tou první klíčovou novinkou byl rozvoj masových a audiovizuálních sdělovacích prostředků, které jdou ruku v ruce s masovou spotřebou, reklamou a demokratizací, čímž souvisí s potřebou utvářet politickou image. Katalyzátorem v procesu, jenž začal bojem o zachování existence Západního Berlína a vykryštoval v nálepku výkladní skříně kapitalismu, se ukázal být úřadující starosta města Willy Brandt. Jakožto bývalý novinář totiž uměl skvěle spolupracovat s médii a vytvořil si tak osobitý politický styl, jenž mu dělal skvělou reklamu a umožnil mu dosáhnout politických cílů, které dalece přesahovaly jeho kompetence. Poslední podkapitola třetí části přibližuje konkrétní Brandtovy kroky směrem k záchraně „svého“ města a opírá se přitom především o primární zdroje jako jsou přepisy jeho projevů či písemná korespondence a doplněn je i pohled na události okem novin *Der Spiegel*.

Závěrečná kapitola se pak snaží vývoj Západního Berlína a jeho image interpretovat s pomocí konceptu měkké síly Josepha Nye. Nositelem této měkké síly přitom může být i Willy Brandt, který přiměl Západ konat ve prospěch Západního Berlína, aniž by

disponoval pravomocemi, jež by mu umožnily dělat jakýkoliv nátlak. Snaha o budování image města s cílem zatraktivnit Západní Berlín v očích Západu tak lze chápat zároveň jako budování měkké síly, jelikož dobrá image umožnila městu přimět Západ konat v jeho prospěch.

Kritické zhodnocení literatury

Dějiny Západního Berlína od konce druhé světové války do stavby berlínské zdi, jež byly klíčové při formování identity a image města, jsou v literatuře kvalitně a obsáhle zpracované, nicméně literatura se většinou soustředí na politický a ekonomický vývoj. Naopak pohled na tyto události v kontextu budování image města prakticky chybí. V druhé polovině 60. let Západní Berlín získal nálepku „výkladní skříň kapitalismu“, ovšem literatura, která by cestu k této image mapovala systematictěji z pohledu komunikační strategie města či jeho představitelů je omezená. Cílem předložené diplomové práce proto bylo se pokusit tento úhel pohledu doplnit. Za tímto účelem práce kombinovala sekundární literaturu s přepisem projevů a dopisů Willyho Brandta a pracovala i s články v novinách *Der Spiegel*, čímž bylo možné zachytit, jak události reflektoval soudobý tisk.

Při sledování základní linie v dějinách města se práce opírala především o tituly Tomáše Nigrina *Izolovaný ostrov: Západní Berlín a jeho proměny po stavbě Berlínské zdi*¹ a Wilfrieda Rotta *Die Insel: Eine Geschichte Westberlins 1948-1990*². První zmíněná kniha reflektuje události zejména pohledem západoberlínských obyvatel a podrobněji rozebírá i roli Willyho Brandta v procesu zachování existence města. Právě kapitoly věnující se Brandtovi byly pro práci důležité, jelikož podrobněji rozebíraly jeho komunikační strategii v otázce berlínské zdi. Brandtova politická komunikace v 50. letech nicméně nebyla předmětem zkoumání. Wilfried Rott zase nabízí ucelený pohled na historii Západního Berlína v letech 1948 až 1990, přičemž se soustředí hlavně na ekonomiku a hospodářství a podrobněji si všímá i vztahů mezi Západním Berlínem a SRN. Rott jakožto bývalý žurnalista podává městské dějiny čtivě (místy působí jeho vyprávění až přehnaně) a všímá si aspektů, které bývají často upozdávány.

Co se týká literatury věnující se politice a médiím, respektive mediální komunikaci Brandta za zmínku stojí kniha historika a publicisty Larse Rosumka *Die Kanzler und*

¹ Tomáš Nigrin, *Izolovaný ostrov: Západní Berlín a jeho proměny po stavbě Berlínské zdi* (Praha: Dokořán, 2013).

² Wilfried Rott, *Die Insel: Eine Geschichte West-Berlins 1948-1990* (München: C.H.Beck, 2009).

*die Medien*³, která se jako první pokouší o ucelený pohled na osm německých kancléřů po roce 1945 a jejich práci s médii. Nutno dodat, že v tomto ohledu má kniha mnoho slabin obsahových a strukturálních, jednotlivé kancléře a jejich postoje se autorovi nepodařilo přesvědčivě provázat, přestože si to vytyčil jako cíl a ve svém celku nepřináší nic nového. Pro potřeby diplomové práce je podstatná kapitola o Brandtovi, jež nabízí pohled i na jeho působení v 50. letech a v tomto ohledu tak byl titul přínosný. Vztahu médií a politiky se zabývá publikace Daniely Münkel *Willy Brandt und die „Vierte Gewalt“*⁴. Jak již název napovídá, Münkel se ve svém díle soustředí především na Willyho Brandta, což jí umožnilo jít více do hloubky a přináší tak řadu nových poznatků. Na druhou stranu lze při čtení snadno nabýt dojmu, že Brandt byl výhradním tvůrcem mediálních dějin v SRN, proto je třeba při práci s touto knihou mít určitý odstup.

V kontextu vývoje Západního Berlína v otázce budování image se nabízí konfrontovat jej s konceptem měkké síly, který rozpracoval Joseph Nye ve své knize *Soft power: The Means to Success in World Politics*⁵. Nye svůj koncept vztahuje primárně k USA, přesto je možné jej zobecnit a pokusit se s jeho pomocí interpretovat dějiny izolovaného města tak, jak se o to snaží závěrečná kapitola, jež publikaci Josepha Nye zároveň blíže analyzuje.

³ Lars Rosumek, *Die Kanzler und die Medien: Acht Porträts von Adenauer bis Merkel* (Frankfurt, New York: Campus Verlag, 2007).

⁴ Daniela Münkel, *Willy Brandt und die "Vierte Gewalt": Politik und Massenmedien in den 50er bis 70er Jahren* (Frankfurt, New York: Campus Verlag, 2005).

⁵ Joseph S. Nye, *Soft power: The Means to Success in World Politics* (New York: Public Affairs, 2004).

1. Od rozdělení k vlastní identitě

Po konci druhé světové války se rozhodlo, že se Německo rozdělí mezi čtyři hlavní státy bojující v protihitlerovské koalici – USA, Velkou Británií, Sovětský svaz a Francií, přičemž každý bude mít na starosti svou okupační zónu. Společně pak budou rozhodovat o budoucnosti Německa, která by měla postupně směřovat ke sjednocení. Stejně jako celé Německo byl i Berlín jako hlavní symbolická válečná kořist rozdělen do čtyř sektorů.

Poválečný obraz města byl určován hned několika faktory. Jednak bylo město válkou zcela zničené a lidé prakticky žili v troskách. Jeho někdejší hospodářská dominance v rámci Německa se zcela utlumila, což byl důsledek nejen bombardování průmyslových objektů, ale i jejich demontáží, přičemž Sověti tyto demontáže prováděli zejména v západní části města. Západní Berlín tak ztratil 85 % kapacity, zatímco východní Berlín pouze 33 % oproti roku 1936.⁶ Kromě toho se skokově snížil počet obyvatel města – Berlín ztratil mezi roky 1939 a 1945 asi třetinu obyvatel, přičemž mužské populace ubylo víc než o 50 %, té ženské o necelých 25 %. Úbytek navíc zaznamenaly zejména kategorie mladších ročníků, tzn. že město mělo vysoký podíl obyvatel starších 60 let závislých na státní podpoře⁷ a zároveň v Berlíně zbylo pouhých 18 % pracovních míst.⁸ To mělo za následek, že téměř čtvrtina obyvatelstva byla závislá na státní finanční podpoře.⁹ Není tak těžké odhadnout, že se v dohledné době nedalo očekávat znovunastartování berlínské ekonomiky.

Ač se vítězné mocnosti dohodly na spravování Berlína jako celku, již během prvních let společné správy se začaly objevovat neshody ohledné budoucího vývoje. Sovětský svaz prosazoval sjednocení Německa, což byla pro Západ zpočátku akceptovatelná cesta, ovšem s ohledem na zvyšující se vliv Sovětů ve státech východní Evropy a zejména s únorovým převratem v Československu roku 1948, Západ nemohl dopustit, aby se Sovětský svaz takto zmocnil i Německa. Když se objevily první zmínky o chystané měnové reformě v západních sektorech včetně Berlína, situace začala postupně eskalovat a 1. dubna 1948 Sověti omezili pozemní přístupové cesty do Západního Berlína – nastala malá

⁶ Thomas Hertz, *Die Industrie- und Handelskammer zu Berlin: Ein Beitrag zur Wirtschaftsgeschichte Berlins* (Berlin: Walter de Gruyter, 2008), 98.

⁷ Jürgen Fijalkowski et al., *Berlin - Hauptstadtanspruch und Westintegration* (Köln: Westdeutscher Verlag, 1967), 230.

⁸ Nigrin, *Izolovaný ostrov*, 115.

⁹ Hertz, *Die Industrie- und Handelskammer zu Berlin*, 98.

sovětská blokáda.¹⁰ Přesto v červnu 1948 proběhla ve všech západních sektorech měnová reforma, jejíž cílem bylo znovunastartování ekonomiky.¹¹ Na tu Sovětský svaz reagoval blokádou Západního Berlína, která trvala od 24. června 1948 do 12. května 1949. Sověti během ní přerušili veškeré pozemní a vodní cesty a Spojenci v čele s generálem Luciusem Clayem zorganizovali ve spolupráci se západoberlínským starostou Ernstem Reuterem letecký most, jenž zajišťoval veškeré zásobování města od potravin, přes pohonné hmoty a zboží běžné spotřeby až po stavební materiál. Tehdy se prakticky poprvé naplno ukázalo, že Spojenci se Západního Berlína nevzdají za žádnou cenu, Západní Berlín získal na sebedůvěře a zkušenost s leteckým mostem mu dala základ při hledání vlastní poválečné identity. Nejen berlínská blokáda je důkazem, že prvních 5 let poválečné existence Západního Berlína bylo velmi turbulentních, avšak město se muselo potýkat s celou řadou překážek i v následující dekádě.

1.1 50. léta: město bez budoucnosti?

Zatímco západní sektory Německa zažívaly hospodářský zázrak prakticky již od konce 40. let – pomohla tomu nejen měnová reforma, ale i finance z Marshallova plánu, Západnímu Berlínu se tento ekonomický růst prakticky zcela vyhnul. Už tak špatnou hospodářskou situaci zhoršila berlínská blokáda, která měla za následek, že v druhé polovině roku 1949 dosahovala průmyslová produkce úrovně pouhých 17 % oproti roku 1936. Podobně špatně na tom byla i míra nezaměstnanosti – ta se v březnu 1949 pohybovala na 15,8 %, v červnu na 18,2 % a nejhorší byla situace v únoru 1950, kdy dosáhla 30,5 %. Ve zprávě magistrátu se dokonce objevilo, že pokud by se hodnotil reálný stav hospodářství tzn. odmyslely se západní finanční injekce, Berlín by byl největším chudobincem světa.¹²

Spolková vláda i Spojenci přesto dál usilovali o nastartování západoberlínské ekonomiky všemi možnými způsoby a řešení viděli v převzetí větší odpovědnosti. Proti vystupoval zejména kancléř Konrad Adenauer – bylo veřejným tajemstvím, že nechová sympatie k Západnímu Berlínu ani jeho představitelům, a i vůči finanční pomoci byl skeptický, jelikož město chápal bezednou studnicí, která pojme ohromné finance, a přesto

¹⁰ Nigrin, *Izolovaný ostrov*, 16-19.

¹¹ Werner Abelshausen, *Deutsche Wirtschaftsgeschichte seit 1945* (Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung, 2004), 124-125.

¹² Johannes Bähr, *Industrie im geteilten Berlin (1945-1990): Die elektrotechnische Industrie und der Maschinenbau im Ost-West-Vergleich: Branchenentwicklung, Technologien und Handlungsstrukturen* (München: Saur, 2001), 157-158.

nemá příliš naděje na zvrát.¹³ Přesto se v následujících letech finanční pomoc Spolku zintenzívnila. Rok 1950 se tak dá považovat za hodinu nula berlínského hospodářství.¹⁴

Asi nejvýraznější změna nastala v roce 1951, kdy se město začlenilo do finančního systému Spolkové republiky, což v praxi znamenalo, že Západní Berlín delegoval na Spolek jak výběr daní, tak závazky týkající se „státních“ účtů.¹⁵ V následujícím období se zaváděly nejrůznější daňové úlevy pro firmy se sídlem v Západním Berlíně, což západoberlinským firmám významně ulehčilo podnikání a toto opatření mělo zároveň nalákat nové firmy, aby se do města přestěhovaly. Přesto se ale stav západoberlinské ekonomiky nijak zvlášť nezlepšoval a do města nepřicházeli ani noví lidé. Důvodem byla nestabilní politická situace, ale i fakt, že průměrná mzda zde byla násobně nižší než ve Spolkové republice. Velkou zátěž představovala i zmíněná skladba obyvatel – Západní Berlín měl obrovské výdaje za sociální a nemocenské dávky. Jejich výplatu proto v roce 1952 převzal Spolek. V průběhu 50. let se závislost Západního Berlína na pomoci ze spolkového rozpočtu neustále prohlubovala – před stavbou zdi kryl spolkový rozpočet asi 30 % toho západoberlinského.¹⁶

Jako zlomový bod se v 50. letech ukázal rok 1958, kdy sovětský předseda rady ministrů Nikita Chruščov zareagoval na sílící odliv obyvatel z Německé demokratické republiky (NDR) přes Západní Berlín do Spolkové republiky Německo (SRN) tzv. Chruščovovým ultimátem, ve kterém požadoval demilitarizaci Berlína a přidělení statutu svobodného města. Tato událost odstartovala berlínskou krizi, jež uvrhla Západní Berlín do ještě větší nejistoty. Ta se projevila odlivem obyvatel z města, který se zastavil až v roce 1963.¹⁷ A situace mohla být ještě horší – ostatně na konci 50. let zvažovalo odchod až 50 % západoberlinských obyvatel a Západní Berlín se musel potýkat s nálepkou neprosperujícího města s nízkým životním standardem, nízkými mzdami a vysokou mírou nezaměstnanosti.¹⁸ Na druhou stranu se však navzdory očekávání pomalu začaly objevovat náznaky zlepšení – míra nezaměstnanosti klesala a v letech 1959 a 1960 západoberlinské

¹³ David E. Barclay, *Schaut auf diese Stadt: Der unbekannte Ernst Reuter* (Berlin: Siedler Verlag, 2000), 303-304.

¹⁴ Hertz, *Die Industrie- und Handelskammer zu Berlin*, 98.

¹⁵ Doris Cornelsen, *Finanzhilfe für Westberlin: Eine Untersuchung über Umfang und Bedeutung der finanziellen Verflechtung im öffentlichen Sektor zwischen West-Berlin und Westdeutschland* (Berlin: Duncker & Humblot, 1970), 9.

¹⁶ Nigrin, *Izolovaný ostrov*, 116-117.

¹⁷ Podle dat získaných ze statistických ročenek města Berlín z let 1952 až 1966, všechny jsou dostupné na <https://digital.zlb.de/viewer/metadata/16308449/2/> (přístup získán 23.11.2022).

¹⁸ Nigrin, *Izolovaný ostrov*, 117.

hospodářství vykázalo dokonce vyšší růst než to západoněmecké.¹⁹ Chruščovovo ultimátum tak bylo další příležitostí pro západní Spojence ukázat, že za obyvateli Západního Berlína i dále stojí a jsou připraveni městu pomoci za všech okolností. Navíc se zlepšujícím se stavem hospodářství měli Spojenci, na co navazovat a městu to dávalo příležitost postupně se zbavit nálepky neúspěšného, závislého města.

1.2 Berlínská zeď

Nadějnější vyhlídky nicméně pohasly spolu s eskalací berlínské krize, jež dosáhla svého vrcholu v noci z 12. na 13. srpna 1961, kdy okolo Západního Berlína vyrostla vysoká zeď. Ta představovala pro už tak zkoušené město další ohromnou ránu. Nejenže se přerušila veškerá veřejná doprava mezi oběma částmi města, respektive mezi Západním Berlínem a NDR, ale znamenala šok i pro západoberlínské hospodářství, které v té době bylo z velké části závislé na dotacích ze spolkového rozpočtu.

Náhlým výpadkem východoberlínských zákazníků byly dotčeny zejména kiosky, směnárny a lékárny situované poblíž sektorové hranice.²⁰ A samozřejmě i maloobchodníci, kteří se orientovali na východoberlínské zákazníky prodejem cukrovinek, másla, konzerv, tabáku a západního značkového oblečení a obuvi.²¹ Problém představovala berlínská zeď i pro západoberlínskou kulturní scénu, do které město v 50. letech směřovalo nemalé finanční prostředky, jak ostatně blíže popíše podkapitola 2.3.3 *Centrum kultury*, jež se věnuje kulturní vyspělosti Západního Berlína jako aspektu jeho městské image. Po 13. srpnu se s finančními potížemi potýkala například kina – 80 % návštěvníků přicházelo z východního Německa, přičemž v rámci *Celoberlínského kulturního programu* využívali při nákupu vstupenek výhodného kurzu²² 1:1. Muzea postrádala asi pětinu návštěvníků, divadla kolem 600 tisíc diváků.²³

Při komplexnějším pohledu na dopady stavby zdi je ale zřejmé, že větší problém než zásah do hospodářství, byl hrozící odliv obyvatel ze Západního Berlína. Ekonomické ztráty se dají totiž alespoň částečně kompenzovat, ovšem kdyby z města odešel velký

¹⁹ Kurt Leo Shell, *Bedrohung und Bewahrung: Führung und Bevölkerung in der Berlin-Krise* (Wiesbaden: Springer Fachmedien, 1965), 380.

²⁰ Rott, *Die Insel*, 177.

²¹ Shell, *Bedrohung und Bewahrung*, 387.

²² Obvykle směnárny nabízely jednu západní marku za pět východních marek – viz Volker Thomas, *Deutschland zwischen Ost und West: Eine bewusst andere Sicht auf die Zeit von der Weimarer Republik bis zum Ende der DDR* (Berlin: epubli, 2014), 123.

²³ Rott, *Die Insel*, 177-178.

počet obyvatel, znamenalo by to pro hospodářství daleko větší ránu, protože dostatek pracovní síly je základním kamenem fungujícího hospodářství. Obyvatele města byli na jednu uvrženi do nejisté situace, která se mohla snadno zvrtnout v masový útěk. K tomu se je ostatně snažila přimět i východoněmecká média, která ve svých vysíláních popisovala úprk vysokých západoberlinských představitelů a stěhování úřadů z města.²⁴ Noviny *Neues Deutschland* zase posměšně konstatovaly, že „výkladní skříň západu dostala kola“²⁵ v narážce na stěhovací dodávky. Obyvatelé Západního Berlína dosud brali podobné propagandistické proklamace s rezervou, ovšem po stavbě zdi si nemohli být ničím jistí.²⁶ Z toho vyplývá, že pomoc Spolku se po roce 1961 nemohla orientovat jen na podporu ekonomiky, ale musela rovněž cílit na obyvatele, aby je motivovala ve městě zůstat, popřípadě přilákala nově příchozí. Konkrétní formy podpory rozebírá podkapitola 2.3.5 *Město zítřka: blahobyť za zdí*, která zároveň tuto podporu zasazuje do kontextu budování image města. Velkou roli v celé záležitosti hrál i západoberlinský starosta Willy Brandt, jenž na rozdíl od spolkových politiků okamžitě převzal otěže a dělal vše pro to, aby své Západoberlíňany uklidnil – více viz kapitola 3.6 *Willy Brandt v boji za Západní Berlín*.

1.3 Pozdě, ale přece: hospodářský zázrak

Ač původní prognózy hovořily o odchodu až 6 % západoberlinské populace do konce roku 1963, pokles byl nakonec jen 1,5 %, což se dá považovat za velký úspěch. Do října 1961 odešlo z města asi 13 tisíc lidí (oproti 3 tisícům ve stejném období v předešlém roce), z čehož vyplývá, že k davovému útěku nakonec nedošlo.²⁷ Tím byl naplněn základní předpoklad pro to, aby se město, potažmo jeho hospodářství, přizpůsobilo vzniklé situaci a za pomoci Spolkové republiky se pokusilo o oživení ekonomiky.

Jak již bylo zmíněno, Spolkové republika zažívala svůj hospodářský zázrak přibližně od zavedení měnové reformy v roce 1948, Západní Berlín v té době nicméně nebyl dostatečně hospodářsky napojený na západní sektory, tudíž se mu hospodářský zázrak prakticky vyhnul. Situace se začala zlepšovat až na samém konci 50. let, kdy už byl Západní Berlín delší dobu napojený na západoněmecký trh a mohl tak navazovat na jeho

²⁴ Nigrin, *Izolovaný ostrov*, 72.

²⁵ Rott, *Die Insel*, 180.

²⁶ Nigrin, *Izolovaný ostrov*, 72.

²⁷ Rott, *Die Insel*, 180.

prosperitu – pozorovat lze mírné zlepšení v ekonomických ukazatelích jako je míra nezaměstnanosti, výše platů či průmyslová produkce. V letech 1959 a 1960 dokonce západoberlínské hospodářství rostlo rychleji než to západoněmecké a na pracovním trhu začínal být nedostatek pracovní síly. Co se životního standardu a výše platů týká, zaostávalo město jen mírně za úrovní srovnatelných průmyslových západoněmeckých měst a většina západoberlínského obyvatelstva začínala být s aktuální hospodářskou situací města spokojená.²⁸ Události z 13. srpna 1961 nicméně narušily tyto pozitivní trendy a bylo nutné zasáhnout, aby se předešlo katastrofě v podobě odlivu pracovní a vedoucí síly a kapitálu. Stavba berlínské zdi znamenala pro hospodářství nejprve šok, ale díky pobídkám pro firmy, podnikatele i nově příchozí obyvatele financovaným ze spolkového rozpočtu se stav hospodářství začal rychle zlepšovat. Tato opatření navíc ujistila Západní Berlín, že i nadále zůstává politicky a hospodářsky nedílnou součástí demokratického západního světa.²⁹ Z dlouhodobého hlediska tak paradoxně lze v berlínské zdi spatřovat zlom, který západoberlínskou ekonomiku nastartoval.

Prvním předpokladem pro zdravě fungující ekonomiku je dostatek pracovní síly. Po srpnu 1961 se naštěstí nepotvrdily odhady o prudkém poklesu počtu obyvatel a od čtvrtého čtvrtletí roku 1962 se do Západního Berlína stěhovalo více lidí, než kolik jej opouštělo, respektive při zohlednění porodnosti a úmrtnosti začal počet obyvatel města stoupat od druhého čtvrtletí roku 1963.³⁰ Co se míry nezaměstnanosti týká, ta se snižovala už před rokem 1961 – v roce 1957 byla 9,7 %, o rok později 8,6 %, v roce 1959 se pohybovala okolo 6,5 % a v roce 1960 byla už jen 3,7 %. Přesto bylo velkým překvapením, když se v roce 1961 udržela na pouhých 2,2 % a následně se až do roku 1974 držela pod hranicí 2 %.³¹ Zaváděná opatření se projevila i na hrubém domácím produktu (HDP), který do roku 1961 rychle rostl, po stavbě zdi se jeho růst sice zpomalil, ale velké zlepšení

²⁸ Shell, *Bedrohung und Bewahrung*, 380.

²⁹ *Ibid.*, 381.

³⁰ *Ibid.*, 387.

³¹ Otto Büsch et al., *Berlin als Hauptstadt im Nachkriegsdeutschland und Land Berlin 1945-1985* (Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1987), 335.

přinesl rok 1964 – tehdy Západní Berlín téměř dohnal HDP Spolkové republiky v přepočtu na hlavu³² – a jeho hodnota i v dalších letech nadále rostla, i když různým tempem.³³ Právě polovina 60. let bývá spojována s hospodářským zázrakem v Západním Berlíně a přibližně od stejné doby začal být Západní Berlín vnímán jako výkladní skříň kapitalismu a ostrůvek blahobytu uprostřed východního bloku.³⁴

³² Nigrin, *Izolovaný ostrov*, 120.

³³ Armin Hegelheimer, Wolf-Dieter Schmidt a Gernot Weissshuhn, *Ausbildungsqualifikation und Arbeitsmarkt: Vorausschau auf das langfristige Arbeitskräfte und Bildungspotential in West-Berlin* (Berlin: Duncker & Humblot, 1974), 17.

³⁴ Nigrin, *Izolovaný ostrov*, 120.

2. Západní Berlín: symbol studené války

Zatímco předchozí kapitola přinesla exkurz do poválečných dějin Západního Berlína a snažila se přitom zachytit momenty dějin, jež měly vliv na charakter a identitu Západního Berlína, ta nyní se bude soustředit na jiný aspekt, a tím je symbolická hodnota města a jeho image. Jen těžko by se hledal signifikantnější symbol studené války než Berlín – město rozdělené mezi dva světy, jež se stalo výkladní skříní dvou soupeřících systémů. Zároveň se význam a povaha symboliky Západního Berlína v době studené války vyvíjely a měnily. Období před rokem 1961 se vyznačovalo ideologickou a geopolitickou rivalitou mezi západními spojenci a sovětskými satelity a „americký Berlín“ platil za výdobytek svobody. V 70. a 80. letech nastalo americké odvrácení se od Západního Berlína a jeho image určovala především čtvrť Kreuzberg a její alternativní kulturní scéna.³⁵ Předložená diplomová práce se nicméně soustředí zejména na 50. léta a první polovinu 60. let. Už samotný pojem *image* je poměrně nový (více viz podkapitola 2.1 *Faktor image*), navíc se jedná o aspekt velmi proměnlivý a lze jej jen těžko vyjádřit čísly či jinak stanovit jeho hodnotu. Přesto se budování image a posilování symboliky Západního Berlína stalo strategií, jak zajistit přežití pro město v době, kdy kolem něj zuřila studená válka.

Západní Berlín se po celou dobu své existence nacházel uprostřed – jak se později ukázalo – nepřátelského území. To komplikovalo celou řadu záležitostí, což popsala už první kapitola. Západní Berlín se vší silou snažil zůstat napojený na Spolkovou republiku Německo, aby měl alespoň naději, že se mu podaří překonat všemožné překážky – zmiňme například nepříznivý demografický vývoj, špatnou hospodářskou situaci a v neposlední řadě fakt, že se po stavbě berlínské zdi stal prakticky izolovaným ostrovem, který byl přinejmenším z geografického hlediska odříznutý od své základny.

Prakticky celá 50. léta se Západní Berlín mohl pouze spoléhat na to, že ho zkrátka Západ nenechá padnout za žádných okolností, protože se jednalo o až příliš cenný strategický bod. Ovšem rozhodně nelze hovořit o strategičnosti z vojenského hlediska – vždyť na malé rozloze se krátce před stavbou zdi nacházelo jen asi 10 000 spojeneckých vojáků

³⁵ Stefanie Eisenhuth, Scott H. Krause a Konrad H. Jarausch, *Cold War Berlin: Confrontations, Cultures, and Identities* (London: I.B. Tauris & Company, 2021), 31-32.

a 14 000 západoberlínských policistů, kteří by v případě konfliktu čelili 67 500³⁶ příslušníkům sovětské a východoněmecké armády či policie.³⁷ Z pohledu Západního Berlína se tak jednalo o pozici zcela nevýhodnou a prakticky nehájitelnou. Ta pravá hodnota města spočívala v jeho symbolice, která by se jen těžko nahrazovala. Spojenci by se tak zřejmě o město opravdu nenechali jen tak připravit, ovšem pokud se Západní Berlín nechtěl spokojit s pouhým přežíváním a spoléháním na pomoc Západu, bylo potřeba najít jiný způsob, jak si otevřít vlastní cestu k prosperitě. Za tímto účelem si zvolil Západní Berlín – především skrze svého úřadujícího starostu Willyho Brandta, jak ukáže třetí kapitola – taktiku založenou na snaze upozornit na sebe a přitáhnout pozornost Západu.

Uskutečnit tento záměr mu od konce 50. let umožňovalo několik novinek, o kterých se dá říct, že do jisté míry změnily pravidla hry. Důležitou roli hrála média a především fakt, že přibližně od 50. let došlo k ústupu tištěných médií, a naopak nástupu audiovizuálních prostředků. I díky tomu dokázala média zaujmout větší množství lidí a postupně se stala hlavním komunikačním prostředkem mezi politikem a občanem. S tím jde ruku v ruce i změna politického stylu. V 50. letech dominoval německé politické scéně Konrad Adenauer,³⁸ kterému ale na přelomu desetiletí bylo již přes 80 let. I on mohl být do jisté míry považován za prvního německého mediálního kancléře, jelikož za jeho éry se postupně začaly objevovat strategie pro práci s médii a veřejností.³⁹ V této době se také pomalu začaly otevírat zavřené dveře politiky. Avšak až s nástupem Willyho Brandta lze hovořit o politice pro média. Brandt jakožto bývalý novinář dal německé politice zcela nový směr, což dokazoval svým osobitým politickým stylem založeným na práci s médii a komunikaci s veřejností (více viz podkapitola 3.5 „*Německý Kennedy*“). Právě on stál u zrodu taktiky pro záchranu Západního Berlína založené na snaze vybudovat městu nálepku, která přitáhne pozornost a jejím prostřednictvím následně finance.

2.1 Faktor image

Jen stěží bychom hledali fenomén, který během tak krátké doby nabral na tak obrovské popularitě a významu. Po druhé světové válce, v roce 1955, pojem image zavedli Burleigh Gardner and Sidney Levy ve své knize o marketingu s názvem *The Product and*

³⁶ Počet mužů, kteří se nacházeli v okruhu 50 km od Berlína a mohli být bezprostředně nasazeni.

³⁷ Matthias Uhl, *Krieg um Berlin? Die sowjetische Militär- und Sicherheitspolitik in der zweiten Berlin-Krise 1958 bis 1962* (München: Oldenbourg Verlag, 2008), 92-93.

³⁸ Rosumek, *Die Kanzler und die Medien*, 67-71.

³⁹ *Ibid.*, 285.

the Brand. V ní rozebírali různé aspekty chování spotřebitele právě s ohledem na konstrukt image. Se zpožděním se pak ve Spojených státech začal pojem používat i v souvislosti s politickou reklamou.⁴⁰ V německém prostředí se začal skloňovat až na samém konci 50. let – nejprve v oblasti ekonomické a tržní psychologie a v psychologii reklamy⁴¹ – ovšem během krátké chvíle prorazil snad do všech myslitelných odvětví společnosti, včetně politiky.⁴²

Jak se pojem šířil do různých oblastí života, tak se poměrně rychle začala objevovat i jeho kritika. Ta se týkala zejména toho, že neustálý boj o dobrou image zatěžoval politickou kulturu a rovněž měl dopad na upřímnost politické komunikace.⁴³ Najednou tak nebylo a není zřejmé, co je vlastně hlavním cílem politického zápolení – je to zájem o všeobecné blaho, nebo jen boj o dobrou image, která dané osobě, respektive politické straně, otevře nové cesty v kariéře a k moci. Dodnes tak platí – média, žurnalistika a věda mohou image analyzovat, interpretovat a kritizovat, ovšem ta svou moc a vliv nemusí navzdory tomu nutně ztratit.⁴⁴

Slovo image je odvozené od latinského *imago*, což lze přeložit jako podoba, představa.⁴⁵ Na první pohled je tak zřejmé, že pojem image je dvojznačný – na jedné straně může popisovat konkrétní podobu daného předmětu, na té druhé může vyjadřovat představu o daném předmětu, která je však velmi subjektivní a je ovlivněna zkušeností jednotlivce. O nejasnosti, respektive širce pojmu svědčí i rozmanitost jeho synonym. Kromě zmíněné podoby a představy se můžeme setkat i s označeními jako vzhled, obraz, zjevení, ale i ohlas, reputace, renomé či prestiž.⁴⁶

Jak rozmanitá je škála českých synonym slova image, tak široká je i paleta definic tohoto pojmu, a to i s ohledem na to, že v dnešním mediálním světě se používá takřka na denní bázi a slouží tak k pokrytí celé řady významů. Různé definice porovnávají i autoři knihy *Das Image von Produkten, Marken und Unternehmen* a následně přinášejí svůj

⁴⁰ Daniela Münkler a Lu Seegers, *Medien und Imagepolitik im 20. Jahrhundert: Deutschland, Europa, USA* (Frankfurt, New York: Campus Verlag, 2008), 11.

⁴¹ Ibid.

⁴² Ernst F. Salcher, *Psychologische Marktforschung* (Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1995), 129.

⁴³ Münkler a Seegers, *Medien und Imagepolitik im 20. Jahrhundert*, 11.

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ Olga Jurášková, Pavel Hornák et al., *Velký slovník marketingových komunikací* (Praha: Grada Publishing, 2012), 91.

⁴⁶ Denis Bauer, Carola Essig a Dominique Soulas de Russel, *Das Image von Produkten, Marken und Unternehmen* (Berlin: Duncker & Humblot, 2020), 22.

vlastní výklad image, kterou chápou jako souhrn vědomých i nevědomých pocitů, postojů, zkušeností a názorů, které si určitá osoba, respektive skupina osob vytvoří o daném objektu, ať už je hmotného, či nehmotného charakteru.⁴⁷ Zároveň je ale nutné si uvědomit rozdíl mezi postojem a image – image nepředstavuje subjektivní, ale sociální konstrukt, podle kterého se jednotlivec může orientovat. Z toho vyplývají i vlastnosti tohoto pojmu – proměnlivost, selektivita a schopnost kombinace s fiktivními strukturálními prvky, čímž takřka ideálně naplňuje požadavky současné mediální společnosti.⁴⁸

Jak již bylo řečeno, z počátku se pojem image používal zejména v souvislosti s marketingem (např. značka, produkt, služba, firma), teprve později se prosadil i v oblasti politické komunikace. I proto by se při definování pojmu neměl opomenout rozdíl mezi identitou a image dané značky (ať už je značkou myšlena konkrétní firma, město nebo stát). Identita reflektuje historii, stanovené hodnoty, kulturu.⁴⁹ Zjednodušeně řečeno, identita znamená to, jaká daná firma (respektive město) je nebo chce být. Naopak image je veřejným obrazem ve společnosti, jenž z této identity pramení a na který má vliv celá řada dalších faktorů.⁵⁰

Z toho vyplývá i hlavní cíl image politiky, totiž zlepšení obrazu určité osoby, produktu, místa nebo myšlenky v očích veřejnosti. Toho se pokouší dosáhnout dvěma způsoby. Jednak navázáním na již existující obraz a názory o daném objektu, které zároveň posiluje. Jednak snahou o vytvoření nových vazeb a obrazů, jež se snaží nějakým způsobem ukotvit. K úspěšnému splnění takového cíle je ale zapotřebí, aby budovaná image měla základy v realitě a také aby „novou“ image pomohla šířit a následně udržovat masová média.⁵¹

V kontextu předložené diplomové práce se jako nejrelevantnější jeví interpretace image jako představy, obrazu, později však i reputace, prestiže (zejména v době, kdy Západní Berlín začal být spojován s označením výkladní skříň kapitalismu). Dobré vztahy s veřejností, respektive s ostatními státy, mají základ především v dobré reputaci a ta jako taková spočívá zejména na poctivosti a upřímnosti.⁵² Ostatně již George Washington

⁴⁷ Bauer, Essig a de Russel, *Das Image von Produkten, Marken und Unternehmen*, 23.

⁴⁸ Münkler a Seegers, *Medien und Imagepolitik im 20. Jahrhundert*, 12.

⁴⁹ Jitka Vysekalová a Jiří Mikeš, *Image a firemní identita* (Praha: Grada, 2009), 21.

⁵⁰ *Ibid.*, 16.

⁵¹ Münkler a Seegers, *Medien und Imagepolitik im 20. Jahrhundert*, 12.

⁵² Roger Haywood, *Manage Your Reputation: How to Plan Public Relations to Build & Protect the Organization's Most Powerful Asset* (London: Kogan Page, 2002), 10.

tréfně poznamenal „S reputací můžeš dosáhnout čehokoliv – bez ní, ničeho.“⁵³ V tomto smyslu lze spatřovat jistou souvislost i s konceptem měkké moci Josepha Nye. To, zda lze historický vývoj Západního Berlína interpretovat za pomoci Nyeova konceptu, se pokusí rozklíčovat závěrečná kapitola diplomové práce.

K dobré reputaci nicméně vede dlouhá cesta a ta začíná mimo jiné budováním představy a obrazu. Právě tento cíl si vytyčil Willy Brandt a rozhodl se k jeho naplnění využít – krom jiného – i potenciál masových sdělovacích prostředků. Na tvorbě politické image se totiž podílejí jak konkrétní politické subjekty, tak nepřímou i média, která určitý obraz vysílají do společenského prostoru. Toho si byl Willy Brandt vědom a snažil se s médii pracovat tak, aby jejich potenciál využil ve svůj prospěch, respektive ve prospěch Západního Berlína. V případě Západního Berlína mířila image především na konzum a svobodu, což podrobně rozebere podkapitola 2.3 *Image Západního Berlína*.

2.2 Politika symbolů jako nástroj tvorby image

Podstatou symbolů je, že jejich přítomnost činí přítomným to, co reprezentují.⁵⁴ Pokud hovoříme o státní symbolice, obvykle bývají využívány symboly typu státní vlajka, státní znak, hymna aj, které jsou zároveň funkční reprezentací daného státu. Symboly ale mohou být i jiného charakteru. Příkladem může být britský monarcha, který reprezentuje majestátnost, autoritu a jednotu britského národu. Hlava státu tak může rovněž ztělesňovat to, co reprezentuje, ač nedisponuje materiální a funkční rovinou.⁵⁵

Bez nadsázky lze konstatovat, že každá moderní společnost má v politické kultuře tradici užívání symbolů a rituálů. Symbolika měla významnou roli jak například v Německém císařství, tak v dobách nacismu. K Německému císařství a roku 1871 neodmyslitelně patří symbolická korunovace pruského krále Viléma I. německým císařem v Zrcadlovém sále paláce ve Versailles. Třetí říše je zase neodmyslitelně spjatá s kultem vůdce, symbolickým pálením knih a mnoha symboly jako hákový kříž, znak SS, říšská orlice,

⁵³ Haywood, *Manage Your Reputation*, 9.

⁵⁴ Hanna Fenichel Pitkin, *The concept of representation* (Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 1967), 92.

⁵⁵ *Ibid.*, 93.

zdvižená pravice atd.⁵⁶ Obecně platí, že symboly a rituály slouží jako prostředek k identifikaci s konkrétním celkem a vymezení se navenek vůči ostatním celkům a velmi často bývají využívány k politickým účelům.⁵⁷

K pochopení významu symbolů v oblasti politiky je třeba rozlišovat mezi reprezentováním (zpodobněním) a symbolizováním. Pokud se hovoří o reprezentaci, znamená to, že něco „zpodobňuje“ něco jiného, ale že to zkrátka tak „je“. Lze sice připustit, že ne vždy musí být na první pohled zřejmé, co daný objekt má znázorňovat, nicméně autor daného objektu měl jasnou představu o jeho vlastnostech. Naproti tomu symbol, který sice může být rovněž na první pohled rozpoznatelný, ale obvykle nereprezentuje to, co symbolizuje. Výmluvným příkladem může být ryba jako symbol Ježíše Krista, která ale pro něj samotného není vhodným zpodobněním a neodkazuje na jeho vzhled.⁵⁸ Jednotlivé symboly pak mohou mít pochopitelně různé významy v závislosti na době a kontextu.⁵⁹

Jestliže byl Západní Berlín prezentován jako vzor odhodlání a vytrvalosti, jedinečné multikulturní město čelící nepřízni osudu, maják svobody a demokracie, průmyslové, obchodní a kulturní centrum s dostupným svobodným vzděláním – zkrátka výkladní skříň kapitalismu – jedná se bez pochyby o symbolické proklamace, které mají Západnímu Berlínu zajistit dobrou image a tím získat pozornost na mezinárodní úrovni. Ostatně význam symbolů spočívá zejména ve strhnutí pozornosti okolí a v záměru vyvolat určité reakce. Síla symbolů spočívá právě především v tom, že dokážou vyvolat pocity a nutí zaujmout k věci jasný postoj. Zároveň se ale jedná o něco nekonkrétního, abstraktního, co nelze popsat slovy, a tudíž i pocity a postoje, které evokují, popřípadě implikují, jsou velmi subjektivní a jsou zpravidla ovlivněny vlastní zkušeností jedince. Symboly tak odkazují na něco zcela konkrétního, a přesto mohou mít nedefinovatelný význam.⁶⁰

Pokud hovoříme o politice symbolů jako nástroji tvorby image v kontextu Západního Berlína a Willyho Brandta, je nutné vzít v potaz již zmiňované Brandtovo napojení na média, jež mu cestu k dobré image (jak jeho vlastní, tak „jeho“ města) usnadnilo. Když nastoupil do úřadu kancléře, mohl si být jistý podporou zejména médií jako *Spiegel*, *Zeit*,

⁵⁶ Rüdiger Voigt, *Symbole der Politik, Politik der Symbole* (Opladen: Leske Verlag, Budrich GmbH, 1989), 30.

⁵⁷ *Ibid.*, 31.

⁵⁸ Pitkin, *The concept of representation*, 93-94.

⁵⁹ *Ibid.*, 96.

⁶⁰ *Ibid.*, 97.

Stern, *Süddeutsche Zeitung* nebo *Frankfurter Rundschau*, které ho podpořily v cestě k osobní prestiži, což je klíčový aspekt při sledování dalších politických cílů. Brandtova strategie při tvorbě image spočívala především ve využívání síly symbolických gest v kontextu klíčových událostí východní politiky.⁶¹ Zmínit lze například hned první ze série schůzek v rámci nové východní politiky z března 1970, kdy se Willy Brandt setkal s předsedou Rady ministrů NDR Willy Stophem v Erfurtu, čímž zároveň Spolková republika uznala Německou demokratickou republiku. Brandta na cestě doprovázelo několik novinářů, kteří sledovali každý jeho krok. Jednání probíhalo v hotelu *Erfurter Hof* a dav pod okny vyvolával Brandta chórovým pokřikem „Willy, Willy“. Brandt se musel rychle rozhodnout – na jednu strany nesměl urazit své východoněmecké hostitele, na druhou nechtěl zklamat občany. Nakonec se krátce ukázal v okně, aby pozdravil dav a konejšivým pokynutím ruky vyzval lidi ke zdrženlivosti. Zvolil tak gesto, které se stalo symbolem pro těžký začátek nové východní politiky.⁶²

Naopak symbolem východní politiky jako takové se stalo již zmiňované Brandtovo varšavské pokleknutí. Brandt byl pod obrovským tlakem, neboť se oba národy cítily ublíženě. Polsko proto, že na jeho území byly spáchané ty nejtěžší nacistické zločiny, Německo zase z důvodu, že z polské půdy byly vyhnány miliony Němců. Velmi výstižně popsal symboliku daného okamžiku na místě přítomný novinář Hermann Schreiber: Willy Brandt nebyl zodpovědný za zločin, na který památník odkazuje a nebyl v tu dobu těmto událostem ani přítomen. A proto, když klečel před pomníkem, neklečel jen za sebe, ale za všechny, kteří nemohli nebo se neodvážili. Přiznával vinu, která ale nebyla jeho zodpovědností, žádal o odpuštění, které ale sám nepotřeboval. To potom znamenalo, že tam klečel za celé Německo.⁶³ Pokleknutí se celosvětově stalo symbolem německé pokory a prosby o odpuštění, v německém prostředí je pak považováno za vrchol mediální politiky symbolů, neboť fotografie kancléře se objevila téměř ve všech tiskovinách, ač většinou bez komentáře. Tímto gestem si Brandt navíc zlepšil vlastní image v očích Západu, což mu zlepšilo pozici při budoucích jednáních.⁶⁴

⁶¹ Thomas Birkner, *Medienkanzler: Politische Kommunikation in der Kanzlerdemokratie* (Wiesbaden: Springer Fachmedien, 2016), 126-127.

⁶² *Ibid.*, 127.

⁶³ *Ibid.*, 128.

⁶⁴ *Ibid.*, 128-129.

Zmíněná gesta jsou ta neznámější, nicméně k tomuto vrcholu mediální politiky vedla dlouhá cesta a předložená diplomová práce se soustředí především na zlomové okamžiky 50. a začátku 60. let týkající se Západního Berlína. Následující podkapitola má za cíl popsat symbolickou hodnotu nikoliv gest politika, ale města nacházejícího se odříznuté daleko od svého státu a bojujícího o zachování vlastní existence. Cílem této podkapitoly je zároveň přiblížit, na jakém základu byla ona symbolická hodnota vytvořena a jak se postupně proměnila v image Západního Berlína.

2.3 Image Západního Berlína

V době studené války měly symboly ohromný význam, neboť souboj mezi východním a západním blokem se odehrával nikoliv na bitevním poli, ale v symbolické rovině a oba světy se touto alternativní cestou snažily demonstrovat převahu nad svým protivníkem. Tím místem, kde se tento souboj odehrával nejzřetelněji, byl právě Berlín – rozdělené město jehož každá část se nacházela pod jinou správou. Symbolika té západní byla navíc umocněna tím, že se jednalo o odříznutou demokratickou enklávu uprostřed Německé demokratické republiky, která musela svému osudu čelit osamocená. Tato jedinečnost Západního Berlína byla zároveň důvodem, proč se z města stalo i tak trochu dějiště různých sociálních a politických experimentů.

Jak již popsala první kapitola, Západní Berlín se musel od konce války potýkat s celou řadou překážek, které testovaly odolnost především obyvatel tohoto frontového města, a které měly jednoznačně ohromný vliv na hledání vlastní identity. Proces budování image města ale začal ještě před těmito událostmi – prakticky bezprostředně po zlomovém roce 1945. Tehdy se museli Západoberlíňané nejprve vyrovnat s porážkou, která zdevastovala jak jejich město, tak jejich víru v morální legitimitu státu a politického režimu. Navíc se stali jakousi obětí dvou konkurenčních vizí poválečné obnovy Německa.⁶⁵

2.3.1 Narativ o svobodě a demokracii studené války

V letech 1948 až 1953 vedl Západní Berlín jako starosta Ernst Reuter, jehož heslo *Západní Berlín – výspa svobody* (*Vorposten der Freiheit*) utvořilo základ narativu, jenž

⁶⁵ Scott H. Krause, *Bringing Cold War democracy to West Berlin: A shared German-American project, 1940-1972* (Abingdon, New York: Routledge, 2019), 2.

měl zcela změnit politickou kulturu města. Západoberlíňanům totiž dal tento narativ příležitost, aby znovuobjevili svou identitu – identitu obránců demokratického světa ve studené válce.⁶⁶ Tento narativ se ukázal být přitažlivý jak pro obyvatele města, tak pro Američany, kteří na něj mohli navázat, navíc sami Američané si ve svém národním mýtu velmi zakládají na svobodě.⁶⁷ Ač se může zdát, že narativ o ochráncích svobody vykrytalizoval až během studené války, skutečnost je trochu jiná. *Výspa svobody* je totiž politický projekt nadnárodních levicových aktivistů, který vznikl už během války, kdy němečtí sociální demokraté v exilu navázali spolupráci s americkými levicovými liberály. Tehdy je spojoval boj proti Hitlerovi, nyní se znovu setkali v Berlíně, aby spojili síly v boji proti komunismu a popularizovali zmíněný narativ. Členové této sítě zastávali důležité pozice v západoberlíňských politických i mediálních institucích – zmínit lze například starostu Ernsta Reutera, jeho nástupce Willyho Brandta, distributora fondů Marshallova plánu Paula Hertze, či ředitele pro styk s veřejností Hanse Hirschfelda. V amerických řadách pak působili například Shepard Stone, ředitel pro veřejné záležitosti vysokého komisaře Johna J. McCloye, či Karl F. Mautner působící jako styčná osoba na západoberlíňské radnici.⁶⁸

První velká zkouška pro Západní Berlín přišla během blokády v letech 1948 až 1949, kdy mělo město jediné spojení se Západním Německem skrz letecký most. Tehdy spojenecké letouny – mimochodem ty samé, které ještě pár let zpět město bombardovaly, proto se jim nyní, když během přistávacího manévru shazovaly západoberlíňským dětem sladkosti, přezdívalo *Rosinenbomber*⁶⁹ – zajišťovaly zásobování obyvatel a Západní Berlín na nich byl zcela závislý. Celá zkušenost s leteckým mostem heroizovala jak Západní Berlín, který se stal „vzorem odhodlání a vytrvalosti“, tak Spojence, především Američany. Obě strany svými přístupy bezpochyby zapadaly do Reuterovy *výspy svobody*, neboť letecký most zmíněný narativ v podstatě ztělesňoval. To samé lze říci i o protestech

⁶⁶ Krause, *Bringing Cold War democracy to West Berlin*, 2.

⁶⁷ David Bebnowski, *Kämpfe mit Marx: Neue Linke und akademischer Marxismus in den Zeitschriften Das Argument und Prokla 1959-1976* (Göttingen: Wallstein Verlag, 2021), 93.

⁶⁸ Krause, *Bringing Cold War democracy to West Berlin*, 2.

⁶⁹ Wolfgang J. Huschke, *Die Rosinenbomber: Die Berliner Luftbrücke 1948/49, ihre technischen Voraussetzungen und deren erfolgreiche Umsetzung* (Berlin: Berliner Wissenschafts-Verlag, 2008), 270.

proti sovětské kontrole berlínské univerzity, které vyústily v založení Svobodné univerzity v západní části města v roce 1948 (více viz následující podkapitola).⁷⁰ Na tento narativ o majáku svobody a základny demokracie pak Američané navázali narativem známým jako *Cold War Democracy*.⁷¹

V 50. letech se Západní Berlín potýkal s velmi neuspokojivou ekonomickou situací, jež byla spojená i s obrovskou mírou nezaměstnanosti. V té době se už vžil obrázek o Západním Berlíně jako o modelovém městě usilujícím o zachování obrazu svobodného demokratického města a tento narativ se ujmul i u americké veřejnosti.⁷² Důkazem může být otázka, jež padla na tiskové konferenci ministra zahraničí Johna F. Dullese ve Washingtonu DC v roce 1954, zda západní svět už zcela zapomněl, že existuje Západní Berlín. Dulles se proti tomuto tvrzení ohradil a argumentoval, že postupně klesající nezaměstnanost je příkladem toho, že se Spojené státy zajímají o situaci ve městě a jeho prosperitu.⁷³ Fakt, že dokonce samotní novináři nepřímo požadovali hospodářskou pomoc pro Západní Berlín a přežití tohoto města bylo prioritou i pro běžné Američany, se ukázalo být jako hybná síla.⁷⁴ Zároveň se jednalo o důkaz úspěchu narativu o svobodě.⁷⁵ Získané finanční prostředky z amerického rozpočtu později umožnily Brandtovi uskutečnit jeho plány na výstavbu „Athén na Spréevě“ – města, které by bylo symbolem demokracie a zároveň by bylo obdivováno pro svojí odvahu a kulturní a intelektuální vyspělost.⁷⁶

2.3.2 Centrum vzdělání a výzkumu

K naplnění této vize patřila i podpora Svobodné univerzity (*Freie Universität*), kterou v roce 1948 založili západoberlínští intelektuálové za podpory amerických a berlínských politiků. Důvodem jejího zřízení byla nespokojenost studentů a vyučujících se

⁷⁰ Bebnowski, *Kämpfe mit Marx*, 93.

⁷¹ Scott H. Krause, *Vorposten der Freiheit: Remigranten an der Macht im geteilten Berlin (1940-1972)* (Frankfurt, New York: Campus Verlag, 2022), 144, 233.

⁷² *Ibid.*, 144 a 233-234.

⁷³ Krause, *Bringing Cold War democracy to West Berlin*, 194.

⁷⁴ Krause, *Vorposten der Freiheit*, 233.

⁷⁵ Krause, *Bringing Cold War democracy to West Berlin*, 194.

⁷⁶ Krause, *Vorposten der Freiheit*, 233-234.

systemem panujícím na Univerzitě Friedricha Wilhelma (*Friedrich-Wilhelms-Universität*, dnešní Humboldtova univerzita), která se nacházela v sovětském sektoru.⁷⁷ Svobodná univerzita vznikla odštěpením od Univerzity Pod lipami s cílem oprostit se od politického vlivu Sovětů. Její název tak odkazuje na její pravou podstatu – svobodné vzdělání, tedy svobodná univerzita.

O prosperitu Svobodné univerzity se zajímala zejména Fordova nadace vedená Shepardem Stonem, o němž byla řeč již v předchozí kapitole. Ta v roce 1954 dokončila stavbu budovy Henryho Forda, kterou následně univerzitě darovala, aby se stala západoberlínským srdcem vzdělání. O čtyři roky později pak stejná nadace darovala Svobodné univerzitě grant ve výši jednoho milionu amerických dolarů.⁷⁸

Svobodná univerzita zároveň sloužila jako jakýsi experiment nově založeného demokratického společenského pořádku v Německu. Tento „berlínský model“, jak se mu přezdívalo, spočíval v samosprávě – studenti univerzitu založili a měli se zároveň podílet na jejím chodu a fungování. Tento model byl založený na rovnosti studentů a vyučujících a studenti se v něm měli naučit odpovědnosti tím, že ji sami budou mít v záležitostech jejich alma mater. Cílem zároveň bylo, aby studium na univerzitě berlínského modelu otevřelo jejím studentům cestu k společenské a politické angažovanosti. To se z počátku dařilo, ale později se tento správní model transformoval a studenti již tolik do vedení univerzity nezasahovali. Naopak úspěšnou součástí tohoto modelu zůstalo tzv. tutorium zavedené jedním z vyučujících v zimním semestru 1951/1952 – systém, ve kterém pokročilejší studenti pomáhají svým mladším kolegům. Taková podpora měla mnoho různých podob – od pomoci s pochopením probíraného učiva, přes asistenci při řešení formálních záležitostí s vedením školy až po průvodcování nově nastupujících studentů po kampusu školy. Tutorium se stalo tak úspěšným projektem, že ho později zaváděly i další německé vysoké školy a funguje dodnes.⁷⁹

Po stavbě berlínské zdi se snaha o budování renomé intelektuálního města ještě zvýšila, neboť v tom vedení Západního Berlína vidělo způsob, jak zabránit tomu, že by se z města stala nechtěná periferie Spolkové republiky, která by byla domovem starších

⁷⁷ „Gründungsgeschichte der Freien Universität Berlin“, Oficiální stránka Freie Universität Berlin, <https://www.fu-berlin.de/universitaet/leitbegriffe/gruendungsgeschichte/index.html> (přístup získán 02. 11. 2022).

⁷⁸ Krause, *Vorposten der Freiheit*, 234.

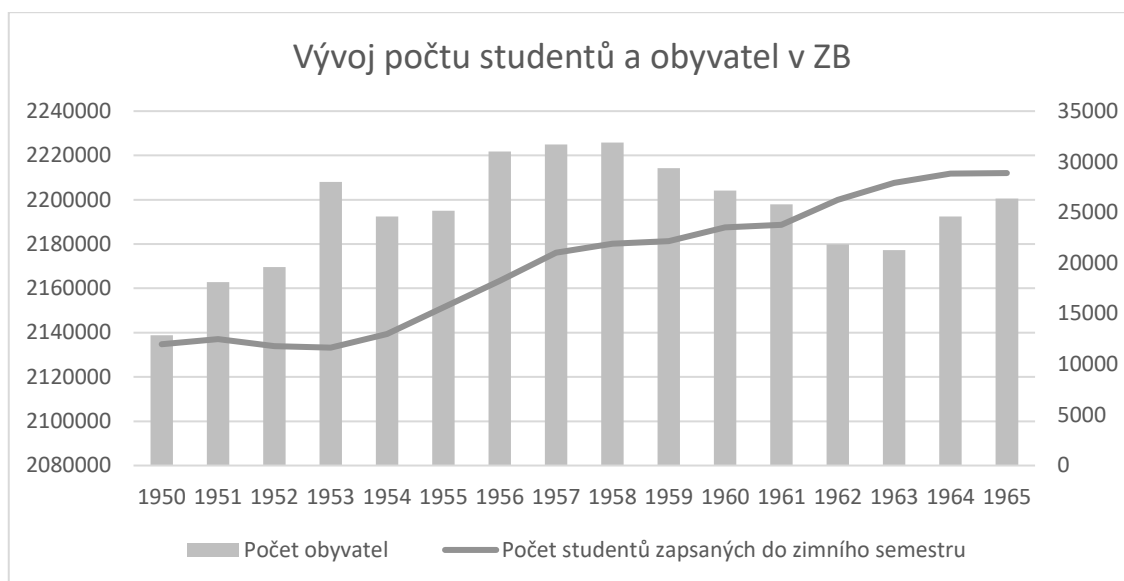
⁷⁹ Jessica Hoffmann, Helena Seidel a Nils Naratella, *Geschichte der Freien Universität Berlin: Ereignisse - Orte - Personen* (Berlin: Frank & Timme, 2008), 55.

a nevzdělaných lidí. Plán byl takový, že by se z města mělo stát centrum vědy, vzdělání a kultury a k naplnění tohoto cíle měly sloužit především prostředky ze spolkového rozpočtu. Díky těmto financím se například rozběhl stipendijní program, který zaručoval každému západoberlínskému studentovi možnost studovat minimálně jeden semestr na území Spolkové republiky a stejně tak každému západoněmeckému studentovi minimálně jeden semestr na některé ze západoberlínských vysokých škol. Za účelem zvýšení atraktivity práce v Západním Berlíně pro vysokoškolské pedagogy zase bylo zavedeno, že profesori si mohli vzít volný semestr každé čtyři roky oproti sedmi letům, které byly standardem v SRN.⁸⁰

V Západním Berlíně se nacházelo celkem sedm univerzit. Kromě největší Svobodné univerzity ještě Technická univerzita, Křesťanská vysoká škola, Německá vysoká škola politiky, Pedagogická vysoká škola, Vysoká škola umění a Vysoká škola hudby. Jak se z města postupně stávalo centrum vzdělávání dokazuje mimo jiné i Graf 1, který zobrazuje vývoj počtu obyvatel Západního Berlína a vývoj počtu studentů zapsaných ke studiu v zimním semestru. Z grafu vyplývá, že zatímco u počtu obyvatel lze pozorovat pokles od druhé berlínské krize v roce 1958 – tento trend se obrátil až v roce 1964, počet studentů se prakticky celé sledované období zvyšoval. To, že se ze Západního Berlína postupně stávalo centrum vzdělání dokazuje i podíl studentů na obyvatele vyplývající z tohoto grafu. Zatímco v roce 1950 připadal jeden vysokoškolský student na 178 obyvatel, v roce 1955 to bylo na 140, v roce 1960 na 94 a v roce 1965 už jen na 76 občanů Západního Berlína.

⁸⁰ Nigrin, *Izolovaný ostrov*, 144-145.

Graf 1: Vývoj počtu studentů a obyvatel v Západním Berlíně

Zdroj: Data získaná ze statistických ročenek města Berlín z let 1952 až 1966 dostupných na <https://digital.zlb.de/viewer/metadata/16308449/2/> (přístup získán 02. 11. 2022).

Západní Berlín měl ambice stát se kromě univerzitního města i centrem výzkumu a vědy. Například nadace Benjamina Franklina stojí za projektem univerzitní kliniky či kongresové haly, o které ještě bude řeč později.⁸¹ Kromě toho se ve městě nacházelo i sídlo mnoha prestižních výzkumných ústavů – Institut Maxe Plancka pro vzdělávání, Německý institut pro rozvojovou pomoc nebo Institut severoamerických studií při Svobodné univerzitě (dnešní Institut Johna Fitzgeralda Kennedyho).⁸²

2.3.3 Centrum kultury

Důležitou součástí městské image je i kultura, která je zdrojem respektu na národní i mezinárodní úrovni. Toho si byla západoberlínská radnice vědoma a jejím cílem bylo dosáhnout toho, aby město v budoucnu plnilo roli kulturního místa setkávání. Tím by totiž posílili morálku obyvatel, předešli odlivu obyvatel, upevnili politický statut města, a ještě by ospravedlnili finanční injekce ze spolkového rozpočtu, protože by jejich dopad byl na první pohled viditelný.⁸³ Ambice stát se prestižním centrem kultury měla

⁸¹ Krause, *Vorposten der Freiheit*, 234-235.

⁸² Nigrin, *Izolovaný ostrov*, 145-146.

⁸³ Emily Pugh, *Architecture, Politics, and Identity in Divided Berlin* (Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2014), 85.

v případě Berlína dvojnásobnou důležitost, jelikož úroveň kulturní vyspělosti byla další dimenzí v souboji obou vlád o nadřazenost jejich politického systému a do kultury obě zřízení investovala mnoho finančních prostředků. To dokazuje i fakt, že obnova kultury začala v Berlíně velmi brzy po konci války. Východní Berlín přitom byl ve výhodě, protože většina kulturních institucí se nacházela právě v této polovině města.⁸⁴ Zmínit lze například známý Ostrov muzeí, který byl sice po válce z velké části zničen, ale vedení východního Berlína do jeho obnovy v 50. letech vložilo mnoho financí.

Největším západoberlínským kulturní projektem se stalo budování kulturního fóra, které mělo být jakousi odpovědí na zmíněný východoberlínský Ostrov muzeí. Plánování kulturního fóra bylo součástí soutěže „hlavní město Berlín“, kterou vypsalá západoberlínská radnice. S kulturním fórem bylo od počátku spojeno jméno architekta Hanse Scharouna, jehož poválečné urbanistické projekty zahrnovaly i toto kulturní centrum. Výhodou kulturního fóra bylo, že se nacházelo na okraji Tiergarten poblíž sektorové hranice a Postupimského náměstí, čímž se zdůrazňovala orientace na budoucnost jednotného Berlína. Poněkud problémová stránka kulturního fóra ale spočívala v historii tohoto pozemku. Tento areál totiž hrál významnou roli v návrzích Hitlerova architekta Alberta Speera a podle nacistických plánů se mělo jednat o jedno z center říšského hlavního města Germania. Za tímto účelem také již v dobách nacismu započala demolice vilové čtvrti, která zde původně stála.⁸⁵ Kontroverze vzbuzoval fakt, že se Scharoun rozhodl tento pozemek zahrnout do svých poválečných urbanistických plánů i přesto, že Němci se nacházeli v období vyrovnávání se s nacistickou minulostí, pro kterou byly typické symbolické akty oproštění se od nacistické éry, což Scharoun svým návrhem popřel.

Jedním z prvních cílů, které si západoberlínská radnice vytyčila, bylo zajištění nových prostor pro Berlínskou filharmonii, jelikož původní budova nacházející se poblíž nádraží Anhalter Bahnhof byla během války vybombardována. Nabízely se prostory Titania-Palast, které ale nedisponovaly dostatečnou akustikou, koncertní sál Vysoké školy umění zase byl příliš malý. V prosinci 1956 u poroty nakonec těsně vyhrál návrh architekta Scharouna. Následovaly dlouhé debaty o umístění objektu, až se nakonec rozhodlo, že nová budova filharmonie bude situována v kulturním fóru. Stavba započala v roce

⁸⁴ Janet Merkel, „From a divided city to a capital city: Berlin’s cultural policy frameworks between 1945 and 2015“, *CHMCI* (30. duben 2017), <https://chmcc.hypotheses.org/2474> (přístup získán 03. 11. 2022).

⁸⁵ Rott, *Die Insel*, 195-196.

1960 a dokončena byla o tři roky později. Nutno ovšem dodat, že akustika nebyla nejsilnější stránkou tohoto architektonicky zajímavého sálu, což se zlepšilo až po následné přestavbě.⁸⁶ Berlínská filharmonie byla první stavbou realizovanou v rámci kulturního fóra, později v 60. letech pak v areálu postavil Scharoun ještě budovu Státní knihovny a Ibero-amerického institutu, podle návrhu Ludwiga Mies van der Rohe zase vznikla stavba Nové národní galerie. Další projekty následovaly v 70. a 80. letech.

Náhrady za budovu zničenou během druhé světové války se dočkala i Německá opera, jež do té doby dočasně sídlila v divadle Theater des Westens. Nové sídlo našla na Bismarckstraße a první slavnostní představení – Don Giovanni od Wolfganga Amadea Mozarta – se konalo jen krátce po stavbě berlínské zdi.⁸⁷ V rámci plánu „Berlín jako kulturní centrum“ měla Německá opera povýšit svůj význam na národní operu, čímž lze vysvětlit i to, že zpěvák zpíval Mozartovu operu nikoliv v originálním znění, ale v němčině.⁸⁸ Zároveň ale zůstává faktem, že berlínská zeď těžce poznamenala novou stavbu Německé opery, neboť ta s kapacitou 1 900 míst byla zamýšlena pro celý Berlín. Jelikož se hranice uzavřely jen pár týdnů před uvedením do provozu, již v den otevření bylo zřejmé, že Německá opera bude jen těžko svou kapacitu naplňovat.⁸⁹ Ani nezaplňené hlediště jí však nezabránilo, aby se stala jednou z nejrespektovanějších institucí – v Německé opere působil kromě jiných například rakousko-německý dirigent Karl Böhm, který z ní udělal chloubu nejen města, ale i celé SRN. Německá opera měla představení po celém světě a v Západním Berlíně byl její úspěch interpretován jako velký triumf.⁹⁰

Prostory divadla Theater des Westens ale nezůstaly dlouho prázdné a již v říjnu 1961 se zde konala německá premiéra amerického muzikálu *My fair Lady*, která se dočkala obrovského ohlasu. Dění mělo představení o dva roky později a za tu dobu se prodalo neuvěřitelných milion vstupenek. Cestovní kanceláře dokonce pořádaly zájezdy, aby se do berlínské divadla dostali i zájemci žijící na území Spolkové republiky – do Západního Berlína se jich na představení přijelo podívat 250 tisíc. Není divu, že toto představení nejenže zpopularizovalo žánr muzikál v celém Německu, ale rovněž velmi přispělo k image Západního Berlína jako výkladní skříně kultury.⁹¹

⁸⁶ Rott, *Die Insel*, 195-197.

⁸⁷ Ruth Bereson, *The Operatic State: Cultural Policy and the Opera House* (London, New York: Routledge, 2002), 117.

⁸⁸ Rott, *Die Insel*, 192-194.

⁸⁹ *Ibid.*, 178.

⁹⁰ *Ibid.*, 194.

⁹¹ *Ibid.*, 192-193.

Asi nejvýznamnější západoberlínskou kulturní institucí byl Berlínský filharmonický orchestr, který by se dal označit za vlajkovou loď západoberlínské kulturní scény. Historie Berlínské filharmonie sahá do 19. století a během celé své existence se těšila velké popularitě. Není tedy divu, že se radnice Západního Berlína velmi snažila o zachování jejího věhlasu, respektive jeho prohloubení. Za tímto účelem povolal Joachim Tiburtius, západoberlínský senátor pro kulturu v letech 1951 až 1963, rakouského dirigenta Herberta von Karajana, jenž se v roce 1955 Berlínské filharmonie ujal jako šéfdirigent.⁹² Velmi brzy se ukázalo, že se jednalo o krok správným směrem, neboť Karajan udělal z Berlínské filharmonie jeden z nejlepších orchestrů na světě. Právě povolání Karajana je považováno za vrchol snah Západního Berlína na cestě k prestiži, mezinárodnímu uznání a budování značky města kultury.⁹³ Hudba se tak stala nejen kulturním, ale i politickým symbolem a sloužila jako kulturní i politická reklama na město.⁹⁴

Přilákat pozornost německého i světového publika k Západnímu Berlínu měly i nejrůznější festivaly a akce. V roce 1951 byl například založen Berlínský festival (*Berliner Festwochen*, dnes známý jako *Berliner Festspiele*) a také Mezinárodní filmový festival v Berlíně – dohromady označované jako Berlinale. Berlinale po pěti letech získalo od Mezinárodního sdružení filmových producentů status A-festivalu a dostal se tak na stejnou úroveň jako věhlasné festivaly v Cannes či Benátkách.⁹⁵

Umělecká scéna byla v obou částech města na velmi vysoké úrovni a každá měla svá specifika vycházející z povahy vládnoucího režimu. I to byl důvod, proč přes sektorové hranice proudily davy za kulturním vyžitím v opačné části města. Západoberlínská kulturní zařízení, především divadla a kina, navíc byla dotována, aby si východní Němci mohli kupovat lístky za východoněmecké marky v nominální hodnotě ceny v západoněmeckých markách,⁹⁶ což představovalo pro návštěvníky z východního Německa velmi lukrativní nabídku – v 50. letech západoněmecké směnárny běžně nabízely za jednu západní marku pět východních marek.⁹⁷ Proto když se s 13. srpnem 1961 zavřely hranice,

⁹² Rott, *Die Insel*, 120.

⁹³ Ibid.

⁹⁴ Eisenhuth, Krause a Jarausch, *Cold War Berlin: Confrontations, Cultures, and Identities*, 38.

⁹⁵ Rott, *Die Insel*, 120-121.

⁹⁶ Nigrin, *Izolovaný ostrov*, 146.

⁹⁷ Thomas, *Deutschland zwischen Ost und West*, 123.

mělo to ohromný dopad na obě umělecké scény. Kulturní zařízení – a to nejen ta v blízkosti sektorové hranice – ze dne na den přišla o obrovský počet návštěvníků – podle odhadu chybělo každý měsíc zhruba pět set tisíc diváků.⁹⁸

Stavba zdi ale neměla vliv jen na neprodané vstupenky. Odhaduje se, že ve východním Berlíně působilo zhruba 900 umělců, kteří ale jinak žili v západní části města. Tito lidé se tak najednou ocitli se na ulici, protože pro ně bylo prakticky nemožné uplatnit se ve svém oboru v Západním Berlíně, když tamější kulturní instituce přišly o návštěvníky z východu a ani místní umělci neměli pro koho hrát. Někteří se proto rozhodli dojíždět za svou prací přes hranice, což jim umožnil východoněmecký režim v naději, že se přestěhují do východního Berlína za prací natrvalo. To se nicméně ukázalo jako špatný úsudek, a naopak se prohloubila kritika těchto umělců vůči režimu. Západoněmecké ministerstvo kultury reagovalo na tento vývoj stanovením data, dokdy se mají umělci rozhodnout, zda opustí práci ve východním Berlíně, či se tam za ní přestěhují. Západoberlínský senát nakonec přestal směřovat platy ve východoněmeckých markách v poměru 1:1, a to nakonec vedlo k tomu, že drtivá většina umělců opustila svou práci ve východním sektoru. Jejich pověst v Západním Berlíně ale utrpěla šrám – tím, že z počátku odmítli opustit zaměstnání ve východním Německu, vlastně neprotestovali proti stavbě zdi, a navíc se podíleli na chodu institucí, které Německá demokratická republika chápala jako výkladní skříň socialistického zřízení.⁹⁹

2.3.4 Urbanismus a architektura

Obraz města velmi výrazně definuje i jeho architektura a městské plánování. Pro poválečný Západní Berlín se jednalo o záležitost do značné míry citlivou, neboť město bylo válkou z velké části zničené, nedisponovalo dostatečným počtem obytných domů, mnoho stavebních firem kvůli nejisté politické situaci přesídlilo na území Spolkové republiky, dodávky stavebního materiálu do izolovaného města byly poněkud komplikované a chyběly i finance.¹⁰⁰ Na druhou stranu tento stav znamenal, že městská obnova nemusela na nic navazovat a mohly se zde realizovat obrovské, často až experimentální,

⁹⁸ Nigrin, *Izolovaný ostrov*, 146.

⁹⁹ Laura Bradley, „A different political forum: East German theatre and the construction of the Berlin Wall“, *Journal of European Studies* 36(2) (červen 2006): 140-141.

¹⁰⁰ Kvůli složité politické situaci v Západním Berlíně nemohla být výstavba financovaná z prostředků Marshallova plánu.

stavební projekty, na které by v běžném městě nebyl ani územní prostor ani odvaha na jejich uskutečnění. Západní Berlín se v tomto ohledu snažil oprostit od minulosti prostřednictvím modernistického stylu, který by ještě více zdůraznil image Západního Berlína jako moderního pulsujícího města.¹⁰¹

Už v roce 1951 přišel Západoberlínský senát s myšlenkou na uspořádání architektonické výstavy, která by předčila všechny uplynulé. Nápad se po několika odkladech realizoval v roce 1957 za finanční podpory Spolkové vlády a v Západním Berlíně se uskutečnila stavební výstava *Interbau*, která si kladla za cíl přijít s návrhem, jenž by z Berlína udělal prestižní výspu Evropy. To dokládá i účast architektů z mnoha zemí, kteří měli podtrhnout internacionalitu této výstavy i Západního Berlína – výstavy se zúčastnili ikony světové architektury jako Alvaro Aalto, Paul Baumgartner, Le Corbusier, Walter Gropius, Oscar Niemeyer, Hugh Stubbins¹⁰² a slavnostní zahájení nepropásli ani přední němečtí politici – kromě západoberlínské starosty Otto Suhra například Spolkový prezident Theodor Heuss.¹⁰³ Jednalo se přitom o největší událost tohoto druhu v západním Německu za celá 50. léta – navštívilo ji 1,3 milionu návštěvníků, z nich více než třetina pocházela z Německé demokratické republiky a dalších států východního bloku. Výstava měla za cíl nejen nastínit vývoj poválečné obnovy Berlína a dalších západoněmeckých měst, ale rovněž propagovat západní demokratické městské struktury a pokrok v této oblasti.¹⁰⁴ *Interbau* tak lze chápat jako určitou reakci na východoberlínský projekt *Stalinallee* realizovaný v letech 1951 až 1954 a zároveň navazovala na první poválečný „propagandistický“ projekt výstavby sídliště Ernsta Reutera, jež se nacházelo v západoberlínské městské části Wedding přímo u sektorové hranice.¹⁰⁵

Za největší projekt prezentovaný v rámci *Interbau* platí *Hansaviertel*. Jednalo se nově postavenou čtvrť na místě válkou zničené zástavby, která se nacházela poblíž *Tiergarten*. Důvodem, proč nebyla situována přímo u hranice rozdělující město, kde by mohla bezprostředně „konfrontovat“ východoberlínskou architekturu je, že její plánování začalo v době, kdy její hlavní funkcí mělo být zajištění obytných prostor pro Západoberlíňany a

¹⁰¹ „Geschichte der *Interbau* 1957“, *Hansaviertel Berlin*, <https://hansaviertel.berlin/interbau-1957/geschichte-interbau-57/> (přístup získán 07. 11. 2022).

¹⁰² *Ibid.*

¹⁰³ Rott, *Die Insel*, 112.

¹⁰⁴ „Geschichte der *Interbau* 1957“, *Hansaviertel Berlin*.

¹⁰⁵ Rott, *Die Insel*, 113-114.

o jejím „propagandistickém“ účelu se rozhodlo až později.¹⁰⁶ Senát vypsal architektonickou soutěž v létě roku 1953 a z 98 účastníků nakonec porota vybrala návrh Gerharda Jobsta a Willyho Kreuera. Až později však Senát vyjádřil přání, že by se ve čtvrti měly nacházet stavby různých světových architektů, aby Hansaviertel splňovala roli výkladní skříně západní architektury a mohla v tomto duchu být prezentovaná i na Interbau. Z tohoto důvodu následovala dlouhá fáze adaptace vítězného návrhu na požadavky vznesené Západoberlínským senátem. V prosinci 1954 Senát začal vyřizovat majetkové záležitosti týkající se pozemků, na kterých měla Hansaviertel vyrůst a v létě 1955 byl schválen konečný plán Hansaviertel. Návrh zahrnoval obytné domy, výškové budovy navržené Walterem Gropiem, Pierrem Vagem, Alvarem Aaltem, Oscarem Niemeyerem a Egonem Eiermannem, náměstí Hansaplatz, obchodní centrum, katolický kostel i knihovnu. Projekt zohlednil i hlavní silnici Altonaerstraße, zakomponovaná byla stanice S-Bahn a zároveň čtvrť plynule navazovala na park Tiergarten. V době konání Interbau stála v Hansaviertel již zhruba třetina budov, které mohli návštěvníci výstavy obdivovat, výstavba pak pokračovala až do začátku 60. let.¹⁰⁷

V rámci Interbau byl prezentován i objekt, jenž vznikl v Západním Berlíně díky prostředkům poskytnutým Spojenými státy americkými, a sice kongresová hala, dnes pojmenovaná Haus der Kulturen der Welt. Za touto architektonicky zajímavou budovou stojí Hugh Stubbins, který jí dal velmi osobitou tvář – zakřivená střecha budovy vzbuzovala dojem roztažených křídel, což dávalo prostor různým interpretacím a analogiím týkající se svobody. V hale se nacházelo velké auditorium určené pro divadelní představení, symposia, koncerty a setkávání vědců i politiků.¹⁰⁸

2.3.5 Město zítřka: blahobyť za zdí

Zatímco předchozí podkapitoly popisovaly image Západního Berlína takovou, jakou si ji město v průběhu 50. a na začátku 60. let snažilo vytvořit především pro západní Spojence, respektive v kontextu souboje mezi Východem a Západem, ta nynější se bude soustředit na budování image pro obyvatele města, a to zejména po 13. srpnu 1961. Právě

¹⁰⁶ Rott, *Die Insel*, 115.

¹⁰⁷ „Geschichte der Interbau 1957“, Hansaviertel Berlin.

¹⁰⁸ „Die Architektur“, Haus der Kulturen der Welt, <https://www.hkw.de/de/hkw/architektur/start.php> (přístup získán 07. 11. 2022).

až po stavbě berlínské zdi se ukázalo, jak moc bylo důležité klást důraz na image prestižního města před touto klíčovou historickou událostí, protože Západní Berlín mohl na tuto strategii navázat, a ještě vystupňovat snahy započaté v 50. letech v otázce budování image atraktivního města pro život. Až po uzavření hranic totiž bylo zřejmé, že image Západního Berlína bude muset dostat další dimenzi orientovanou nikoliv na Spojence, respektive východní blok, ale přímo na obyvatele, kteří se najednou ocitli v pasti ve městě obehnaném zdí.

Již kapitoly *1.1 50. léta: město bez budoucnosti?* a *1.2 Berlínská zeď* popsaly, jakým problémům demografické povahy musel Západní Berlín čelit. Je tedy pochopitelné, že prognózy po stavbě zdi byly velmi pesimistické a bylo třeba podniknout kroky, které by tento scénář zvrátily. Ještě více se proto zintenzívnila snaha Západního Berlína profilovat se jako pulsující moderní město vhodné k životu zejména pro mladé lidi, které se tak západoberlínská vláda snažila nalákat k přestěhování především z území SRN, respektive docílit toho, aby se ti původní nestěhovali z Berlína pryč. Za tímto účelem město vyvinulo různé strategie, skrz které se snažilo docílit vytvoření image atraktivního města, jež se o své obyvatele stará a nabízí jim mnoho výhod.

Pro mladé lidi byl Západní Berlín atraktivní především ze dvou důvodů. A sice že zde neexistovaly dvě věci běžné v západním Německu – branná povinnost a zavírací doba podniků. Západoberlínské politiky se spolu se svými západoněmeckými kolegy v 50. letech velmi snažili, aby Západní Berlín získal statut spolkové země SRN, což se ale nesetkalo s pochopením Sovětského svazu, který by Berlín viděl nejraději jako třetí samostatný stát.¹⁰⁹ Přesto v tomto na prvním pohledu neúspěchu lze najít aspekt, který se později ukázal být výhodou pro Západní Berlín. Město totiž postupně dosáhlo ekonomického, hospodářského, politického i právního propojení se Spolkovou republikou, ale zároveň na základě čtyřmocenského statutu a zvláštního státoprávního postavení zde nemohla být zavedena branná povinnost jako na území SRN a toto ustanovení vydrželo až do sjednocení Německa v roce 1990.¹¹⁰ V kontrastu s tím naopak Sověti prohlásili východní Berlín

¹⁰⁹ Nigrin, *Izolovaný ostrov*, 71-72.

¹¹⁰ Wilfried von Bredow, *Demokratie und Streitkräfte: Militär, Staat und Gesellschaft in der Bundesrepublik Deutschland* (Wiesbaden: Westdeutscher Verlag, 2000), 131.

již v roce 1955 za součást Německé demokratické republiky a od roku 1962 rozšířilo vedení NDR zákon o branné povinnosti i na východní Berlín.¹¹¹ Neexistence branné povinnosti v západní části města přispěla k tomu, že se do Západního Berlína stěhovalo mnoho mladých lidí – ať už těch, kteří se blížili odvodovému věku a chtěli se vyhnout povolání do Bundeswehru, nebo těch, kteří z přesvědčení chtěli vyjádřit svůj nesouhlas s válkou, armádou či vládou. Tito lidé bývali zpravidla spojováni s levicovými názory a alternativním životním stylem, což se naplno ukázalo v 70. a 80. letech, kdy byl Západní Berlín vyhlášeným centrem alternativního umění a undergroundu.¹¹² Mladí příchozí pak často nastupovali na západoberlínské vysoké školy a měli tak vliv na zvyšující se počet studentů ve městě.

Druhý zmíněný „tahák“ Západního Berlína – dlouhá otevírací doba zábavních a gastronomických podniků, která přispívala k bujarému nočnímu životu ve městě – se může na první pohled zdát jako nerelevantní aspekt. Ale i toto se stalo nedílnou součástí image Západního Berlína. Dokazuje to mimo jiné i fakt, že i noční život Berličanů se stal předmětem systémového souboje mezi západními mocnostmi a Sověty. Obě strany se totiž chtěly profilovat jako „ti velkorysejší“, kteří „svým Berličanům“ nabídnou větší svobodu skrze delší „večerku“.

Bezprostředně po válce ze Západního (i východního) Berlína noční život prakticky vymizel. Důvodem bylo rozdělení města do sektorů, přičemž platilo nařízení o tzv. *Sperrstunde* – tedy vítěznými mocnostmi daná hodina, kdy se zavřely jak hranice mezi sektory, tak veškeré restaurace a další jim podobná zařízení.¹¹³ Mocnosti tímto opatřením chtěli předejít srocování se lidí a opileckým potyčkám. Že se jednalo o důležitou záležitost dokazuje i fakt, že se otevírací doba stala předmětem konkurenčního boje mezi západními spojenci a Sověty. Sověti nejprve stanovili zavírací dobu na 21 hodin, později na 22 hodin. Tento čas přejali i Spojenci pro Západní Berlín. Když se tak ale stalo, Sověti reagovali prodloužením tohoto času o hodinu. Spojenci tedy opět „dorovnali“ na 23 hodin a Sověti následně prodloužili otevírací dobu do 24 hodin. V tomto konkurenčním souboji dvou systémů se angažovali rovněž západoberlínští hoteliéři, kteří argumentovali tím, že

¹¹¹ Friedrich Jeschonnek, Dieter Riedel a William Durie, *Allierte in Berlin 1945-1994: Ein Handbuch zur Geschichte der militärischen Präsenz der Westmächte* (Berlin: Berliner Wissenschafts-Verlag, 2006), 58.

¹¹² Steffen Damm a Lukas Drevenstedt, *Clubkultur: Dimensionen eines urbanen Phänomens* (Frankfurt am Main: Campus Verlag, 2020), 40.

¹¹³ *Ibid.*

nepokoje nevznikají, když lidé popíjejí, ale ve chvíli, kdy jim někdo tuto možnost nedopřává. Zastávali názor, že Západoberlíňanům žijícím v izolovaném městě by alespoň tato radost spojená s alkoholem neměla být upírána. Po zkušenosti s berlínskou blokadou a leteckým mostem v letech 1948 a 1949 se navíc přidal argument, že by delší otevírací doba podpořila skomírající gastronomický průmysl. V roce 1949 nakonec Spojenci v Západním Berlíně přistoupili k úplnému zrušení zavírací doby podniků, když Francouzi a Američané přehlasovali Brity.¹¹⁴

Tímto rozhodnutím byl Západoberlíňanům prakticky umožněn noční život, který v tehdejší době neměl obdoby v žádné světové metropoli. I proto se v Západním Berlíně začal rozvíjet tzv. party-turismus a sjížděli se do něj návštěvníci z celého světa toužící okusit atmosféru nekonečných bujarých oslav.¹¹⁵ Do města jezdili za zábavou i západoněmečtí turisté, kteří na takovou „volnost“ nebyli zvyklí, jelikož na území Spolkové republiky panovala přísnější pravidla. Oficiální reklama na tento druh turistiky nicméně neexistovala, jelikož se jednalo o záležitost dvousečnou a Západní Berlín by se její propagací pohyboval na tenkém ledě. Rozverný noční život sice spolu s dříve zmíněnou neexistencí branné povinnosti ještě více vryl do podvědomí lidí obrázek Západního Berlína jako města svobody, na druhou stranu propagace nonstop otevřených barů a restaurací a slavicích lidí by mohla vzbudit podezření, že finanční prostředky ze spolkového rozpočtu, a tedy z kapes západoněmeckých daňových poplatníků, jdou pouze na podporu zábavy Západoberlíňanů.¹¹⁶

Image Západního Berlína cílila i na další symbol konzumu, a sice honosné obchodní domy ztělesňující hojnost demokratického západního světa. Zatímco Východoberlíňané byli zvyklí zboží složitě shánět, Západoberlíňané si velmi rychle přivykli na to, že si mohou vybírat a dopřávat, na což Západ velmi pyšně a velmi ochotně poukazoval. Za vrchol tohoto konzumu platily především pompézní obchodní domy a mezi nimi i ten nejznámější – *Kaufhaus des Westens*, zkráceně *KaDeWe*. Ten otevřel již v roce 1907 a už tehdy měl pověst luxusního obchodního domu. Během druhé světové války byl poničen a bylo nutné jej zrekonstruovat. Znovuotevření se dočkal v roce 1950 a přestavba byla finálně dokončena o 6 let později. Během prvního dne provozu jej navštívilo 180 tisíc zákazníků a 500 zaměstnanců se staralo, aby regály byly neustále plné a výkladní skříně

¹¹⁴ Rott, *Die Insel*, 52-53.

¹¹⁵ Damm a Drevenstedt, *Clubkultur*, 40.

¹¹⁶ Rott, *Die Insel*, 53-54.

nablýskané. Nejpoptávanějším zbožím se v den otevření údajně staly tuk a párky a svou pozornost věnovali zákazníci i oddělení s rybami.¹¹⁷ Po stavbě berlínské zdi se *KaDeWe* potýkal s výpadkem zaměstnanců dojíždějících z NDR a přišel i o některé majetné zákazníky, ale brzy začal díky intervencím Spolku, o kterých bude ještě řeč, opět prosperovat. Západní konzum dále podtrhla výšková stavba, která vznikla nedaleko *KaDeWe*, a sice *Europa-Center* na jehož střeše se od roku 1965 až dodnes nachází otáčivé logo značky Mercedes, jež symbolizovalo svobodu a blahobyt demokratického západního světa.

Lákadla jako absence branné povinnosti, svobodný noční život, přeplněné regály a výkladní skříně platila již na konci 50. let za velmi důležitou součást západoberlínské image. Zeď, která kolem tohoto majáku svobody vyrostla 13. srpna 1961, ale zasadila image Západního Berlína velkou ránu. V tak závažné situaci kdy hrozil masový odliv obyvatel, bylo zřejmé, že image nonstop otevřeného města přívětivého k mladým, kteří se zde mohou věnovat svobodnému životu místo službě v Bundeswehru, sama o sobě nestačí. Západní Berlín se tak ve spolupráci se Spolkovou republikou snažil vyvinout strategii, jež měla za cíl uklidnit Západoberlíňany, dát jim pocit jistoty a ukázat jim, že vláda je nenechá ve štychu, přičemž důležitou roli v této taktice hrál tehdejší starosta Willy Brandt – více viz podkapitola 3.6 *Willy Brandt v boji za Západní Berlín*. Po stavbě berlínské zdi se tak začaly zavádět různé daňové úlevy a finanční příspěvky, které měly za cíl dvě věci. Jednak udržet stávající obyvatele ve městě a jednak udělat ze Západního Berlína atraktivní místo pro život (ač za zdi) a tím tak nalákat do města nově příchozí, kteří by zároveň vyřešili problém výpadku pracovní síly. Pobídka se týkala i podnikatelů a firem, kteří měli z města udělat soběstačné průmyslové a obchodní centrum.

Bezprostředně po stavbě berlínské zdi financoval město zejména tzv. *500-Millionen-Topf*, tedy program peněžní pomoci Spolkové vlády ve výši půl miliardy západních marek.¹¹⁸ V této souvislosti nicméně zatím nelze hovořit o balíčku na podporu image Západního Berlína, jelikož se jednalo především o nezbytnou pomoc západoberlínskému hospodářství, která měla odvrátit hrozbu jeho zhroucení. Ačkoliv západoněmecká i západoberlínská strana se snažily o stejný cíl, vyjednávání o využití poskytnutých prostředků nebyla jednoduchá, jelikož se obě strany rozcházely v základní vizi. Zatímco Spolek se

¹¹⁷ Hans Aschenbrenner, „3. Juli 1950: Das KaDeWe meldet sich zurück“, *Luisenstadt, Berlinische Monatsschrift* 10(3) (2001): 126-129, <https://berlingeschichte.de/bms/bmstxt01/0103nova.htm#seite128> (přístup získán 11. 11. 2022).

¹¹⁸ Rott, *Die Insel*, 187.

chtěl vyhnout dlouhodobému pravidelnému závazku a kladl důraz na jednorázovou pomoc, která by kompenzovala bezprostřední vzniklé hospodářské škody, Západoberlínský senát hleděl více do budoucnosti a snažil se přimět Spolkovou vládu k dlouhodobější podpoře.¹¹⁹ Jak spolkové, tak západoberlínské orgány velmi usilovaly o to, aby se nová opatření promítla v politickém i společenském obrazu Západního Berlína a ke shodě nakonec došlo i díky obratnému vyjednávání Willyho Brandta.¹²⁰

Z prostředků *500-Millionen-Topf* se financovala například výstavba 4 000 bytů ve čtvrti Neukölln, jež byly určeny pro příhraniční pracovníky, kteří se rozhodli usadit v Západním Berlíně. Západoberlínské instituce dále prezentovaly plán podpory pro nově přichozí z území Spolkové republiky, kteří v Západním Berlíně budou pracovat nejméně rok – těmto lidem měly být proplaceny příjezdové i odjezdové cestovní náklady, dále uhrazena jedna cesta za účelem návštěvy domova, získali nárok na překlenovací příspěvek, 20% slevu na dani z příjmu a pokud by se rozhodli k dlouhodobému pobytu, měly jim být uhrazeny i náklady na stěhování.¹²¹ Za nejdiskutovanější návrh Spolkové vlády platil tzv. „příspěvek na rekreaci“, který se jednorázově vyplatil každému Berlínanovi – konkrétně 100 západoněmeckých marek dospělému a 50 západoněmeckých marek dětem do 15 let. Původně se tento příspěvek měl nazývat „berlínská prémie“, ovšem pod tímto názvem jej západoberlínský senát odmítl s odůvodněním, že implikuje dojem „odměny za výdrž“, odkazuje na neschopnost města postarat se o své obyvatele a podkopává tak image Západního Berlína.¹²² Zesměšnění se ovšem nevyhnul ani „příspěvek na rekreaci“, když jej *Spiegel* ve svém vydání nazval *Zitterprämie*,¹²³ tedy v překladu s nadsázkou přibližně „prémie za třesení se strachy“, a toto označení se obecně ujalo. Dále se zavedla například nevratná půjčka novomanželům, jež byla myšlená jako příspěvek na založení rodiny, snížila se tzv. *Vergnügungssteuer* (tedy daň ze zábavních podniků) z 26 % na 15 %, podpora mířila do oblasti kultury i hospodářství, vytvořila se nová místa ve školkách a posílila bezpečnostní opatření i informační činnost města směrem k obyvatelům.¹²⁴

Netrvalo dlouho a Západní Berlín se díky výše zmíněným intervencím Spolkové vlády velmi rychle zotavil z šoku, který přišel s 13. srpnem. Díky daňovým výhodám pro

¹¹⁹ Shell, *Bedrohung und Bewährung*, 395.

¹²⁰ Frank Roggenbuch, *Das Berliner Grenzgängerproblem: Verflechtung und Systemkonkurrenz vor dem Mauerbau* (Berlin: De Gruyter, 2008), 427.

¹²¹ *Ibid.*, 427-428.

¹²² Shell, *Bedrohung und Bewährung*, 396-397.

¹²³ „Zitterprämien“, *Der Spiegel* 42, 10. říjen 1961.

¹²⁴ Shell, *Bedrohung und Bewährung*, 398.

zaměstnance i firmy a příspěvkům pro mladé se Západní Berlín stal atraktivním místem pro život a nalákal množství západoněmeckých občanů, cizinců i podnikatelů, kteří si zde otevřeli svůj byznys. Již v polovině 60. let se z něj stalo prosperující město s minimální nezaměstnaností a vysokým hrubým domácím produktem. Od stejné doby pak Západní Berlín získal image ostrůvku blahobytu a dostal nálepku výkladní skříň kapitalismu,¹²⁵ čímž se ještě více prohloubil rozdíl mezi východní a západní částí města. Právě hojnost, prosperita, atraktivita a blahobyt se staly klíčovou součástí image Západního Berlína od poloviny 60. let.

¹²⁵ Nigrin, *Izolovaný ostrov*, 119-120.

3. Západní Berlín v mediální komunikaci Willyho Brandta

Willy Brandt dodnes platí na německé politické scéně za průkopníka nového politického stylu, který neměl do té doby (alespoň v německém prostředí) obdoby. Ten spočíval především v otevřené informační politice, kterou Brandt mohl oslovit daleko větší počet lidí, než bylo do té doby standardem. A to díky tomu, že uměl v médiích podat politiku takovým způsobem, který lidi zaujal a vtáhnul do děje. Kromě toho byl Brandt proslulý svým charismatem a řečnickými schopnostmi, což zužitkoval už když pracoval jako žurnalista. Navíc i jako politik spolupracoval s novináři, například s Egonem Bahrem, Klausem Harpprechtem, Günterem Gausem nebo Conradem Ahlersem.¹²⁶ Brandt tak měl všechny předpoklady pro to, aby se z něj stal výjimečný politik, který dokázal věci, jež dalece přesahovaly rámec očekávání.

Dnes je Brandt spojován zejména s východní politikou, díky které dokázal ovlivňovat životy lidí rovněž ve východním bloku, ovšem významných milníků dosáhl i v dalších oblastech politiky. Počátky Brandtovy politické kariéry jsou spjaty s Berlínem, který – jakožto město uprostřed socialistické Německé demokratické republiky – nabízel pro politiky jako byl Brandt mnoho výzev. Už jako úřadující starosta se dokázal prosadit i v jednáních s předními zahraničními politiky a tím tak ovlivňoval politická rozhodnutí, jež byla pro Západní Berlín v době zuřící studené války často otázkou existence či neexistence.

Následující podkapitoly mají za cíl jak představit masovou komunikaci v politice v obecnější rovině, tak zanalyzovat Brandtův vztah k médiím a charakteristické rysy jeho osobnosti – oba tyto aspekty totiž poskytly dobrý základ pro jeho osobitý politický styl, jenž velkou měrou přispěl k tomu, aby se Západní Berlín dostal do popředí zájmu Západu, což se ukázalo jako nezbytné zejména po stavbě berlínské zdi. Poslední podkapitola pak mapuje konkrétní Brandtovy kroky v otázce budování image města a soustředí se na mediální a politickou komunikaci Willyho Brandta ve věcech Západního Berlína.

3.1 Masová komunikace v politice

Počátky hromadných sdělovacích prostředků jsou spojeny s 20. stoletím, kdy došlo k rozvoji tisku, rozhlasu i televize. Všechna tato média začala být dostupná široké

¹²⁶ Münkkel, *Willy Brandt und die "Vierte Gewalt"*, 11-12.

veřejnosti a zároveň se mohla nově orientovat více lokálně. Ruku v ruce tak šlo zmasovění médií na straně jedné a jejich rozdrobení na straně druhé. Tím, jak se stalo obrovské množství informací jednoduše přístupné, začali lidé jejich čerpáním trávit zejména v industriálních a postindustriálních společnostech stále více času – lze konstatovat, že po spánku a práci to byla nejčastější aktivita.¹²⁷

Na první pohled by se mohlo zdát, že rozvoj masových sdělovacích prostředků vděčí především technickému pokroku, ovšem není to jen díky němu, ač významný podíl jednoznačně má. Kromě něj ale za rozmachem masových médií stojí i masová spotřeba (a s ní reklama) a demokratizace. S ohledem na to, jak se občané demokratických zemí stávali aktéry politického dění tím, že měli právo volit zástupce lidu, bylo nutné k nim dostávat informace ve stále větší míře. Média tak zaujala klíčové postavení ve zprostředkovávání informací v moderní společnosti, kterou tak lze nazývat „mediální společností“.¹²⁸

Co se týká technického pokroku, který umožnil rozmach hromadných sdělovacích prostředků, lze u něj pozorovat hned tři aspekty. Tím prvním je zpřístupnění tisku širšímu a rozmanitějšímu publiku. Nejenže nové tiskařské metody umožnily šíření tištěných médií ve větším množství a rychleji, ale rovněž zvyšující se podíl fotografií přispěl k tomu, že tisk dokázal zaujmout i méně vzdělané publikum. Později následovala další novinka – audiovizualita, která se týkala nejprve rozhlasu, později televize. Informace tak najednou nemusely být nutně přenášeny jen písemnou formou, ale přidaly se i zvukové záznamy a obraz. Třetí aspekt by se dal popsat jedním slovem, a tím je okamžitost. Na konci 40. let byl vynalezen tranzistor, který slouží ke zpracování signálu a je základním prvkem zařízení jako je rádio, televize, počítač, mobilní telefon. Modernější typy kamer umožnily přímé přenosy přímo z místa natáčení a komunikační satelity přispěly k okamžitému a celosvětovému přenosu.

¹²⁷ Axel Schildt, „Das Jahrhundert der Massenmedien: Ansichten zu einer künftigen Geschichte der Öffentlichkeit“, *Geschichte und Gesellschaft: Zeitschrift für historische Sozialwissenschaft* (2001): 177, http://www.digizeitschriften.de.ezproxy.is.cuni.cz/dms/resolveppn/?PID=PPN483856525_0027%7Clog17 (přístup získán 18.02.2022).

¹²⁸ Ulrich Sarcinelli, „Politikvermittlung und Demokratie: Zum Wandel der politischen Kommunikationskultur“, in *Politikvermittlung und Demokratie in der Mediengesellschaft: Beiträge zur politischen Kommunikationskultur*, ed. Ulrich Sarcinelli et al. (Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung, 1998), 11.

Tištěná média postupně ztrácela svůj monopol při předávání informací a přibližně od 50. let významně ustoupila audiovizuálním sdělovacím prostředkům – nejprve rozhlasu a v 60. letech se hlavním médiem stala televize.¹²⁹ Ty se vlivem zmasovění přestaly tolik orientovat všeobecně, ale naopak se soustředily na témata na regionální úrovni a specializovaná vysílání. Tím, jak média pokrývala stále větší oblast života lidí a tím, jak se postupně stávala běžnou součástí dne velkého počtu osob, se začal objevovat fenomén, který nazýváme radikální konstruktivismus. Tato teorie říká, že realita, kterou se média snaží zprostředkovat divákovi, vlastně neodpovídá skutečnosti a daný obraz světa, události, či společnosti je nikoliv zobrazením, ale konstruktem zkreslujícím skutečnost. Obraz, jaký skrz sdělovací prostředky dostáváme, tak není realita, ale určitá představa reality, která je ovlivněna vlastní zkušeností každého jednotlivce.¹³⁰

Pokud hovoříme o moderních demokratických společnostech, stojí politika a média proti sobě přinejmenším jako částečně autonomní systémy. Nicméně tím, jak se zaváděly nové možnosti participace občanů, politický systém sám omezil svou vlastní autonomii, aby demonstroval jak společenskou akceschopnost, tak svou vlastní kontrolní funkci. Z toho plyne, že politický systém dokáže plnit svou úlohu ve společnosti pouze tehdy, existuje-li směnný vztah mezi ním a sociálním prostředím. Politická komunikace tak již pouze odráží vědomé omezení vlastní autonomie ve prospěch napojení se na mediální systém.¹³¹

3.2 Média: partner a(nebo) nástroj politiky

Komunikaci, respektive v tomto případě politickou komunikaci, chápeme jako přenos informací mezi jednotlivcem a skupinou.¹³² Ovšem díky výše popsanému rozvoji masových médií už tato komunikace neprobíhá výlučně přímo mezi politickými aktéry a veřejností, ale často je zprostředkovávána právě médii. Podle australského profesora médií, žurnalistiky a komunikace Briana McNaira plní média v demokratické společnosti pět základních funkcí. V první řadě mají informovat obyvatele o aktuálním dění kolem, zároveň by měla vzdělávat občany a stavět na faktech. Třetí funkce spočívá v tvorbě plat-

¹²⁹ Münkler, *Willy Brandt und die "Vierte Gewalt"*, 135.

¹³⁰ Schildt, „Das Jahrhundert der Massenmedien“, 182.

¹³¹ Birkner, *Medienkanzler*, 14.

¹³² Hana Svobodová, „Politická komunikace, její nástroje a důsledky“ *Slovenská politologická revue* (únor 2005): 5, http://sjps.fsvucm.sk/Articles/05_2_2.pdf (přístup získán 05.06.2022).

formy pro veřejný politický diskurs, přičemž zajišťují publicitu vládním a politickým institucím. Jako poslední zmiňuje McNair, že média slouží v demokratických společnostech jako kanál pro prosazování politických postojů.¹³³ Masová média se tak dají považovat za jeden z nástrojů politické komunikace.

Původně měla masová média formu různých informačních letáků a plakátů, ovšem když se dostala do podoby, jakou známe dnes, hovoří se o médiích jako o „hlídacím psovi demokracie“. Zároveň je ale třeba si uvědomit, že neutralita médií je velmi relativní.¹³⁴ Většina médií se totiž sama profiluje určitým názorovým směrem, patrný je rozdíl zejména u pravicově respektive levicově orientovaných médií. Sám čtenář si následně sám vybírá takové médium, které odpovídá jeho politickým názorům a hodnotám. Na paměti je třeba mít i to, že mediální trh se musí přizpůsobovat i dalším faktorům a zájmům mediálních vlastníků. Zmínit lze například ekonomické faktory, trh nabídky a poptávky, populární témata, která hýbou společností, senzacechtivost – a ta jde ruku v ruce s vyšší prodejností, zájmy politických a mocenských uskupení aj.¹³⁵ V žurnalistice tak probíhá jakási selekce zpráv, jež určuje relevanci informací na základě kritérií jako jsou aktuálnost a společenská relevance.¹³⁶ Z toho vyplývá, že média jakožto ekonomické instituce mají především moc ekonomickou, ale současně i moc politickou, jelikož disponují – byť omezenou – schopností oslovit a následně zmobilizovat své čtenáře a diváky k politickému jednání. Zároveň pokud hovoříme o moci médií, je právě jejich účinek vlivu na veřejnost to jediné, co lze určitým způsobem měřit.¹³⁷

Pro 60. a 70. léta byly typické společenské změny, které se projevíly i v žurnalistice. Ta se začala značně politizovat a profesionalizovat, což vedlo k tomu, že se k politicko-ideologickému odbornému chápání přidala i role protivníka zavedených sil ve státě a společnosti. Právě v této době začala být média chápána po zákonodárné, výkonné a soudní moci jako „čtvrtá moc“.¹³⁸ Kromě toho to jsou právě média, jež dokážou ovlivnit charakter politických a společenských hodnot a postojů.¹³⁹ Tím, jak se média a politika stále více překrývaly, začalo být zřejmé jedno – kdo ovládá média, má moc určovat směr

¹³³ Brian McNair, *An introduction to political communication* (London, New York: Routledge, 2003), 21-22.

¹³⁴ Svobodová, „Politická komunikace, její nástroje a důsledky“, 8.

¹³⁵ *Ibid.*

¹³⁶ Birkner, *Medienkanzler*, 7-8.

¹³⁷ Svobodová, „Politická komunikace, její nástroje a důsledky“, 9.

¹³⁸ Birkner, *Medienkanzler*, 112.

¹³⁹ Svobodová, „Politická komunikace, její nástroje a důsledky“, 10.

politiky.¹⁴⁰ Média tak pro politickou sféru nepředstavují jen nástroj pro komunikaci s veřejností, ale mohou být i velmi cenným partnerem, pokud spolu tyto dva subjekty dokážou navázat funkční spolupráci.

Podkapitola 3.5 „*Německý Kennedy*“ se věnuje Willymu Brandtovi, který zejména v kontextu Západního Berlína plnil v politice – ač v roli starosty s minimem pravomocí – vedoucí úlohu a v Německu bývá označován za prvního ryziho a moderního mediálního politika (později kancléře). Tento přídomek si vysloužil především díky informační politice, kterou po anglo-americkém vzoru stavěl na komunikaci s médii. Willy Brandt měl jistě výhodu v tom, že byl sám žurnalistou a chápal tak mediální logiky a přístupy, což se následně odrazilo i v podpoře hromadných sdělovacích prostředků, kterou měl Willy Brandt obrovskou. Podařilo se mu tak od konce 60. let nastolit zcela nové standardy pro své politické následovníky v oblasti komunikace s veřejností.¹⁴¹ Willy Brandt se tak dá považovat za západoevropského Kennedyho, protože byl jedním z prvních německých politiků, který pochopil spojitost médií a politiky a že tento vztah probíhá hned na několika úrovních. A sice že se nejedná jen o nástroj pro komunikaci s veřejností, ale politici mohou s médii navázat i spolupráci, jež otevírá zcela nové komunikační cesty. Třeba i ty v symbolické rovině tak, jak se to Brandtovi podařilo při mediálně sledovaném pokleknutí před varšavským památníkem hrdinů ghetta v roce 1970.

3.3 Žurnalisti jako vlivní asistenti Willyho Brandta

Novináři na politických postech jsou záležitostí, jež má kořeny už v 19. století, ovšem až za Brandtovy éry začali novináři v těchto kruzích převažovat a ovlivňovat celé jedno období.¹⁴² Brandtova éra byla více než kterákoliv jiná ve znamení prolínání se politické a žurnalistické sféry. Toto prolínání se dělo hned na několika úrovních – Brandtovi se dostávalo velké podpory médií, kterým se zamlouval jeho politický styl založený na spolupráci s nimi.¹⁴³ A to mu média oplácela tím, že vylepšovala jeho image jako úřednického starosty, ministra zahraničí i spolkového kancléře, a pozitivní vliv měla i na image celé jeho vlády.¹⁴⁴ Brandt měl jako někdejší žurnalista blízký vztah s mnoha redaktory,

¹⁴⁰ Volker Hetterich, *Von Adenauer zu Schröder - Der Kampf um Stimmen: Eine Längsschnittanalyse der Wahlkampagnen von CDU und SPD bei den Bundestagswahlen 1949 bis 1998* (Opladen: Leske + Budrich, 2000), 38.

¹⁴¹ Münkkel, *Willy Brandt und die "Vierte Gewalt"*, 10.

¹⁴² *Ibid.*, 204-205.

¹⁴³ *Ibid.*, 161.

¹⁴⁴ *Ibid.*, 205.

při komunikaci s veřejností se pokoušel o dobrý mediální obraz politiky a snažil se být ztělesněním průsečíku politiky a médií. Ostatně sám Brandt hovořil o vládě novináře pro novináře.¹⁴⁵ A nutno dodat, že Brandtova relativně velkorysá informační politika a prezentace politiky v médiích se i v žurnalistických kruzích velmi cenily, neboť díky tomu se požadavky, cíle a představy Brandta a jeho novinářských spolupracovníků potkávaly.¹⁴⁶

Už jako úřadující starosta Západního Berlína se Brandt obklopoval novináři, nicméně v době jeho kancléřování začal tento Brandtův zvyk být nápadnější. Žurnalisté na politických postech nebyli novinkou, ovšem jejich množství bylo zcela neobvyklé. V Brandtově kabinetu zastávali novináři funkce spolupracovníků, poradců, diskusních partnerů, a dokonce vedli i některé vládní úřady.¹⁴⁷ S mnoha novináři, se nimiž Brandt spolupracoval, měl dlouholeté kontakty a spolupráce probíhala jak na úrovni písemné korespondence, tak v rámci skupinových a individuálních rozhovorů.¹⁴⁸ Ve vztahu mezi politikem a novinářem lze spatřovat hned dvě roviny takové spolupráce – jednak přímá ústní nebo písemná výměna poznatků, tedy spontánní ad hoc konzultace, jednak zapojení žurnalistů do vládního nebo stranického aparátu a tím vytvoření interního konzultačního kruhu, jenž částečně nahrazuje externí poradenství.¹⁴⁹

Brandt velmi rád navazoval pracovní vztahy s novináři a nakladateli, kteří nebyli zapojeni do chodu politických orgánů. Jejich služby využíval například k písemným posudkům na různé publikace, prosil je o vyjádření k nejrůznějším věcným otázkám, spolupracoval s nimi při tvorbě projevů a diskutoval nad vlastními publikacemi. Ve společných debatách pokrývali témata jako otázky budování koalice, návrhy strategií volební kampaně a volebních hesel, probírali spolu mediální politiku, nouzové zákonodárství, či koncept demokratického socialismu.¹⁵⁰ Díky této poradenské funkci měli novináři často hned dvojitý dopad na politický vývoj – jednak skrz jejich politické zpravodajství, jednak tím, že měli vliv na konkrétní politické projekty a budoucí návrhy.¹⁵¹

Zároveň je ale nutné zmínit, že Brandtova spolupráce s žurnalisty nebyla přijímána výhradně pozitivně – kritici se našli jak v řadách opozice, tak i v jeho vlastní straně

¹⁴⁵ Münkler, *Willy Brandt und die "Vierte Gewalt"*, 161.

¹⁴⁶ Birkner, *Medienkanzler*, 146.

¹⁴⁷ Münkler, *Willy Brandt und die "Vierte Gewalt"*, 161.

¹⁴⁸ Birkner, *Medienkanzler*, 125-126.

¹⁴⁹ Münkler, *Willy Brandt und die "Vierte Gewalt"*, 186.

¹⁵⁰ *Ibid.*

¹⁵¹ *Ibid.*, 205.

SPD.¹⁵² Třetí plochy vznikaly například kvůli tomu, že spousta novinářů, kterými se Brandt obklopoval, byli velmi výrazné osobnosti. Často tak měli problém se podřídit a fungovat v zájmu politických cílů, navíc mezi sebou mnohdy soupeřili. Kritika se týkala rovněž indiskrétnosti a až příliš otevřené informační politiky, která měla dvě stránky. Na jednu stranu se sice politické procesy staly transparentnější a srozumitelnější, což mělo pozitivní vliv na veřejnost, která se tak cítila více zúčastněná na rozhodovacích procesech. Na druhou stranu se v tak velkém množství politických sdělení stávalo, že na veřejnost unikaly protichůdné informace, jež potenciálně mohou vést k dezinformacím a dezorientaci občanů.¹⁵³

3.4 Novinář Willy Brandt: lídr, který zaujme

V dnešní době je vůdcovství chápáno mnohem pozitivněji a konstruktivněji, než tomu bylo dřív. To je do jisté míry ovlivněno i tím, že zatímco dnešním cílem vůdců je zajistit co nejlepší sociální a ekonomické podmínky pro svou zemi, dříve byly tyto aspekty upozadovány – mnohem důležitější bylo udržení míru, ochrana území, popřípadě rozšíření teritoria. Na zahraniční politiku se klade stále velký důraz, ovšem dnes si lídři daleko více uvědomují, že sociální a ekonomické problémy uvnitř jsou hlavním spouštěčem nepokojů.¹⁵⁴ Nicméně aby lídr mohl občanům zajistit co nejoptimálnější podmínky, musí se u něj protnout hned několik vlastností. Na jedné straně si totiž musí dokázat zajistit institucionální podporu, aby mohl své cíle přetavit v reálnou politiku, na té druhé musí umět komunikovat i s občany, aby si zajistil jejich důvěru.¹⁵⁵ Jestliže se tak najde lídr, který je schopný ovlivňovat bezmála celou společnost, není těžké odhadnout, že k tomu z velké části přispívají osobní kvality.¹⁵⁶ A Willy Brandt byl právě tím lídrem, jehož osobnost může být chápána jako dimenze jeho vůdcovství.¹⁵⁷

Jedním ze základních klíčů k úspěchu je autenticita. To znamená, že verbální a nonverbální komunikace by měla probíhat ve vzájemném souladu a politik by se nikdy

¹⁵² Birkner, *Medienkanzler*, 125.

¹⁵³ Münkler, *Willy Brandt und die "Vierte Gewalt"*, 205-206.

¹⁵⁴ Jean Blondel, *Political Leadership: Towards a General Analysis* (London, Beverly Hills, Newbury Park, New Delhi: Sage Publications, 1987), 195-197.

¹⁵⁵ *Ibid.*, 203.

¹⁵⁶ *Ibid.*, 115.

¹⁵⁷ Sigrig Elisabeth Rosenberger, *Der Faktor Persönlichkeit in der Politik: Leadershipanalyse des Kanzlers Willy Brandt* (Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2005), 93.

neměl snažit o vzbuzení konkrétního dojmu. Vše by mělo být co nejvíce přirozené, protože jen tak politik získá na věrohodnosti. Přirozenost ale zahrnuje jak pozitivní, tak negativní aspekty. Může se tak stát, že osoba, která lže, nemusí být nutně vnímaná pouze jako nečestná a naopak ti, co říkají výhradně pravdu, nemusí být bezpodmínečně chápáni jako upřímní.¹⁵⁸ To vše totiž přispívá k obrazu politika, jenž je lidský a chápe potřeby svého národa. Nutno dodat, že autenticita nečinila Brandtovi žádné potíže, vzpomeňme například na již zmíněná symbolická gesta v Erfurtu či Varšavě. Najdou se však i kritici požadavku autenticity. Například americký sociolog Richard Sennett naopak kritizuje tuto „ideologii intimity“ a na autenticitu nazírá jako na projev necivilizované společnosti a úpadku veřejného života. Argumentuje přitom tím, že lídr, který eliminuje odstup mezi svými pocity a pocity publika, vlastně obrací pozornost na svou motivaci, a naopak nedovoluje publiku, aby ho hodnotilo s odstupem na základě jeho činů.¹⁵⁹

Začátkem 70. let stál Willy Brandt na vrcholu své politické kariéry a v Německu se odehrávala bez nadsázky brandtovská mánie. V roce 1971 mu byla udělena Nobelova cena za mír, čímž se stal „kancléřem míru“ a celý národ měl proč být na něho pyšný. V následujících volbách, které média označila za „Willyho volby“, získala SPD nejlepší výsledek ve své historii (45,8 %) a zároveň se jednalo o volby s nejvyšší volební účastí v dějinách, přes 90 %. Tak moc dokázal Brandt zpolitizovat národ a z politiky udělat téma hovoru v celé německé společnosti.¹⁶⁰ Silnou stránkou Brandtovy osobnosti bylo jednoznačně jeho charisma. Ostatně německý historik Arnulf Baring popisuje Brandtovo charisma magnetickým polem a náladou, která kolem něho vládla, když se objevil na scéně.¹⁶¹ Kromě toho mu byly připisovány i další vlastnosti, díky kterým měl takový úspěch. Mezi nimi osobní integrita, důvěryhodnost, citlivost, férovost, odpovědnost, čestnost, empatie a schopnost integrace. Dokázal tak propojit politiku a morálku a vytvořit tak osobitý politický styl.¹⁶²

Právě zmíněné charisma je vlastnost, která je u politika velmi ceněná, neboť poskytuje dané osobě schopnost snáze ovlivnit ostatní jednotlivce i celé skupiny. Definovat

¹⁵⁸ Rosenberger, *Der Faktor Persönlichkeit in der Politik*, 94.

¹⁵⁹ *Ibid.*, 94-95.

¹⁶⁰ Tatjana Reiber a Berit Bliesemann de Guevara, „Von "Visionären" und "weisen alten alten Männern": Charisma bei Willy Brandt und Helmut Schmidt“, in *Charisma und Herrschaft Führung und Verführung in der Politik*, ed. Berit Bliesemann de Guevara a Tatjana Reiber et al. (Frankfurt, New York: Campus Verlag, 2011), 103-105.

¹⁶¹ Rosenberger, *Der Faktor Persönlichkeit in der Politik*, 99.

¹⁶² Reiber a de Guevara, „Von "Visionären" und "weisen alten alten Männern““, 105.

charisma není jednoduché, ale obvykle bývá chápáno jako vlastnost osobnosti, jež je vnímaná jako výjimečná, příkladná a do jisté míry nadpřirozená. Charismatická osoba pak přirozeně poutá pozornost ostatních, je pro ně přitažlivá a stává se z ní přirozený vůdce.¹⁶³ Z toho vyplývá, že charisma může být u člověka zdrojem soft power stejně, jako u státu kultura, politické hodnoty a legitimní zahraniční politika (více viz kapitola 4. *Západní Berlín: příklad soft power?*). Ve chvíli, kdy charismatický politik disponuje i výbornými komunikačními schopnostmi (tak jako Willy Brandt) a funguje interakce mezi vůdcem a vedenými, lze očekávat, že má obrovský potenciál ovlivňovat velké množství rozhodnutí a naplnit své předsevzaté politické cíle. Aby se tak ale stalo, je nezbytné, aby přívrženci cítili, že lídr následuje jejich politické, ekonomické a sociální zájmy a že jim dokáže nabídnout uspokojivé řešení jejich problémů – naděje na lepší budoucnost je totiž hnací silou charismatického vztahu.¹⁶⁴

Právě vynikající vztah mezi lídrem a jeho následovníky charakterizuje úspěšné vůdcovství. A zatímco následovníci musí prokázat ochotu následovat určité cíle a konkrétní osobu, lídr zase musí projevit, že dokáže být empatický. Právě empatie je věc, kterou Willy Brandt projevoval ke svým voličům zejména na začátku 70. let, což se pak promítlo v již zmíněných „Willyho volbách“ roce 1972. V té době se mu přezdívalo „ten dobrý člověk z SPD“, „citlivý slon“, „nositel nadějí a projekcí“, „politický zachránce“ a „národní osobnost“. Willy Brandt dokázal spojit lidi, nadchnout masy, vzbudit zanícení pro politickou ideu a podporovat nasazení,¹⁶⁵ jeho výroky se stávaly krédem.¹⁶⁶ Kromě toho těžil i z podpory umělců a intelektuálů, neboť lidé věřili, že právě Willy Brandt dokáže propojit moc a morálku.¹⁶⁷

Další důležitou součástí osobnosti Willyho Brandta byly jeho již několikrát zmíněné komunikační dovednosti. Ty zahrnují nejenom řeč jako takovou, ale rovněž schopnost zvolit vhodné termíny, doprovodná gesta, či interakci s posluchači. Řečník by měl být schopen s pomocí slov vzbudit u publika pocit autenticity a navázat emocionální spojení. Nejsilnější stránka jeho komunikace byly řečnické schopnosti a vizionářské dekla-

¹⁶³ Rosenberger, *Der Faktor Persönlichkeit in der Politik*, 97.

¹⁶⁴ *Ibid.*, 98.

¹⁶⁵ *Ibid.*, 100.

¹⁶⁶ Reiber a de Guevara, „Von "Visionären" und "weisen alten alten Männern"“, 106.

¹⁶⁷ Rosenberger, *Der Faktor Persönlichkeit in der Politik*, 100.

mace. Svým typickým chraptivým hlasem hovořil velmi rozvážně, jako by si chtěl promyslet vhodnost každého svého slova. To u diváků budilo dojem, že mluví spatra, přestože své projevy četl.¹⁶⁸

Poslední významnou stránkou Brandtovy osobnosti, která stojí za zmínku, byl jeho smysl pro intuici. Výborně dokázal vytušit to, na co ostatní potřebovali dlouhou reflexi a měl velký cit pro vývoj událostí v čase. Na Brandtově politickém stylu je oceňován zejména jeho smysl pro ducha doby, díky kterému se skvěle orientoval ve společnosti a jejich náladách, ale i v politickém prostředí.¹⁶⁹ Jeho cit pro společenské dění se tak výborně doplňuje s jeho novinářskou praxí.

Willy Brandt disponoval přesně těmi vlastnostmi, které by správný politický lídr měl mít, a i díky nim se mu podařilo svou politickou kariéru dotáhnout až do nejvyšších pater německé politiky. Zároveň je ale možné konstatovat, že právě osobnostní kvality mu jeho pozici na politické scéně stěžovaly. A to z toho důvodu, že byl ve své době až příliš idealizovaný,¹⁷⁰ jeho příznivci na něj nazírali bez kritiky¹⁷¹ a s trochou nadsázky lze říct, že co řekl Brandt, to bylo téměř svaté. Jak poznamenává německý politolog Wolfgang Bergsdorf, Brandt na sebe může být v tomto ohledu hrdý. Chybu ovšem udělali intelektuálové, jejichž nedostatek kritiky nakonec vedl k tomu, že Brandtova osobnost se nacházela mimo politickou realitu a stal se z něj mýtus.¹⁷²

Prakticky hned po Willyho volbách v roce 1972 se jeho charisma vytratilo takřka rychlostí světla. Brandt před volbami vzbudil u lidí obrovské očekávání, které ale nedokázal naplnit, což logicky vyústilo ve zklamání a veřejné mínění se obrátilo proti němu.¹⁷³ Německého profesora politologie Franze Waltera ale tento osud nepřekvapuje. Brandt podle něj přesně zapadá do koloběhu dějin – totiž jakmile je splněno historické poslání a dojde k návratu ke každodennímu politickému životu, ztratí se i ono opěvované charisma. Onen charismatický vůdce ztratí veškerý lesk a z velkého zachránce se najednou stane řadový politik, na kterém již není nic „nadpozemského“ a zajímavého. Jednou věcí je přitom ztráta zájmu veřejnosti, zároveň však ani lídr sám není schopen vyrovnat se

¹⁶⁸ Rosenberger, *Der Faktor Persönlichkeit in der Politik*, 104-105.

¹⁶⁹ *Ibid.*, 110.

¹⁷⁰ Reiber a de Guevara, „Von "Visionären" und "weisen alten alten Männern"“, 105-106.

¹⁷¹ Rosenberger, *Der Faktor Persönlichkeit in der Politik*, 102.

¹⁷² Wolfgang Bergsdorf, *Politik und Sprache* (München, Wien: Olzog, 1978), 164.

¹⁷³ Reiber a de Guevara, „Von "Visionären" und "weisen alten alten Männern"“, 106.

s vlastní demytologizací, což vede často k letargii. A přesně tento osud potkal podle Waltera i Willyho Brandta v roce 1973.¹⁷⁴

3.5 „Německý Kennedy“

Jak popsaly přechozí podkapitoly, Brandt se svými osobními kvalitami a profesionálními zkušenostmi výborně hodil do konceptu politiky založené na práci s médii a veřejností. Za vzor v této oblasti platily nejpozději od konce 40. let Spojené státy americké, které na práci s veřejností kladly v politice velký důraz.¹⁷⁵ Tento styl politiky se se zpožděním prosazoval i v Německu, koneckonců už za Adenauerovy éry, tedy nejpozději s nástupem 50. let, se praktikovala taková práce s veřejností, která byla uzpůsobená požadavkům masových sdělovacích prostředků.¹⁷⁶ A to i přes to, že v té době ještě nebyla dostupná televize, která je od 60. let hlavním médiem politické komunikace.¹⁷⁷ Faktem však zůstává, že se Adenauerova a Brandtova éra nedá v tomto směru srovnávat.

Willy Brandt byl nominován na kancléřského kandidáta za SPD na sjezdu v Hannoveru v listopadu v roce 1960.¹⁷⁸ Už o tři měsíce později se jeho jméno objevilo ve zprávě pro Ministerstvo zahraničí Spojených států amerických, ve které byly vyzdvihovány Brandtovy kvality a zejména jeho výkony na tiskových konferencích a při práci s médii. Americká politická scéna v té době již vykazovala známky „mediální demokracie“ a díky tomu ji Willy Brandt jakožto moderní mediální politik zaujal. Brandt spolu s SPD vyznával tento nový politický styl od konce 50. let a v německém prostředí se jednalo o něco naprosto přelomového, zejména s ohledem na to, že dosud německé politické scéně dominoval o téměř 38 let starší konzervativce Konrad Adenauer, kterému v té době bylo již přes 80 let. I proto lze celý proces interpretovat s ohledem na americký vliv, který je nesporný.¹⁷⁹

Není tedy divu, že Brandtova SPD věnovala velkou pozornost americkým prezidentským volbám v roce 1960, kdy proti sobě stáli Richard Nixon a J. F. Kennedy. Do-

¹⁷⁴ Franz Walter, *Die SPD: Vom Proletariat zur Neuen Mitte* (Berlin: Alexander Fest Verlag, 2002), 198.

¹⁷⁵ Rosumek, *Die Kanzler und die Medien*, 285.

¹⁷⁶ Ibid.

¹⁷⁷ Ibid., 19.

¹⁷⁸ Münkkel, *Willy Brandt und die "Vierte Gewalt"*, 219.

¹⁷⁹ Daniela Münkkel, „Als "deutscher Kennedy" zum Sieg? Willy Brandt, die USA und die Medien“, *Zeithistorische Forschungen/Studies in Contemporary History* 1, č. 2 (2004): 173, <https://zeithistorische-forschungen.de/2-2004/4612> (přístup získán 07. 09. 2022).

konce do Spojených států vyslala pozorovatele, kteří měli za cíl přenést prvky předvolebního boje do své vlastní kampaně. Zaujala je především strategie J. F. Kennedyho, jenž plnil na politické scéně roli svěžího větru a dokázal svou kampaň adaptovat „potřebám“ mediální společnosti. Přizpůsobit nově nabitě zkušenosti německému systému nebylo vždy snadné, jelikož americký politický a mediální systém je zcela odlišný od toho německého. Ostatně sám Brandt konstatoval, že některé poznatky byly užitečné, jiné ne. Ale ty aspekty kampaně, které převzali a poněmčili, pak velmi rychle přejaly i ostatní strany.¹⁸⁰

Když se John F. Kennedy stal v lednu 1961 novým americkým prezidentem, přinesl s sebou změnu generační, politickou i stylovou a reprezentoval „novou Ameriku“. Jakožto mladý politik rád komunikoval s národem přímo, především skrze televizi, a rád lidem zprostředkovával svou politiku. Zároveň byl otevřený, spolupracoval s novináři, v médiích dokonce ukazoval i svou manželku a děti a snažil se, aby působili jako dokonalá americká rodina. Zkrátka Kennedy – ač politik – platil za mediální hvězdu a tím byl vzorem pro Willyho Brandta, který chtěl s výhledem na volby plánované na září 1961 plnit stejnou roli v německém prostředí.¹⁸¹ Není přitom podstatné, zda si podobnou image chtěl budovat kvůli vlastní politické kariéře, či zda to bylo součástí plánu na záchranu Západního Berlína.

Předvolební boj podle amerického vzoru mimo jiné znamenal, že se kampaň nesoústředila na protivníky, ale vyzdvihovala Brandta a jeho schopnosti, které prokázal během berlínské krize – tedy co nejméně používala slovo Adenauer a naopak co nejčastěji zmiňovala „vládnoucí“ (starosta).¹⁸² Brandtův obraz u německé veřejnosti navíc vylepšovala nepřímá podpora Kennedyho a média upozorňovala i na věkový kontrast mezi Adenauerem a Brandtem,¹⁸³ takže Brandt se mohl stavět do role čerstvého větru v politice stejně jako Kennedy v prezidentských volbách. Že je Brandt na dobré cestě dokazovaly i statistiky z nedávných zemských voleb v Hesensku a Porýní-Falce – ve městech, která Brandt navštívil a přednesl projev, zaznamenala SPD vyšší nárůst počtu hlasů oproti minulým volbám, a naopak ve městech, která nenavštívil, byl nárůst buď malý, nebo naopak strana ztratila.¹⁸⁴

¹⁸⁰ Münkler, *Willy Brandt und die "Vierte Gewalt"*, 220-221.

¹⁸¹ Münkler, „Als "deutscher Kennedy" zum Sieg?“, 185-186.

¹⁸² „Willy Brandt“, *Der Spiegel* 48, 22. listopad 1960.

¹⁸³ „Gute Besserung“, *Der Spiegel* 47, 15. listopad 1960.

¹⁸⁴ „Brandt kommt“, *Der Spiegel* 45, 1. listopad 1960.

V očích americké veřejnosti byl Brandt již v době, kdy zastával „pouze“ funkci úřadujícího starosty Západního Berlína, vnímán jako velmi kompetentní, horlivý, úspěšný a na zahraniční politiku se orientující politik.¹⁸⁵ Díky jeho schopnostem, ambicím a odvaze se těšil oblibě i u americké vlády, která ho velmi podporovala v jeho boji o kancléřský post. Když byl v lednu 1961 jmenován J. F. Kennedy americkým prezidentem, Brandt ho ve Spojených státech navštívil dokonce dříve než německý kancléř Konrad Adenauer a tato návštěva se de facto stala součástí Brandtovy volební kampaně. Brandt měl tehdy velmi nabitý na média se orientující program – tiskové konference, rozhovory pro rozhlas i televizi, proslovy, jednání. V amerických médiích se o něm mnohdy psalo tak, jako by už byl potvrzeným budoucím kancléřem Německa.¹⁸⁶

Po návratu do Německa se Brandt po vzoru Kennedyho snažil držet své předvolební strategie založené na práci s médii, čímž si vysloužil přezdívku „německý Kennedy“. Do této taktiky výborně zapadala i jeho několika měsíční cesta po Německu v krémovém kabrioletu značky Mercedes. Podobné cesty podnikal již Konrad Adenauer, ovšem Brandt si tento nápad přizpůsobil a udělal ze své cesty doslova show pro voliče.¹⁸⁷ K tomu mu dopomohl i jeho mladistvý vzhled, charismatické vystupování v médiích a to, že působil „americky“.¹⁸⁸ Krémovou barvu zvolil Brandt pro to, že působí sympaticky, uklidňujícím dojmem a vzbuzuje pocit bezpečí. Před kabrioletem vždy jelo auto s megafonem, které upozorňovalo na příjezd „Willyho Brandta, úřadujícího starosty Západního Berlína“.¹⁸⁹ Místa, jimiž Brandt projížděl, nebyla zvolena náhodně a inspiroval se Kennedyho cestami po amerických městech, tedy navštěvoval zejména ty, kde byl potenciál získat na svou stranu nové voliče a tento vzestupný trend v nich upevnit. Zmíněné „kabrioletové přehlídce“ byla věnována velká pozornost médií, jak těch celostátních, tak těch lokálních a Brandt v nich byl neustále srovnáván s Kennedym. Jednalo se o natolik úspěšnou součást Brandtova PR, že s těmito cestami pokračoval až do roku 1972.

Kampaň Brandtovi bezpochyby zajistila hlasy navíc a SPD se dotahovala na frakci CDU/CSU. Institut Allensbach dokonce provedl v květnu 1960 průzkum, ve kterém se ptal, koho by lidé volili, kdyby měli na výběr mezi Adenauerem a Brandtem. Pro

¹⁸⁵ Münkkel, „Als "deutscher Kennedy" zum Sieg?“, 177.

¹⁸⁶ Ibid., 186-187.

¹⁸⁷ Daniela Münkkel, *Willy Brandt, Berliner Ausgabe, Band 4, Auf dem Weg nach vorn, Willy Brandt und die SPD, 1947-1972* (Bonn: J.H.W. Dietz Nachfolger, 2000), 41-42.

¹⁸⁸ Rosumek, *Die Kanzler und die Medien*, 104.

¹⁸⁹ Ibid., 104-105.

Adenauera se vyslovilo 28 % voličů, pro Brandta 40 %.¹⁹⁰ Takový výsledek byl z pohledu stálice německé politické scény Adenauera velkým překvapením a zklamáním zároveň. Volby nicméně nakonec CDU/CSU vyhrála a Adenauer zůstal kancléřem. V roce 1963, tedy ještě před koncem volebního období, nahradil Adenauera Ludwig Erhard, který byl spojován s německým hospodářským zázrakem a měl tak velmi silnou pozici. I do voleb do Spolkového sněmu v roce 1965 šel Brandt jako kancléřský kandidát SPD, ve volbách však triumfovala CDU/CSU a Erhardt zůstal kancléřem. Avšak již o rok později následoval jeho pád a na post kancléře nastoupil Kurt Georg Kiesinger.

3.6 Willy Brandt v boji za Západní Berlín

V době, kdy byl Willy Brandt starostou Západního Berlína, pochopitelně neměl příliš mnoho pravomocí v oblasti zahraniční politiky, navíc jeho berlínská politika byla prakticky součástí německé a východní politiky, což znamenalo, že ji musel konzultovat jak se Spolkovou vládou, tak se západními Spojenci.¹⁹¹ Brandt se nicméně opakovaně vyjadřoval ve smyslu, že se rozhodně nebude držet stranou velké politiky.¹⁹² V tomto směru mu „nahrával“ i úřad starosty „frontového města studené války“, jenž mu zajistil obrovskou mediální publicitu, která sahala až za německé hranice.¹⁹³

Brandt ale nespolehal pouze na to, že bude pozornost pouze pasivně přijímat, ale snažil se ji aktivně získat jak u německých, tak především u zahraničních vysoce postavených politiků skrze četné pracovní cesty. To se mu dařilo především v kontextu Spojených států amerických, ovšem za dobu svého úřadu navštívil mnoho vrcholných představitelů i z jiných států, aby s nimi probral berlínskou otázku. Hned během prvního roku v úřadě, v únoru 1958, absolvoval téměř dvoutýdenní pobyt v USA, jenž v otázce berlínských garancí nepřinesl nic převratného, daleko důležitější však byla symbolika této cesty a její působení na veřejnost (německou i americkou). Brandtovo suverénní vystupování byl ohromný reklamní úspěch a zároveň skvělý příklad zvládnuté politické inscenace. Jeho cesty si všímala i světová média, která z ní udělala událost číslo jedna.¹⁹⁴ Brandt se

¹⁹⁰ Siegfried Heimann, *Willy Brandt, Berliner Ausgabe, Band 3, Berlin bleibt frei, Politik in und für Berlin, 1947-1966* (Bonn: Verlag J.H.W. Dietz Nachfolger, 2004), 67.

¹⁹¹ *Ibid.*, 81.

¹⁹² Dopis Willyho Brandta vydavateli novin *Brostovi* z 2. prosince 1957, in *Ibid.*, 218-219.

¹⁹³ Rosumek, *Die Kanzler und die Medien*, 100.

¹⁹⁴ Daniel Mödinger, *Vom Freiheitskämpfer zum Friedenspolitiker: Willy Brandt als Regierender Bürgermeister von Berlin* (Paderborn: Brill Deutschland, 2019), 254.

v roli „pouhého“ starosty setkal s americkým prezidentem Eisenhowerem, viceprezidentem Nixonem a ministrem zahraničí Dullesem, čímž zbořil zaběhlé politické vzorce. V dalších letech následovala setkání například s francouzským ministrem zahraničí Couve de Murvillem a prezidentem de Gaullem, nizozemskou královnou Juliánou, britským ministerským předsedou Macmillanem a později Wilsonem, americkým prezidentem Kennedym a později Johnsonem a mnoha dalšími nejen z evropských zemí.¹⁹⁵ Díky těmto cestám se dostal do podvědomí vrcholných evropských i zámořských politiků, což mu později usnadnilo prosazování politických cílů v berlínské otázce.

Willy Brandt měl jasný cíl. Západní integraci Německa, budování soudržnosti se západními Spojenci a záchranu Západního Berlína za každou cenu. Ostatně již v jednom z prvních projevů po zvolení starosty se vyslovil, že cílem západoberlínské vlády je vytvořit ze Západního Berlína spolkovou zemi, jež nebude se Spolkovou republikou spjatá jen hospodářsky, ale i politicky a právně. Prosazoval názor, že se musí respektovat nadřazenost mocností, ale měla by se prohloubit vzájemná spolupráce. Ve své řeči zmínil, že Západní Berlín byl vždy bojovníkem za svobodu, kterou chce za každou cenu zachovat. A právě historickou zkušenost s bojem za svobodu vnímal jako argument pro to, že slovo Západního Berlína by mělo mít velkou váhu na spolkové i mezinárodní úrovni. Svou pozornost nicméně neupíral jen na západní integraci, ale předložil rovněž návrhy, které měly ulehčit život všem Berlíňanům – týkaly se například propojení telefonní sítě obou částí města, obnovení tramvajových linek či zrušení kontrol na sektorových hranicích.¹⁹⁶

První velká výzva stála před Brandtem v listopadu 1958, kdy musel čelit Chruščovovu berlínskému ultimátu, ve kterém Sovětský svaz požadoval demilitarizaci Berlína a vytvoření svobodného města. Sovětský předseda rady ministrů tak reagoval na vzrůstající počet migrantů z východního do západního Německa. Pro Brandta tato krize představovala jedinečnou příležitost profilovat se do ochránce svobodného Berlína před komunistickým nebezpečím,¹⁹⁷ což bylo patrné i z bezprostřední tiskové konference. Brandt konstatoval, že si je vědom toho, že Německá demokratická republika chce uzmout Berlín pro sebe. Zároveň však zdůraznil, že se Berlíňané nenechají zastrašit a budou bojovat za

¹⁹⁵ „Willy Brandt: Reisen 1957-1966“, Společný projekt Bundeskanzler Willy Brandt Stiftung a Die Norwegisch-Deutsche Willy Brandt Stiftung, <https://www.willy-brandt-biografie.de/reisen/1957-1966/> (přístup získán 10. 09. 2022).

¹⁹⁶ Projev Willyho Brandta na téma směrnic vládní politiky z 17. října 1957, in Heimann, *Willy Brandt*, 210-215.

¹⁹⁷ Rosumek, *Die Kanzler und die Medien*, 101.

zachování svobodného a demokratického řádu. Ve svém projevu apeloval na západní spojence, aby podnikli adekvátní kroky, jelikož se jedná o ohrožení nikoliv pouze berlínského lidu, ale i německého.¹⁹⁸ Po tomto projevu Brandt absolvoval nespočet jednání a zahraničních cest. Současně do Berlína přijíždělo mnoho spojeneckých představitelů, kteří městu zajistili mediální publicitu. Díky těmto zkušenostem si Brandt udělal jméno ve vysoké politice doma i v zahraničí, prohloubil vztah s USA a s ohledem na zájem médií si dokázal vybudovat svůj osobitý politický styl orientující se na spolupráci s nimi.¹⁹⁹

Vliv Chruščovova ultimáta se projevil i ve volbách do poslanecké sněmovny,²⁰⁰ které se v Západním Berlíně pár týdnů na to konaly. Nad 5% hranici se dostala jen SPD (52,6 %) a CDU (37,7 %) a přestože Brandtova SPD měla pohodlnou většinu, Brandt vytvořil koalici s CDU. Zastával totiž názor, že úspěšnou „berlínskou politiku“ lze dělat jen tehdy, spojí-li síly všechny demokratické strany.²⁰¹ Brandt tak najednou už neznal žádné politické strany, ale jen Západoberlíňany.²⁰² To ostatně zopakoval i ve svém projevu na sjezdu berlínské SPD na samém konci roku 1958 – Západní Berlín se podle něj musí snažit tvořit nová světová politická fakta, která znemožní Sovětům naplnit jejich cíle v Berlíně. Dále zdůraznil, že Západní Berlín nesmí strkat hlavu do písku, a naopak musí činit všechno pro to, aby se současná situace nestala statutem quo. Konkrétně SPD by pak měla klást důraz na spolupráci s CDU a pokud se najdou shody, nemělo by to znamenat paniku, že se odvěcí rivalové názorově sejdou, ale měli by na těchto bodech dále stavět a rozvíjet je.²⁰³

Rok 1958 formoval Brandtův osobitý politický styl založený na svérázných a nedoktrinářských postojích.²⁰⁴ Na jednu stranu se snažil působit uklidňujícím dojmem na Západoberlíňany, na druhou se stále více angažoval ve velké politice, kde se snažil dosáhnout svých cílů, které se ne vždy shodovaly s představami západních spojenců. To dokazuje i Brandtova reakce na slova britského poslance, jenž prohlásil situaci v Západním Berlíně za abnormální, nebezpečnou a vyžadující okamžité ukončení. Brandt totiž

¹⁹⁸ Prohlášení Willyho Brandta k berlínskému ultimátu Chruščova z 27. listopadu 1958, in Heimann, *Willy Brandt*, 245-247.

¹⁹⁹ Münkkel, *Willy Brandt und die "Vierte Gewalt"*, 232.

²⁰⁰ Willy Brandt nastoupil do úřadu starosty Západního Berlína již 3. října 1957 jakožto nástupce zesnulého Otto Suhra.

²⁰¹ Rosenberger, *Der Faktor Persönlichkeit in der Politik*, 60-61.

²⁰² Peter Merseburger, *Willy Brandt 1913-1992: Visionär und Realist* (Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 2002), 356.

²⁰³ Projev Willyho Brandta na sjezdu berlínské SPD z 28. prosince 1958, in Heimann, *Willy Brandt*, 247-254.

²⁰⁴ „Willy Brandt“, *Der Spiegel* 6, 3. únor 1959.

považoval případný izolovaný zásah za iluzorní, který by nepomohl ani obyvatelstvu, ani berlínské otázce, ani míru. Naopak zdůraznil, že město situaci zvládá a není třeba vytvářet umělou krizi dalším zásahem. Apeloval však na dodržování slíbených právních závazků, zajištění bezpečnosti a jednoznačně odmítl přistoupení na sovětské požadavky.²⁰⁵

Za bezprecedentní lze považovat i Brandtův požadavek vznesený v dopise Adenauerovi, který mu zaslal v reakci na zjištění, že se bude konat jednání čtyř mocností a Spolkové republiky o berlínské otázce. V něm požadoval svolání jednání spolkové a berlínské vlády za účelem formulace základních priorit v berlínské otázce (za Západní Berlín to byly: každá dohoda o Západním Berlíně by měla mít platnost až do znovusjednocení; stažení spojeneckých jednotek z města nepřipadá v úvahu, jelikož mají symbolický význam; město by mělo být se SRN propojeno nejen měnově, finančně a hospodářsky, ale i právně a politicky; zajištění přístupových cest). Aby ospravedlnil svou troufalost zdůraznil, že Západní Berlín v žádném případě nemá v úmyslu tvořit vlastní zahraniční politiku a jednoznačně respektuje postavení čtyř mocností i zastupující funkci Spolku.²⁰⁶ Mírnou paniku naopak způsobil další Brandtův dopis Adenauerovi, jehož fragmenty unikly do tisku i přesto, že byl opatřen razítkem tajný. Brandt jej zaslal v reakci na eskalující chování Sovětů a mimo jiné v něm psal, že Západ a Spolková republika se v žádném případě nesmějí vzdát práv v Berlíně, což mohlo snadno vzbudit dojem, že Spolek licituje s opačnou možností. Krátce na to tak přispěchal spolkový tiskový tajemník s ujištěním, že Západ se města rozhodně nevzdá.²⁰⁷

Ač Brandt nepřetržitě vkládal veškeré své úsilí do boje za Západní Berlín, nebylo již delší dobu tajemstvím, že by svou politickou kariéru rád posunul o stupeň výše a směřoval své kroky do spolkové politiky. Za sebou měl již celou řadu zahraničních cest a setkání se světovými představiteli, které mu udělaly jméno ve vrcholné politice. Zkušenost s berlínskou krizí zase ukázala jeho schopnosti a v kombinaci s řečnickým nadáním nebylo překvapením, když v roce 1960 oznámil svou kandidaturu na kancléře ve volbách roku 1961. Ostatně podrobněji o předvolebním boji referovala již předchozí kapitola 3.5

²⁰⁵ Dopis Willyho Brandta britskému poslanci Zilliacusovi z 28. dubna 1959, in Heimann, *Willy Brandt*, 265-256.

²⁰⁶ Dopis Willyho Brandta kancléři Adenauerovi z 28. října 1959, in *Ibid.*, 273-280.

²⁰⁷ „Nebel“, *Der Spiegel* 31, 26. červenec 1960.

„*Německý Kennedy*“. Faktem nicméně zůstává, že v této době byl Brandt nejméně oblíbený, jelikož Západoberlíňané jej brali za svého a byli toho názoru, že v Bonnu z pozice kancléře by nebyl tak platným ochráncem města.²⁰⁸

Pozornost se první polovinu roku 1961 soustředila především na předvolební kampaň a zejména západoberlíňanský tisk konfrontoval Brandta tvrzením, že se chce přesunout do Bonnu a Západní Berlín opustit, na což Brandt reagoval slovy, že Berlín vymění jedině za kancléřování.²⁰⁹ Média si všimla rovněž rivality mezi Adenauerem a Brandtem například v otázce cest obou lídrů do Spojených států – především Adenauer se nechtěl v této věci nechat zastínit svým protivníkem²¹⁰ a dokonce zaslal Kennedymu dopis, ve kterém poukazoval na nevhodnost takového setkání s argumentem, že by prohloubilo napětí mezi Východem a Západem.²¹¹ Přesto Brandt svou cestu uskutečnil.

Že se k něčemu v Západním Berlíně schyluje bylo patrné již několik měsíců, což dokládá mimo jiné článek *Spiegelu*, jenž popisuje přípravy města na případnou blokádu. Willy Brandt nechal nakoupit milion párů bot, již několik měsíců se naskladňuje uhlí a zboží v hodnotě 1,5 miliardy marek, které by mělo zaopatřit všechny Západoberlíňany po dobu jednoho roku, pozornosti neunikly ani brambory, s jejichž kvalitou byl během blokády problém a úředníci proto hledali vhodnější odrůdu. Úřady rovněž nechaly již natisknout potravinové lístky odpovídající dennímu přídelu 2 900 kalorií (oproti 1 800 kaloriím v roce 1948). A do příprav se zapojila i Spolková vláda, když nechala ve městě postavit státní rafinérii na zpracování velrybího tuku, aby zajistila dodávky pro západoberlíňanské továrny na margarín. Naskladněn byl i stavební materiál, aby se případná nezaměstnanost řešila zadáváním zakázek na stavbu silnic. Ačkoliv podrobnosti o dodávkách podléhaly utajení, při překročení sektorových hranic byl nezbytný seznam veškerého převáženého materiálu, tudíž se ono utajení míjelo účinkem. Je však možné, že tato indiskrétnost byla cílená, aby odradila Moskvu od případného přerušování přístupových cest do města.²¹² Zároveň se ale jednalo o jasný signál, že Západní Berlín se připravuje na všechny možnosti a pokud opravdu dojde k další blokáde, Spolková republika je připravená se o ostrovní město postarat za každou cenu.

²⁰⁸ Nigrin, *Izolovaný ostrov*, 100.

²⁰⁹ „Palais Schöneberg“, *Der Spiegel* 7, 7. únor 1961.

²¹⁰ „Harriman-Besuch“, *Der Spiegel* 11, 7. březen 1961.

²¹¹ „Dumme Fragen“, *Der Spiegel* 12, 14. březen 1961.

²¹² „Kies und Kartoffeln“, *Der Spiegel* 32, 1. srpen 1961.

Zlom nastal pro Západní Berlín i Brandta 13. srpna 1961, kdy okolo města vyrostla nepropustná zeď, která odsunula spolkové volby, jež se měly konat následující měsíc, na druhou kolej a Brandt byl nucen změnit své dlouhodobé plány a svou pozornost soustředit opět na své město. Stavba berlínské zdi byla sama o sobě bezprecedentní, avšak před samotným rozbořem Brandtových kroků je nezbytné si uvědomit ještě další skutečnost. A sice že jednalo o první velkou událost éry televizního vysílání a Němci tak vnímali obrazy tohoto historického milníku jako kolektivní realitu.²¹³ Z pohledu obyvatel města, kolem kterého vyrostla zeď, tak najednou nebyly podstatné jen konkrétní politické kroky, ale rovněž bezprostřední kontakt s politikou, jenž dal celé záležitosti novou dimenzi.²¹⁴ V tomto ohledu měl jednoznačnou výhodu Willy Brandt, jelikož měl s politikou založenou na mediální komunikaci bohaté zkušenosti, navíc již v té době plnil v očích Němců i Západoberlíňanů funkci ochránce Západního Berlína a nemusel si složitě vydobývat jejich důvěru. Naopak zcela selhal kancléř Adenauer, jenž neprezentoval žádnou bezprostřední reakci, ani nevyjádřil solidaritu se Západoberlíňany, což bylo pro obyvatele města značným zklamáním. Vzhledem k tomu, že nepřišla ani pozdější reflexe tohoto přístupu se lze domnívat, že se jednalo o projev rivality mezi Adenauerem a Brandtem v boji o kancléřský post.²¹⁵

Již předchozí kapitoly popsaly Brandtův cit pro nálady ve společnosti, takže když sledoval masové protesty Západoberlíňanů proti berlínské zdi a nečinnosti spolkového kancléře, vlády a sněmu – ani jeden z těchto orgánů nevydal prohlášení a nesešel se k mimořádnému zasedání, rozhodl se přerušit předvolební kampaň a převzít iniciativu. V prvních hodinách a dnech se soustředil především na uklidnění obyvatel.²¹⁶ Jeho zkušenost s novinářinou mu umožnila s lehkostí spolupracovat s médii, prostřednictvím kterých pravidelně a srozumitelně informoval veřejnost o situaci ve městě. Není proto překvapivým, že se Brandt během 8 dní v televizním vysílání ve spojitosti s berlínskou zdí objevil na dobu delší než deset hodin, Konrad Adenauer za 7 dní jakožto německý kancléř byl k vidění jen asi dvě hodiny.²¹⁷

Dne 16. srpna se konala obrovská demonstrace západoberlínských obyvatel, kteří byli v šoku z nečinnosti Spolku i Západu. Brandt během ní vystoupil s proslovem, jenž

²¹³ Rosumek, *Die Kanzler und die Medien*, 114.

²¹⁴ Nigrin, *Izolovaný ostrov*, 127.

²¹⁵ *Ibid.*, 97-99.

²¹⁶ *Ibid.*, 69-71.

²¹⁷ Rosumek, *Die Kanzler und die Medien*, 114.

přenášela i západoněmecká média. Svou řeč zahájil konstatováním, že Berličané si zaslouží znát pravdu a jsou dostatečně silní na to, aby ji unesli. Brandt obvinil Sověty z porušení čtyřmocenských dohod, zároveň se ale snažil ospravedlnit zásahy západoberlínské policie proti demonstrantům, které měly zabránit dalšímu krveprolití. Velká část projevu mířila rovněž na Západoberlíňany a vyzdvihovala jejich morální odhodlání a vnitřní sílu. Dav mu prakticky ležel u nohou, a tak když vyzval k bojkotu S-Bahn, kterou v celém Berlíně provozovala východoněmecká společnost, Západoberlíňané tak poslušně učinili. V proslovu apeloval i na západní Spojence, aby aktivněji reagovali, avšak byl si vědom, že by nebylo moudré popudit dav proti Západu ještě více. Opakovaně proto konstatoval, že západní garance jsou stále v platnosti, Západní Berlín je svobodný a dokazuje to i fakt, že kdyby Spojenci neplnili svou povinnost, sovětské tanky by se 13. srpna nezastavily na sektorových hranicích. Přesto bylo Brandtovi jasné, že pouhá slova Západoberlíňanům nestačí a v projevu rovněž oznámil, že zaslal dopis²¹⁸ nejvyššímu představiteli Západu, americkému prezidentovi Kennedymu.²¹⁹

Aby evropský starosta zaslal dopis americkému prezidentovi – bez ohledu na to, jestli byli v minulosti v kontaktu – byla záležitost nejen nekonformní, ale až troufalá. V německém tisku se dokonce objevilo tvrzení, že dopis je údajně tak kritický, že ho nechce ani jedna strana zveřejnit.²²⁰ Psaní se navíc nesetkalo s pochopením ani v Bonnu, jelikož vláda ani kancléř o jeho zaslání nevěděli. Tento riskantní krok však Brandtovi vyšel a přiměl amerického viceprezidenta Johnsona k návštěvě Západního Berlína, jehož na cestě doprovázel i generál Clay platící za tvář úspěšného leteckého mostu během berlínské blokády. K nim se navíc připojilo 1 500 spojeneckých vojáků.²²¹ Návštěva znamenala pro obyvatele ohromnou vzpruhu a Brandtovi přinesla ještě větší popularitu. Když se Adenauer dozvěděl, že dopis přiměl Američany k této akci, okamžitě obrátil a chtěl Západní Berlín navštívit spolu s Johnsonem, patrně i s ohledem na blížící se volby. Johnson však Adenauerův doprovod odmítl, aby demonstroval exkluzivitu americké pomoci. A tak zatímco Willy Brandt pochodoval s Johnsonem a Clayem po boku Západním Berlínem vítáni nadšeným davem, Adenauer zůstal stranou dění v Bonnu.²²²

²¹⁸ Kompletní znění dopisu viz Příloha 1.

²¹⁹ Projev Willyho Brandta před radnicí Schöneberg ze dne 16. srpna 1961, https://www.willy-brandt-biografie.de/wp-content/uploads/2017/08/Rede_Brandt_Mauerbau_1961.pdf (přístup získán 18. 11. 2022).

²²⁰ „Nichts gehört“, *Der Spiegel* 35, 22. srpen 1961.

²²¹ Heimann, *Willy Brandt*, 53-54.

²²² „Dank für Entwendung“, *Der Spiegel* 36, 29. srpen 1961.

Prakticky bezprostředně po stavbě zdi přišel Senát Západního Berlína s programem, jenž přiřknul městu novou historickou úlohu. Jeho cílem bylo navázat na zlepšující se ekonomickou situaci konce 50. let a snižující se nezaměstnanost a udělat ze Západního Berlína centrum kultury, vědy, průmyslu a styčný bod Východu a Západu. Zmíněný program se pak Brandtovi podařilo přetavit ve skutečnost především díky jeho vyjednávacím schopnostem a empatii, které mu umožnily ve vhodný čas pružně přizpůsobovat požadavky a dělat kompromisy.²²³ Ostatně již kapitola 2.3.5 *Město zítřka: blahobyť za zdi* popsala, jaké výsady se Brandtovi podařilo pro Západoberlíňany vyjednat. O tom, že byl Brandt s výsledky spokojen svědčí i dopis zaslaný necelých sedm měsíců od stavby zdi dlouholetému příteli a v té době rakouskému ministrovi zahraničí Bruno Kreiskymu. V něm Brandt líčil, že šok z 13. srpna byl překonán, ekonomika je v pořádku, a i demografická situace se ustálila.²²⁴ Jeho slova pak potvrdily i nejrůznější statistiky a ekonomické ukazatele a přibližně od poloviny 60. let začal Západní Berlín plnit funkci opravdové výkladní skříně kapitalismu.

²²³ Heimann, *Willy Brandt*, 72.

²²⁴ *Ibid.*, 72 a 538.

4. Západní Berlín: příklad *soft power*?

Zatímco předchozí kapitoly přiblížily cestu Západního Berlína k atraktivnímu městu a popsaly, jaký obraz měl Západní Berlín v mediální a politické komunikaci jeho starosty Willyho Brandta, ta poslední se pokusí spojit tato témata v celek, který by bylo možné interpretovat s pomocí konceptu moci, konkrétně měkké síly. S tímto konceptem přišel americký politolog Joseph Nye a ačkoliv jej vztahuje primárně ke Spojeným státům americkým, tato kapitola se jej pokusí zobecnit a následně s jeho pomocí interpretovat vývoj Západního Berlína včetně vlivu Willyho Brandta. Argumentaci o relevanci této interpretace lze stavět na tom, že Západní Berlín se snažil vydobýt si pozornost Západu tím, že se pro něj stane atraktivním a tím si zajistí další výhody. Willy Brandt zase dokázal přimět Západ konat ve prospěch Západního Berlína, aniž by měl z pozice starosty města konkrétní páky.

4.1 Koncept *soft power*

V mezinárodní politice se běžně rozlišují dva typy moci, respektive síly – tvrdá (*hard power*) a měkká (*soft power*). Termín *soft power* vnesl do širšího povědomí Joseph Nye v knize *Bound to lead: the changing nature of American power*, kde říká, že schopnost jednoho přimět ostatní dělat to, co sám chce, se nazývá nepřímé nebo kooptivní mocenské chování, a to stojí v kontrastu s aktivním přímým rozkazem. Zatímco první typ chování lze označit za měkkou sílu, druhý typ, který bývá tradičně spojován s vojenskou a ekonomickou silou, nazýváme tvrdá síla.²²⁵ Koncept měkké síly Nye popsal a rozvinul v knize *Soft power: The Means to Success in World Politics*, která vyšla o 14 let později.

Moc, respektive síla, je koncept velmi komplexní a spadají pod něj aspekty jako vliv, kontrola, nátlak, či regulace.²²⁶ Definice moci pak většinou spočívá ve schopnosti jednoho aktéra ovlivnit chování druhých, a to tím způsobem, že ostatní přiměje dělat to, co je pro něj samotného nejvýhodnější. Joseph Nye ve svém konceptu zmiňuje hned několik způsobů, jak ovlivnit chování druhých – vynucení si vlastních zájmů skrz výhrůžky, ekonomické sankce anebo prostřednictvím přirozené autority.²²⁷

²²⁵ Joseph Nye, *Bound to lead: the changing nature of American power* (New York: Basic Books, 1990), 31-32.

²²⁶ Geun Lee, „Soft power after Nye: the neoliberal international order and soft power learning“, in *Handbook of Cultural Security*, ed. Yasushi Watanabe et al. (Cheltenham: Yasushi Watanabe, 2018), 253.

²²⁷ Nye, *Soft power*, 2.

Jiná definice síly, která nereflektuje hlubší analýzu chování a motivace, a kterou si dle Nye osvojují zejména praktičtí politici a běžní lidé, spočívá ve vlastnictví schopností a zdrojů.²²⁸ Z této definice tedy vyplývá, že země je silná tehdy, má-li dostatečně velkou populaci a území, přírodní zdroje, silnou ekonomiku, vojenskou sílu a sociální stabilitu.²²⁹ Zároveň je ale třeba si uvědomit, že samotné vlastnictví zmíněných zdrojů ještě neznamená, že taková země si jen díky nim dokáže u ostatních vydobýt své zájmy. Jako příklad zmiňuje autor válku ve Vietnamu nebo teroristické útoky 11. září 2001. V prvním jmenovaném byly Spojené státy jednoznačně mocnější než Vietnam, přesto onu válku prohrály. V druhém případě zase USA nedokázala zabránit útokům, ačkoliv v té době byla jedinou supervelmocí.²³⁰

Tvrdou sílu lze popsat jako taktiku „cukru“ a „biče“, tedy kombinaci pobídek a výhrůžek, pomocí kterých stát přinutí ostatní dělat to, co sám chce. Ovšem ne vždy je nutné využívat tento způsob chování, který navíc může vést k poškození přátelských vztahů s jinými zeměmi. Pokud nějaký stát chce, aby ostatní země dobrovolně jednaly k jeho prospěchu, je nezbytné, aby je nějakým způsobem zaujal. Tím by onen stát docílil toho, že ho budou „obdivovat“ a podvědomě následovat, aby se dostaly na jeho úroveň prosperity.²³¹ Měkká síla tak může být chápána jako „přitažlivá síla“.²³² Přitažlivým se stát stane zejména tehdy, vlastní-li alespoň některé z výše zmíněných zdrojů. Při budování atraktivity ale může – stejně dobře jako popsané zdroje – posloužit i kultura daného státu či jeho hodnoty, kterými se dlouhodobě řídí v domácí i zahraniční politice, či jiných oblastech.²³³ Právě tento způsob ovlivňování chování ostatních ve svůj prospěch bez použití hrubé síly či jiných forem nátlaku, se nazývá měkká síla. Joseph Nye zmiňuje tři základní zdroje měkké síly: kultura (respektive její vybrané oblasti, které jsou pro ostatní přitažlivé), politické hodnoty (pokud se jimi daný stát řídí doma i v zahraničí) a zahraniční politika (v případě, že je legitimní a není v rozporu se základním morálním přesvědčením).²³⁴

Tvrdá a měkká síla spolu souvisí v tom smyslu, že u obou se jedná o způsob, jak dosáhnout svého cíle tím, že ovlivní chování druhých. Rozdíl mezi nimi spočívá ve formě,

²²⁸ Nye, *Soft power*, 3.

²²⁹ Lee, „Soft power after Nye“, 253.

²³⁰ Nye, *Soft power*, 3.

²³¹ *Ibid.*, 5.

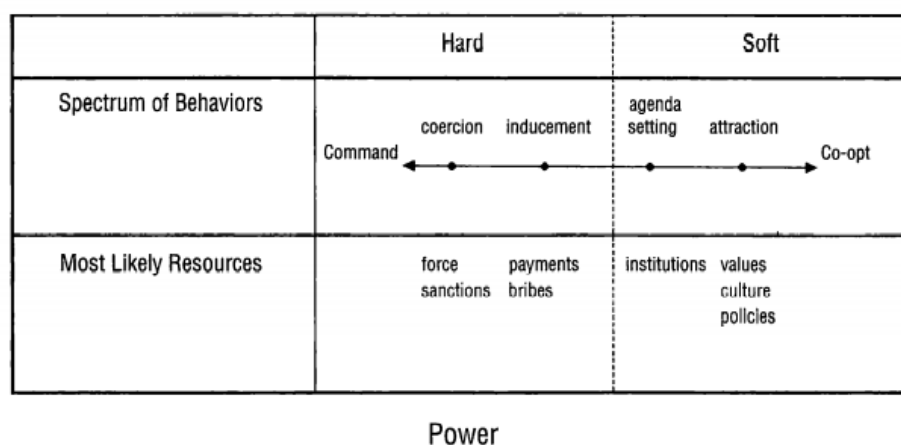
²³² Lee, „Soft power after Nye“, 253.

²³³ Nye, *Soft power*, 7.

²³⁴ *Ibid.*, 11.

jakou takového cíle dosáhnou. Kooptivní síla, tedy schopnost formovat, co ostatní chtějí, může spočívat na atraktivitě nebo hodnotách. Velicí síla, tedy schopnost změnit, co druhý chce, zase na donucení nebo pobídce. Měkká síla tedy bývá spojována s kooptivním chováním, zatímco tvrdá síla častěji vychází z velícího chování. Zároveň ale Nye upozorňuje, že vztah mezi nimi není černobílý, neboť některé země může zaujmout nikoliv kulturní atraktivita a hodnoty, ale naopak velicí schopnost, která bývá spojována s mýtem neporazitelnosti.²³⁵ Přesto lze zmíněnou problematiku zobecnit a popsat ji následující grafikou:

Obr. 1: Síla, jak ji chápe Joseph Nye

Zdroj: Nye, *Soft power*, 7.

Pro předloženou diplomovou práci je klíčová především pravá část Obrázku 1, jelikož cílem práce bylo mimo jiné dokázat, že Willy Brandt dokázal přimět Západ k větší ekonomické a politické podpoře Západního Berlína právě prostřednictvím měkké síly.

4.2 *Soft power, Západní Berlín a Willy Brandt*

Jestliže se mají vzájemně konfrontovat pojmy jako jsou soft power a image v kontextu Západního Berlína a Willyho Brandta, je nejprve třeba si uvědomit, že každý z těchto pojmů byl zaveden v jiné době. Pojem image se v německém prostředí dostal do podvědomí až na samém konci 50. let, v kontextu politiky se začal užívat ještě později.

²³⁵ Nye, *Soft power*, 7.

Koncept soft power byl naopak poprvé zmíněn až na začátku 90. let a rozpracování se dočkal teprve v novém tisíciletí, navíc se jedná o americkou perspektivu vycházející ze zkušeností USA.²³⁶ Přesto lze v krocích, které podnikal Západní Berlín – zejména prostřednictvím Brandta – spatřovat rysy, jež více či méně odpovídají definicím těchto dvou pojmů.

Předchozí kapitola popsala, že hlavní hnací silou soft power je atraktivita, jež je spojována s pozorností ostatních. Právě pozornost Západu byla klíčová i pro poválečný Západní Berlín – měl ji sice ve smyslu, že pro západní mocnosti představoval symbolickou válečnou kořist, kterou by si jen tak nenechaly vzít, na druhou stranu, pokud město nechtělo pouze přežívat a pasivně přijímat tuto „povinnou“ pozornost, bylo třeba si ji vydobýt aktivně. A to nejen tu západních mocností, ale i SRN, jelikož spolkový kancléř Adenauer byl vůči Západnímu Berlínu velmi skeptický a věnoval mu (či jeho představitelům) jen minimum pozornosti.²³⁷

Prvním krokem pro Západní Berlín jednoznačně bylo oprostit se od nálepky ekonomicky neúspěšné periferie Západu a následně si vybudovat takovou image, která bude reflektovat zkušenosti, kterými si město, potažmo jeho obyvatelé, museli od konce války projít a tím samo sebe zatraktivní. A ačkoliv pojem image v té době ještě nebyl zavedený, zmíněný záměr města přesně naplňuje definici image politiky. Navázat mohl Západní Berlín na americký narativ o výspě svobody, který byl v 50. letech již poměrně dobře zavedený.²³⁸ Jako takový byl nicméně trochu nehmatatelný, jelikož je otázkou, nakolik lze hovořit o svobodném městě, pokud jeho hospodářství skomírá a je zcela závislé na finanční podpoře „zvenku“. Z definice image navíc vyplývá, že musí mít základ v realitě a ideálně by měla být podporována a šířena médii²³⁹ – okolnosti byly takové, že v 50. letech nastoupily audiovizuální sdělovací prostředky, které toto umožnily. Bylo tedy zřejmé, že Západní Berlín bude muset směřovat finance nejen do ekonomiky, ale i do širšího spektra oblastí, jež přispějí k celkovému rozvoji města a následně jeho obrazu.

Ve stejné době se začaly vyostřovat vztahy mezi Východem a Západem, které Západní Berlín uvrhly do ještě větší nejistoty. Město se totiž stávalo dějištěm studené

²³⁶ Óscar J. Martín García a Rósa Magnúsdóttir, „Machineries of Persuasion: European Soft Power and Public Diplomacy during the Cold War“, in *Rethinking the Cold War*, ed. Kirsten Bönker, Jane Curry, et al. (Berlin, Boston: De Gruyter, 2019), 1-2.

²³⁷ Barclay, *Schaut auf diese Stadt*, 303-304.

²³⁸ Krause, *Vorposten der Freiheit*, 144 a 233-234.

²³⁹ Münkler a Seegers, *Medien und Imagepolitik im 20. Jahrhundert*, 12.

války, na druhou stranu si však Západ začal více uvědomovat jeho propagandistický potenciál a začal vynakládat do rozvoje města ještě větší úsilí. Image města tak už nebyla budována jen s cílem dosažení pozornosti Západu, ale získala i druhou rovinu – souboj dvou politických světů odehrávající se na různých úrovních. Zejména v 50. letech se proto rozjelo mnoho projektů s cílem vytvořit z města centrum vzdělanosti, kultury, obchodu, průmyslu, a to vše s důrazem na propagaci možností západního kapitalistického světa.

V druhé polovině 50. let se začaly intervence Západu postupně projevovat – postupně se snižovala nezaměstnanost, zvyšovalo se HDP a životní standard pomalu doháněl úroveň SRN. Pozitivní trendy ale narušil rok 1958 a následně 1961, které opět uvrhly Západní Berlín do nejistoty. V té době již město vedl Willy Brandt, který se ukázal být katalyzátorem v procesu záchrany města. Brandt jakožto bývalý novinář svou politiku po americkém vzoru prakticky dělal pro média, což bylo spojené s bohatou informační politikou, propracovanou komunikační strategií i například zahraničními cestami. Když se k tomu připočte jeho charisma a cit pro nálady ve společnosti, stal se z Brandta ideální krizový vůdce. Díky svým zahraničním cestám a politickému stylu si v USA dokázal udělat dobré jméno i přesto, že ze zahraničněpolitického hlediska neměl prakticky žádné pravomoci. Nebylo ani třeba dělat konkrétní reklamu Západnímu Berlínu – stačilo, že vystupoval a komunikoval a tím reklamu tvořil nepřímo.²⁴⁰

Lze tak konstatovat, že jeho osobní kvality, zejména charisma, se staly zdrojem soft power. Patrně i díky tomu mu prošel risk v podobě kritického dopisu zaslanému samotnému prezidentovi Spojených států, na jehož základě do Západního Berlína přicestovali po stavbě zdi američtí vyslanci, kteří nejenom že uklidnili obyvatelé, ale rovněž přislíbili větší aktivitu. Brandt byl tak důkazem slov George Washingtona – s reputací můžeš dosáhnout čehokoliv – bez ní ničeho. Ani přesto Brandt nepřestával pravidelně vystupovat v médiích, jednak aby uklidnil obyvatele a zároveň aby udržel berlínskou otázku stále aktuální a zajistil si výhodnější pozici při vyjednáváních. Ačkoliv Nye ve svém konceptu soft power přímo nespojuje s médii a masovou komunikací, lze se domnívat, že právě Brandtova komunikační strategie postavená na masové komunikaci se tak v případě Západního Berlína stala dalším aspektem soft power, respektive jejím nástrojem.

²⁴⁰ Mödinger, *Vom Freiheitskämpfer zum Friedenspolitiker*, 254.

Není pochyb o tom, že zejména díky Brandtovi se podařilo zamezit masovému odlivu obyvatel a díky jeho vyjednávacím schopnostem proudily do Západního Berlína další finanční prostředky, které se velmi brzy začaly projevovat. Město nejenže postupně dohánělo Spolkovou republiku, ale v některých ukazatelích ji dokonce předčilo a postupně se z něj stávala výkladní skříň kapitalismu. Opatření jako daňové úlevy a přímá finanční podpora pro jednotlivce tak zpočátku měla jediný cíl – zachování existence města – později se však stala nedílnou součástí image města, které se díky nim stalo atraktivní pro nově příchozí. Takže zatímco zdrojem soft power u Brandta byly jeho osobní kvality posilované promyšlenou mediální komunikací, v případě Západního Berlína se zdroje soft power měnily a vyvíjely. V 50. letech byly zdrojem politické hodnoty a právní legitimita posílené faktem, že se město nacházelo odříznuté od své základny, na konci desetiletí se přidala kultura a přibližně od poloviny 60. let i ekonomika.

Závěr

Západní Berlín plnil v době studené války roli výkladní skříně kapitalismu a Západu obecně – stavěly se zde modernistické budovy, nacházelo se zde mnoho kin, divadel, restaurací a obchodů se zbožím, o kterém si obyvatelé druhé půlky města mohli nechat jen zdát. Město se přibližně od 60. let postupně stávalo symbolem přepychu a luxusu, ke kterému mělo ještě v 50. letech kvůli neuspokojivé ekonomické situaci hodně daleko. Předmětem diplomové práce bylo zmapovat, jak k této image město postupně dospělo s ohledem na to, že pojem image není v historii jako studijním oboru příliš metodicky ukotven a cílem tudíž bylo tento pojem historizovat a aplikovat na dějinné procesy.

Rozvoj imagepolitiky byl umožněn i díky rozmachu audiovizuálních médií a imagepolitika jako taková prakticky spojuje politiku, ekonomii, kulturu a společnost. Významnou roli v tomto procesu hrál i Willy Brandt, jenž jako mladý politik přinášel do politiky dravost a neotřelost a dokázal ve svůj prospěch obratně využívat zmíněná masová média. Oproti hypotéze však práce došla k závěru, že počátky budování image nesahají do doby, kdy byl Brandt západoberlínským starostou, ale její vytváření začalo již krátce po konci války. Pokud hovoříme o procesu tvorby image, jedná se jednoznačně o dlouhodobou záležitost, kterou nemohl vytvořit jediný člověk, byť Brandt k jejímu rozvoji významně přispěl. V Brandtův prospěch hrál i fakt, že v roce 1961 kandidoval na post kancléře a jeho předvolební kampaň mu přinesla velkou pozornost, čehož dokázal využít v mediální komunikaci o Západním Berlíně.

Skutečné počátky tvorby image však lze nalézt již v době druhé světové války, kdy americká a německá exilová levice vytvořila narativ o svobodě. Po válce se obyvatelé Západního Berlína cítili zranitelní a vzhledem k exponované poloze města mezi dvěma bloky nedostali příliš prostoru k přizpůsobení se novým pořádkům. O to důležitější bylo přiřknout Západoberlíňanům novou roli – narativ o svobodě a demokracii se tak ujal a v 50. letech na něj bylo možné navazovat. A to konkrétně skrze image atraktivního města blahobytu a hojnosti. Tehdy se ale s ohledem na špatnou hospodářskou situaci a nízkou životní úroveň obyvatel jednalo spíše o uměle vytvořený konstrukt.

Vzhledem k tomu, že image se zakládá na faktech, Západní Berlín, respektive SRN, investovaly v 50. letech mnoho financí do rozvoje kultury, vzdělání, architektury a dalších oblastí, čímž si Západní Berlín fakta sám vytvořil. Po válce navíc bylo město zcela zničené, a tak se nabízel prostor pro různé urbanistické a sociální experimenty, jež posilovaly image jedinečnosti. Původně uměle vybudovaný konstrukt se ale naplnil až po

stavbě berlínské zdi, kdy Západní Berlín zažil svůj vlastní hospodářský zázrak. Právě v době stavby zdi se ukázal být klíčovým hráčem starosta Willy Brandt, který dodal obyvatelům pocit jistoty a jeho renomé ve vysoké politice, které si získal díky četným zahraničním cestám v 50. letech, mu dalo silnou pozici při vyjednáváních. Byl to především Brandt, kterému se podařilo během berlínské krize upoutat pozornost Západu k Západnímu Berlínu a dosáhnout tak nejen zachování existence města za zdí, ale díky jeho charismatu a vyjednávacím schopnostem město získalo nemalé finanční příspěvky, jež nainštalovaly zmíněný hospodářský zázrak.

V případě Willyho Brandta tak lze jednoznačně hovořit tom, že disponoval měkkou silou, která do značné míry spočívala na jeho charismatu. Díky němu totiž uklidnil Západoberlíňany doma, a přestože neměl žádné zahraničněpolitické pravomoci, dokázal přimět Západ, aby konal ve prospěch Západního Berlína dobrovolně. Západ naopak v angažovanosti v berlínské otázce viděl příležitost udělat sám sobě dobrou reklamu a zároveň si mohl přivlastnit část zásluh, čímž si rovněž vylepšil vlastní image, a proto vyšel Brandtovým požadavkům vstříc. Propojení Západního Berlína s měkkou silou už tak zřejmé ale není. Město se sice snažilo vybudovat si image atraktivního města ve všech možných směrech, což by z něj utvořilo přitažlivého partnera, ovšem Západ si byl symbolické hodnoty města dobře vědom a na vytváření této image se v průběhu sledovaných let aktivněji či pasivněji nepřetržitě podílel. S ohledem na tuto formu spolupráce tak nelze tvrdit, že si Západní Berlín svou image vybuďoval sám se záměrem získat od Západu finanční, politickou, či jinou formu podpory.

Summary

During the Cold War, West Berlin played the role of a showcase of capitalism and the West in general – modernist buildings were built here, and there were many cinemas, theatres, restaurants, and shops with goods that the inhabitants of the other half of the city could only dream of. Around the 1960s, the city progressively became a symbol of opulence and luxury, which it was a long way from in the 1950s due to the unsatisfactory economic situation. The aim of the thesis was to map how the city progressively reached this image, considering that the concept of image is not very methodically anchored in history as a field of study, and the goal was therefore to historicize this concept and apply it to historical processes.

The development of image policy was also enabled thanks to the boom in audio-visual media, and image policy as such practically connects politics, economy, culture, and society. A significant role in this process also played Willy Brandt, who as a young politician embodied the new wind in politics and was able to skilfully use the mass media to his advantage. However, contrary to the hypothesis, the work concluded that the beginnings of image-building do not go back to the time when Brandt was the mayor of West Berlin, but its creation began shortly after the end of the war. If we talk about the process of creating an image, it is clearly a long-term matter that could not be created by a single person, although Brandt contributed significantly to its development. The fact that he ran for chancellor in 1961 and his election campaign brought him a lot of attention also played in Brandt's favour, which he was able to use in media communication about West Berlin.

However, the real origins of image-creation can be found as early as World War II, when the American and German exile left created a narrative of freedom. After the war, the inhabitants of West Berlin felt vulnerable and, due to the exposed location of the city between the two blocks, they did not get much space to adapt to the new order. It was all the more important to assign a new role to West Berliners – the narrative of freedom and democracy was thus established, and it was possible to build on it in the 1950s. And specifically, through the image of an attractive city of well-being and abundance. At that time, however, due to the poor economic situation and low living standards of the population, it was more of an artificial construct.

Since the image is based on facts, West Berlin and West Germany invested a lot of money in the development of culture, education, architecture, and other areas in the 1950s, thus West Berlin created the facts itself. In addition, the city was completely destroyed after the war, so there was room for various urban and social experiments that strengthened the image of uniqueness. However, the originally artificially constructed structure came to fruition only after the construction of the Berlin Wall, when West Berlin experienced its own economic miracle. At the time of the construction of the wall, Mayor Willy Brandt proved to be a key player, giving the residents a sense of safety, and his reputation in high politics, gained through numerous work trips abroad in the 1950s, gave him a strong position in negotiations. It was mainly Brandt who managed to attract the attention of the West to West Berlin during the Berlin crisis and thus achieve not only the preservation of the existence of the city behind the wall but thanks to his charisma and

negotiation skills the city received considerable financial contributions, which started the aforementioned economic miracle.

In the case of Willy Brandt, it can be said unequivocally that he possessed a soft power that largely rested on his charisma. Thanks to it, he calmed the West Berliners at home, and although he had no foreign policy authority, he was able to make the West to act voluntarily in favour of West Berlin. On the other hand, the West saw the involvement in the Berlin question as an opportunity to make a good advertisement for itself and at the same time could appropriate part of the credit, thereby improving its own image, and therefore met Brandt's demands. But the connection of West Berlin with soft power is no longer so obvious. Although the city tried to build an image of an attractive city in all possible directions, which would make it an attractive partner, the West was aware of the symbolic value of the city and continuously participated – more actively or passively – in the creation of this image in the observed years. Regarding this form of cooperation, it cannot be claimed that West Berlin built its image on its own with the intention of obtaining financial, political, or other forms of support from the West.

Použitá literatura

Prameny

Der Spiegel 11. „Harriman-Besuch.“ 7. března 1961.

Der Spiegel 12. „Dumme Fragen.“ 14. března 1961.

Der Spiegel 31. „Nebel.“ 26. červenec 1960.

Der Spiegel 32. „Kies und Kartoffeln.“ 1. srpen 1961.

Der Spiegel 35. „Nichts gehört.“ 22. srpen 1961.

Der Spiegel 36. „Dank für Entwendung.“ 29. srpen 1961.

Der Spiegel 42. „Zitterprämien.“ 10. říjen 1961.

Der Spiegel 45. „Brandt kommt.“ 1. listopad 1960.

Der Spiegel 47. „Gute Besserung.“ 15. listopad 1960.

Der Spiegel 48. „Willy Brandt.“ 22. listopad 1960.

Der Spiegel 6. „Willy Brandt.“ 3. únor 1959.

Der Spiegel 7. „Palais Schöneberg.“ 7. únor 1961.

Dopis Willyho Brandta americkému prezidentovi J. F. Kenneymu z 15. srpna 1961. In Heimann, Siegfried. *Willy Brandt, Berliner Ausgabe, Band 3, Berlin bleibt frei, Politik in und für Berlin, 1947-1966*. Bonn: Verlag J.H.W. Dietz Nachfolger, 2004.

Dopis Willyho Brandta britskému poslanci Zilliacusovi z 28. dubna 1959. In Heimann, Siegfried. *Willy Brandt, Berliner Ausgabe, Band 3, Berlin bleibt frei, Politik in und für Berlin, 1947-1966*. Bonn: Verlag J.H.W. Dietz Nachfolger, 2004.

Dopis Willyho Brandta kancléři Adenauerovi z 28. října 1959. In Heimann, Siegfried. *Willy Brandt, Berliner Ausgabe, Band 3, Berlin bleibt frei, Politik in und für Berlin, 1947-1966*. Bonn: Verlag J.H.W. Dietz Nachfolger, 2004.

Dopis Willyho Brandta vydavateli novin Brostovi z 2. prosince 1957. In Heimann, Siegfried. *Willy Brandt, Berliner Ausgabe, Band 3, Berlin bleibt frei, Politik in und für Berlin, 1947-1966*. Bonn: Verlag J.H.W. Dietz Nachfolger, 2004.

Prohlášení Willyho Brandta k berlínskému ultimátu Chruščova z 27. listopadu 1958. In Heimann, Siegfried. *Willy Brandt, Berliner Ausgabe, Band 3, Berlin bleibt frei, Politik in und für Berlin, 1947-1966*. Bonn: Verlag J.H.W. Dietz Nachfolger, 2004.

Projev Willyho Brandta na sjezdu berlínské SPD z 28. prosince 1958. In Heimann, Siegfried. *Willy Brandt, Berliner Ausgabe, Band 3, Berlin bleibt frei, Politik in und für Berlin, 1947-1966*. Bonn: Verlag J.H.W. Dietz Nachfolger, 2004.

Projev Willyho Brandta na téma směrnic vládní politiky z 17. října 1957. In Heimann, Siegfried. *Willy Brandt, Berliner Ausgabe, Band 3, Berlin bleibt frei, Politik in und für Berlin, 1947-1966*. Bonn: Verlag J.H.W. Dietz Nachfolger, 2004.

Projev Willyho Brandta před radnicí Schöneberg z 16. srpna 1961. In https://www.willy-brandt-biografie.de/wp-content/uploads/2017/08/Rede_Brandt_Mauerbau_1961.pdf (přístup získán 18. 11. 2022).

Statistické ročenky města Berlín z let 1952 až 1966. Dostupné na <https://digital.zlb.de/viewer/metadata/16308449/2/> (přístup získán 02. 11. 2022).

Sekundární literatura

Abelshausen, Werner. *Deutsche Wirtschaftsgeschichte seit 1945*. Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung, 2004.

Aschenbrenner, Hans. „3. Juli 1950: Das KaDeWe meldet sich zurück“. *Luisenstadt, Berlinische Monatsschrift* 10 (3) (2001): 126-129, <https://berlingeschichte.de/bms/bmstxt01/0103nova.htm#seite128> (přístup získán 11. 11. 2022).

Bähr, Johannes. *Industrie im geteilten Berlin (1945-1990): Die elektrotechnische Industrie und der Maschinenbau im Ost-West-Vergleich: Branchenentwicklung, Technologien und Handlungsstrukturen*. München: Saur, 2001.

Bauer, Denis, Carola Essig a Dominique Soulas de Russel. *Das Image von Produkten, Marken und Unternehmen*. Berlin: Duncker & Humblot, 2020.

Barclay, David E. *Schaut auf diese Stadt: Der unbekannteste Ernst Reuter*. Berlin: Siedler Verlag, 2000.

Bebnowski, David. *Kämpfe mit Marx: Neue Linke und akademischer Marxismus in den Zeitschriften Das Argument und Prokla 1959-1976*. Göttingen: Wallstein Verlag, 2021.

Bereson, Ruth. *The Operatic State: Cultural Policy and the Opera House*. London, New York: Routledge, 2002.

Bergsdorf, Wolfgang. *Politik und Sprache*. München, Wien: Olzog, 1978.

Birkner, Thomas. *Medienkanzler: Politische Kommunikation in der Kanzlerdemokratie*. Wiesbaden: Springer Fachmedien, 2016.

Blondel, Jean. *Political Leadership: Towards a General Analysis*. London, Beverly Hills, Newbury Park, New Delhi: Sage Publications, 1987.

Bradley, Laura. „A different political forum: East German theatre and the construction of the Berlin Wall“. *Journal of European Studies* 36(2) (červen 2006): 139-156.

Braun, Günter. „Der Wiederaufbau Berlins — Eine Stadt auf dem Weg zu neuen Aufgaben.“ V *Berlin und seine Wirtschaft: Ein Weg aus der Geschichte in die Zukunft - Lehren und Erkenntnisse*, autor: Industrie- und Handelskammer zu Berlin, 223-245. Berlin: Walter de Gruyter, 1987.

Bredow, Wilfried von. *Demokratie und Streitkräfte: Militär, Staat und Gesellschaft in der Bundesrepublik Deutschland*. Wiesbaden: Westdeutscher Verlag, 2000.

Büsch, Otto et al. *Berlin als Hauptstadt im Nachkriegsdeutschland und Land Berlin 1945-1985*. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1987.

Cornelsen, Doris. *Finanzhilfe für Westberlin: Eine Untersuchung über Umfang und Bedeutung der finanziellen Verflechtung im öffentlichen Sektor zwischen West-Berlin und Westdeutschland*. Berlin: Duncker & Humblot, 1970.

Damm, Steffen a Lukas Drevenstedt. *Clubkultur: Dimensionen eines urbanen Phänomens*. Frankfurt am Main: Campus Verlag, 2020.

„Die Architektur“. Haus der Kulturen der Welt, <https://www.hkw.de/de/hkw/architektur/start.php> (přístup získán 07. 11. 2022).

Eisenhuth, Stefanie, Scott H. Krause a Konrad H. Jarausch. *Cold War Berlin: Confrontations, Cultures, and Identities*. London: I.B. Tauris & Company, 2021.

Fijalkowski, Jürgen et. al. *Berlin - Hauptstadtanspruch und Westintegration*. Köln: Westdeutscher Verlag, 1967.

García, Óscar J. Martín a Rósa Magnúsdóttir. „Machineries of Persuasion: European Soft Power and Public Diplomacy during the Cold War“ In *Rethinking the Cold War*, ed. Kirsten Bönker, Jane Curry et al., 1-15. Berlin, Boston: De Gruyter, 2019.

„Geschichte der Interbau 1957“. Hansaviertel Berlin, <https://hansaviertel.berlin/interbau-1957/geschichte-interbau-57/> (přístup získán 07. 11. 2022).

„Gründungsgeschichte der Freien Universität Berlin.“ Officiální stránka Freie Universität Berlin. <https://www.fu-berlin.de/universitaet/leitbegriffe/gruendungsgeschichte/index.html> (přístup získán 02. 11. 2022).

Haywood, Roger. *Manage Your Reputation: How to Plan Public Relations to Build & Protect the Organization's Most Powerful Asset*. London: Kogan Page, 2002.

Hegelheimer Armin, Wolf-Dieter Schmidt a Gernot Weissshuhn. *Ausbildungsqualifikation und Arbeitsmarkt: Vorausschau auf das langfristige Arbeitskräfte und Bildungspotential in West-Berlin*. Berlin: Duncker & Humblot, 1974.

- Heimann, Siegfried. *Willy Brandt, Berliner Ausgabe, Band 3, Berlin bleibt frei, Politik in und für Berlin, 1947-1966*. Bonn: Verlag J.H.W. Dietz Nachfolger, 2004.
- Hertz, Thomas. *Die Industrie- und Handelskammer zu Berlin: Ein Beitrag zur Wirtschaftsgeschichte Berlins*. Berlin: Walter de Gruyter, 2008.
- Hetterich, Volker. *Von Adenauer zu Schröder - Der Kampf um Stimmen: Eine Längsschnittanalyse der Wahlkampagnen von CDU und SPD bei den Bundestagswahlen 1949 bis 1998*. Opladen: Leske + Budrich, 2000.
- Hoffmann, Jessica, Helena Seidel a Nils Naratella. *Geschichte der Freien Universität Berlin: Ereignisse - Orte - Personen*. Berlin: Frank & Timme, 2008.
- Huschke, Wolfgang J. *Die Rosinenbomber: Die Berliner Luftbrücke 1948/49, ihre technischen Voraussetzungen und deren erfolgreiche Umsetzung*. Berlin: Berliner Wissenschafts-Verlag, 2008.
- Jeschonnek, Friedrich, Dieter Riedel a William Durie. *Alliierte in Berlin 1945-1994: Ein Handbuch zur Geschichte der militärischen Präsenz der Westmächte*. Berlin: Berliner Wissenschafts-Verlag, 2006.
- Jurášková, Olga, Pavel Hornák et al. *Velký slovník marketingových komunikací*. Praha: Grada Publishing, 2012.
- Krause, Scott H. *Bringing Cold War democracy to West Berlin: A shared German-American project, 1940-1972*. Abingdon, New York: Routledge, 2019.
- Krause, Scott H. *Vorposten der Freiheit: Remigranten an der Macht im geteilten Berlin (1940-1972)*. Frankfurt, New York: Campus Verlag, 2022.
- Lee, Geun. „Soft power after Nye: the neoliberal international order and soft power learning“. In *Handbook of Cultural Security*, ed. Yasushi Watanabe et al., 253-268. Cheltenham: Yasushi Watanabe, 2018.
- McNair, Brian. *An introduction to political communication*. London, New York: Routledge, 2003.
- Merkel, Janet. „From a divided city to a capital city: Berlin’s cultural policy frameworks between 1945 and 2015“. *CHMCI* (30. duben 2017), <https://chmcc.hypotheses.org/2474> (přístup získán 03. 11. 2022).
- Merseburger, Peter. *Willy Brandt 1913-1992: Visionär und Realist*. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 2002.
- Mödinger, Daniel. *Vom Freiheitskämpfer zum Friedenspolitiker: Willy Brandt als Regierender Bürgermeister von Berlin*. Paderborn: Brill Deutschland, 2019.

- Münkel, Daniela. *Willy Brandt und die "Vierte Gewalt": Politik und Massenmedien in den 50er bis 70er Jahren*. Frankfurt, New York: Campus Verlag, 2005.
- Münkel, Daniela. *Willy Brandt, Berliner Ausgabe, Band 4, Auf dem Weg nach vorn, Willy Brandt und die SPD, 1947-1972*. Bonn: J.H.W. Dietz Nachfolger, 2000.
- Münkel, Daniela. „Als "deutscher Kennedy" zum Sieg? Willy Brandt, die USA und die Medien“. *Zeithistorische Forschungen/Studies in Contemporary History* 1, č. 2 (2004): 172-194, <https://zeithistorische-forschungen.de/2-2004/4612> (přístup získán 07. 09. 2022).
- Münkel, Daniela a Lu Seegers. *Medien und Imagepolitik im 20. Jahrhundert: Deutschland, Europa, USA*. Frankfurt, New York: Campus Verlag, 2008.
- Nigrin, Tomáš. *Izolovaný ostrov: Západní Berlín a jeho proměny po stavbě Berlínské zdi*. Praha: Dokořán, 2013.
- Nye, Joseph. *Bound to lead: the changing nature of American power*. New York: Basic Books, 1990.
- Nye, Joseph S. *Soft power: The Means to Success in World Politics*. New York: Public Affairs, 2004.
- Pitkin, Hanna Fenichel. *The concept of representation*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 1967.
- Pugh, Emily. *Architecture, Politics, and Identity in Divided Berlin*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2014.
- Reiber, Tatjana a Berit Bliesemann de Guevara. „Von "Visionären" und "weisen alten alten Männern": Charisma bei Willy Brandt und Helmut Schmidt“. In *Charisma und Herrschaft Führung und Verführung in der Politik*, ed. Berit Bliesemann de Guevara a Tatjana Reiber et al., 102-133. Frankfurt, New York: Campus Verlag, 2011.
- Roggenbuch, Frank. *Das Berliner Grenzgängerproblem: Verflechtung und Systemkonkurrenz vor dem Mauerbau*. Berlin: De Gruyter, 2008.
- Rosenberger, Sigrid Elisabeth. *Der Faktor Persönlichkeit in der Politik: Leadershipanalyse des Kanzlers Willy Brandt*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2005.
- Rosumek, Lars. *Die Kanzler und die Medien: Acht Porträts von Adenauer bis Merkel*. Frankfurt, New York: Campus Verlag, 2007.
- Rott, Wilfried. *Die Insel: Eine Geschichte West-Berlins 1948-1990*. München: C.H.Beck, 2009.

- Salcher, Ernst F. *Psychologische Marktforschung*. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1995.
- Sarcinelli, Ulrich. „Politikvermittlung und Demokratie: Zum Wandel der politischen Kommunikationskultur“. In *Politikvermittlung und Demokratie in der Mediengesellschaft: Beiträge zur politischen Kommunikationskultur*, ed. Ulrich Sarcinelli et al., 11-23. Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung, 1998.
- Shell, Kurt Leo. *Bedrohung und Bewährung: Führung und Bevölkerung in der Berlin-Krise*. Wiesbaden: Springer Fachmedien, 1965.
- Schildt, Axel. „Das Jahrhundert der Massenmedien: Ansichten zu einer künftigen Geschichte der Öffentlichkeit“. *Geschichte und Gesellschaft: Zeitschrift für historische Sozialwissenschaft* (2001): 177-206, http://www.digizeitschriften.de.ezproxy.is.cuni.cz/dms/resolveppn/?PID=PPN483856525_0027%7Clog17 (přístup získán 18. 02. 2022).
- Svobodová, Hana. „Politická komunikace, její nástroje a důsledky“. *Slovenská politologická revue* (únor 2005), http://sjps.fsvucm.sk/Articles/05_2_2.pdf.
- Thomas, Volker. *Deutschland zwischen Ost und West: Eine bewusst andere Sicht auf die Zeit von der Weimarer Republik bis zum Ende der DDR*. Berlin: epubli, 2014.
- Uhl, Matthias. *Krieg um Berlin? Die sowjetische Militär- und Sicherheitspolitik in der zweiten Berlin-Krise 1958 bis 1962*. München: Oldenbourg Verlag, 2008.
- Voigt, Rüdiger. *Symbole der Politik, Politik der Symbole*. Opladen: Leske Verlag, Budrich GmbH, 1989.
- Vysekalová, Jitka a Jiří Mikeš. *Image a firemní identita*. Praha: Grada, 2009.
- Walter, Franz. *Die SPD: Vom Proletariat zur Neuen Mitte*. Berlin: Alexander Fest Verlag, 2002.
- „Willy Brandt: Reisen 1957-1966“. Společný projekt Bundeskanzler Willy Brandt Stiftung a Die Norwegisch-Deutsche Willy Brandt Stiftung, <https://www.willy-brandt-biografie.de/reisen/1957-1966/> (přístup získán 10. 09. 2022).

Přílohy

Příloha 1: Dopis Willyho Brandta americkému prezidentovi J. F. Kennedymu z 15. srpna 1961

Sehr verehrter Herr Präsident!

Nach den Entwicklungen der letzten drei Tage in meiner Stadt möchte ich Ihnen in diesem persönlichen und informellen Schreiben einige der Gedanken und Gesichtspunkte mitteilen, die mich bewegen.

Die Maßnahmen des Ulbricht-Regimes, gestützt durch die Sowjetunion und den übrigen Ostblock, haben die Reste des Vier-Mächte-Status nahezu völlig zerstört. Während früher die Kommandanten der alliierten Mächte in Berlin bereits gegen Paraden der sogenannten Volksarmee protestierten, haben sie sich jetzt mit einem verspäteten und nicht sehr kraftvollen Schritt nach der militärischen Besetzung des Ostsektors durch die Volksarmee begnügen müssen. Die illegale Souveränität der Ostberliner Regierung ist durch Hinnahme anerkannt worden, soweit es sich um die Beschränkung der Übergangsstellen und des Zutritts zum Ostsektor handelt. Ich halte dies für einen ernsten Einschnitt in der Nachkriegsgeschichte dieser Stadt, wie es ihn seit der Blockade nicht mehr gegeben hat.

Die Entwicklung hat den Widerstandswillen der Westberliner Bevölkerung nicht verändert, aber sie war geeignet, Zweifel in die Reaktionsfähigkeit und Entschlossenheit der drei Mächte zu wecken. Dabei ist ausschlaggebend, daß der Westen sich stets gerade auf den existierenden Vier-Mächte-Status berufen hat.

Ich weiß wohl, dass die gegebenen Garantien für die Freiheit der Bevölkerung, die Anwesenheit der Truppen und den freien Zugang allein für West-Berlin gelten.³ Dennoch handelt es sich um einen tiefen Einschnitt im Leben des deutschen Volkes und um ein Herausdrängen aus Gebieten der gemeinsamen Verantwortung (Berlin und Deutschland als ganzes), durch die das gesamte westliche Prestige berührt wird. Die politisch-psychologische Gefahr sehe ich in doppelter Hinsicht:

1.) Untätigkeit und reine Defensive könnten eine Vertrauenskrise zu den Westmächten hervorrufen.

2.) Untätigkeit und reine Defensive könnten zu einem übersteigerten Selbstbewußtsein des Ostberliner Regimes führen, das heute bereits in seinen Zeitungen mit dem Erfolg seiner militärischen Machtdemonstration prahlt.

Die Sowjetunion hat die Hälfte ihrer Freistadt-Vorschläge durch den Einsatz der deutschen Volksarmee erreicht. Der zweite Akt ist eine Frage der Zeit. Nach dem zweiten Akt würde es ein Berlin geben, das einem Ghetto gleicht, das nicht nur seine Funktion als Zufluchtsort der Freiheit und als Symbol der Hoffnung auf Wiedervereinigung verloren hat, sondern das auch vom freien Teil Deutschlands abgeschnitten wäre. Dann könnten wir statt der Fluchtbewegung nach Berlin den Beginn einer Flucht aus Berlin erleben.

Ich würde es dieser Lage für angemessen halten, wenn die Westmächte zwar die Wiederherstellung der Viermächteverantwortung verlangen, gleichzeitig aber einen Drei-Mächte-Status Westberlins proklamieren würden. Die drei Mächte sollten die Garantie ihrer Anwesenheit in West-Berlin bis zur deutschen Wiedervereinigung wiederholen und gegebenenfalls von einer Volksabstimmung der Bevölkerung in West-Berlin und der Bundesrepublik unterstützen lassen. Es bedarf auch eines klaren Wortes, daß die deutsche Frage für die Westmächte keineswegs erledigt ist, sondern daß sie mit Nachdruck auf einer Friedensregelung bestehen werden, die dem Selbstbestimmungsrecht des deutschen Volkes und den Sicherheitsinteressen aller Beteiligten entspricht. Außerdem würde ich es für gut halten, wenn der Westen das Berlin-Thema durch eigene Initiative vor die Vereinten Nationen brächte, mindestens mit der Begründung, die Sowjetunion habe in eklatanter Weise die Erklärung der Menschenrechte verletzt. Es scheint mir besser zu sein, die Sowjetunion in einen Anklagezustand zu versetzen, als dasselbe Thema nach Anträgen anderer Staaten diskutieren zu müssen.

Ich verspreche mir von derartigen Schritten keine wesentliche materielle Änderung der augenblicklichen Situation und kann nicht ohne Bitterkeit an die Erklärungen denken, die Verhandlungen mit der Sowjetunion mit der Begründung abgelehnt haben, man dürfe nicht unter Druck verhandeln. Wir haben jetzt einen Zustand vollendeter Erpressung, und schon höre ich, daß man Verhandlungen nicht werde ablehnen können. In einer solchen Lage ist es umso wichtiger, wenigstens politische Initiative zu zeigen, wenn die Möglichkeit der Initiative des Handelns schon so gering ist.

Nach der Hinnahme eines sowjetischen Schrittes, der illegal ist und als illegal bezeichnet worden ist und angesichts der vielen Tragödien, die sich heute in Ostberlin und in der Sowjetzone Deutschlands abspielen, wird uns allen das Risiko letzter Entschlossenheit nicht erspart bleiben. Es wäre zu begrüßen, wenn die amerikanische Garnison demonstrativ eine gewisse Verstärkung erfahren könnte.

Ich schätze die Lage ernst genug ein, um Ihnen, verehrter Herr Präsident, mit dieser letzten Offenheit zu schreiben, wie sie nur unter Freunden möglich ist, die einander voll vertrauen.